

**T.C.
GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI**

**1776 AMERİKAN BAĞIMSIZLIK BİLDİRGESİ'NDE VE 1789
İNSAN VE YURTTAŞ HAKLARI BEYANNAMESİ'NDE
ÖZGÜRLÜK**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bengisu MERT

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Zeynep Özlem ÜSKÜL ENGİN

TEMMUZ 2025

**T.C.
GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI**

**1776 AMERİKAN BAĞIMSIZLIK BİLDİRGESİ'NDE VE 1789
İNSAN VE YURTTAŞ HAKLARI BEYANNAMESİ'NDE
ÖZGÜRLÜK**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bengisu MERT

**Tez Savunma Jürisi: Prof. Dr. Zeynep Özlem ÜSKÜL ENGİN
Doç. Dr. Birden GÜNGÖREN BULGAN
Doç. Dr. Ülker YÜKSELBABA**

TEMMUZ 2025

ÖNSÖZ

“1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi’nde ve 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi’nde Özgürlük” başlıklı çalışma, Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Yüksek Lisans Programı kapsamında yüksek lisans tezi olarak kaleme alınmıştır. Çalışmayı şekillendirirken günümüzde yaşanan özgürlük krizlerinin kaynağına inmek için bu araştırmanın da bir yol gösterici olabildiğini umut ettim. Çalışırken bana doğrudan veya dolaylı yardımı dokunan herkese teşekkürü borç bilirim.

Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi alanında derinleşmem ve kendimi hem bir öğrenci hem de bir akademisyen olarak yetiştirebilmem için desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, her türlü sorumu usanmadan cevaplayan, tez konumun seçiminde, geliştirilmesinde ve düşüncelerimin toparlanmasında bana yardımcı ve model olan değerli danışman hocam Prof. Dr. Zeynep Özlem Üskül Engin’e, lisans döneminde hem Hukuk Felsefesi hem Hukuk Sosyolojisi derslerini severek aldığım, bu alanla tanışmamı sağlayan ve bana sevdiren, hoş sohbeti ile bana yol gösteren değerli hocam Prof. Dr. Ahmet Ulvi Türkbağ’a, lisans ve yüksek lisans dönemlerimde derslerini keyifle dinlediğim, nazik ve mütevazî kişiliğiyle örnek olan, elinden gelen her türlü desteği ve kaynağı bana sağlayan sevgili Doç. Dr. Birden Güngören Bulgan’a, bana çalışmalarıyla ışık tutan ve tez jürimde yer almayı kabul ederek beni onurlandıran kıymetli Doç. Dr. Ülker Yükselbaba’ya içtenlikle teşekkür ederim.

Bana her zaman bir ailenin parçası olduğumu hissettiren Galatasaray Üniversitesi’ne ve zorlandığımda yanımda olan hocalarıma, çalışma arkadaşlarıma ve bu üniversitenin tüm mensuplarına minnettarım. Özellikle, akademik serüvenimde beraber çalışma fırsatını yakaladığım için kendimi şanslı hissettiren Arş. Gör. Dolunay Çörek Akyıldız’a teşekkür ederim.

Akademi maceramda beni sık sık yüreklendiren ve tezim hakkımdaki düşüncelerimi dinleyen arkadaşlarım iyi ki varlar.

Sadece yüksek lisans tez yazım sürecinde değil, hayatımın her aşamasında arkamı yaslayabildiğim annemin, babamın ve kardeşim Zeynep'in desteklerinin geçmişte olduğu gibi devam edeceğini biliyorum. Özellikle bu süreçte her türlü çekilmezliğime katlanan ve maddi-manevi yanımda olan ablamın yardımlarına birçok şey borçluyum.

2210-A Yurt İçi Genel Yüksek Lisans Burs Programı kapsamında desteklerini sunan Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırmalar Kurumu'na teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	vi
RÉSUMÉ.....	vii
ABSTRACT	x
ÖZET.....	xii
GİRİŞ	1
L.1776 AMERİKAN BAĞIMSIZLIK BİLDİRGESİ'NDE VE 1789 İNSAN VE YURTTAŞ HAKLARI BEYANNAMESİ'NDE KEŞFEDİLEN ÖZGÜRLÜĞÜN KAYNAĞI	9
A.Teolojik Hukuktan Ayrılan Özgürlük Kavramı	10
1. Katolik Kilisesi'nin Bilgi Üzerindeki Otoritesinin Sarsılması	10
2.Rasyonalizm.....	17
A.Bireyin Ahlaki Özerkliği.....	17
B.Akla Dayanan Toplum Bilgisi.....	19
3. Sosyal Sözleşme Düşüncesi	23
B.Toplumsal Alanda Özgürlüğün Ortaya Çıkışı	27
1. Devrimler Öncesi Özgürlük	28
A. Kuzey Amerika'da Özgürlük Anlayışı	30
B. Fransa'da Özgürlük Anlayışı	33
2. Devrimlere Giden Yol	39
A. Amerikan Devrimi Öncesi	39
B. Fransız Devrimi Öncesi	44
3. Devrimlerle Özgürlüğün Keşfi.....	49

A. Özgürlüğün İlanı	50
B. Soyut Bireyin Ortaya Çıkması.....	53
C. Soyut Bireyin Eleştirisi.....	55
C.Devletin Yeni Meşru Temelinde Dönüşüm	57
1. Devrimlerin Meşru Temeli Olarak Özgürlük	58
2. Olanı Savunmak: Burjuvanın Statükoyu Koruma Çabası	60
3. Somut Bir Toplum Sözleşmesi: Anayasalar.....	63
II.1776 AMERİKAN BAĞIMSIZLIK BİLDİRGESİ'NDE VE 1789 İNSAN VE YURTTAŞ HAKLARI BEYANNAMESİ'NDE ÖZGÜRLÜĞÜN KAPSAMI..	67
A. Bildirilerde Özgürlüğün Konu Bakımından Çerçevesi	68
1. Özgürlüğün Tanımı.....	70
2. Özgürlük Çerçevesindeki Haklar	73
A. Kişi Özgürlükleri	73
B. İfade Özgürlüğü	75
C. Mutluluğu Arama Hakkı	78
D. Mülkiyet.....	81
E. Siyasal Özgürlükler	86
3. Özgürlük Ve Eşitlik.....	90
B. Özgürlüğün Kişi Bakımından Kapsamı	93
1. Hukuken Özgür İnsan	94
a. Hak Öznesi İnsan (Persona)	94
b. Özgür Olma Koşulu: Vatandaşlık	97
c. Özgür Ve Erkek Burjuva	101
2. Kadınların Sınırlandırılmış Özgürlüğü	103
a. Kadının Özgürlüğünün Reddi.....	105
i. Kamusal-Özel Ayrımı.....	105
ii. Kadının Kamusal Alandan Dışlanması	107

iii. Kadının Özel Alanda Özgürlükten Mahrum Kalması.	109
b. Kadının Özgürlüğünü Savunan Görüş	111
i. Fransız İnsan Ve Yurttaş Hakları Beyannamesinin Kadınların Özgürleşmesine Etkisi	112
ii. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nin Kadınların Özgürleşmesine Etkisi	113
C. Devrimlerin Arka Yüzü: Sömürgecilik.....	116
1. Sömürgeciliğin Tarihi Arka Planı	116
a. Coğrafi Keşifler ve Sömürgeleştirme.....	116
b. Beyazların Üstünlüğü.....	118
2. Beyazların Özgürlüğü	121
a. Keşif Doktrini ve Mülkiyet	122
b. Ticaret Özgürlüğü	125
3. Devrim Dönemi ve Sonrasındaki Uygulamalar	127
a. Doğal Hukuk Veya Doğanın Düzeni	127
b. Beyaz Olmayanların Hukuki Statüsü.....	130
i. Yeni Kurulan Amerika'da Beyaz Olmayanların Hukuki Statüsü	130
ii. Fransa'da Beyaz Olmayanların Hukuki Statüsü	133
c. Mülkiyet ile Çatışma.....	136
SONUÇ.....	138
KAYNAKÇA	145

KISALTMALAR

- ABB: Amerikan Bağımsızlık Bildirisi
ABD: Amerika Birleşik Devletleri
AÜHFD: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
bkz.: Bakınız
C.: Cilt
çev.: Çeviren
Ed.: Editör
FİYHB: Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi
HFSA: Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi
I.: Issue
Ibid.: Aynı eserde
İÜHFM: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
Kilise: Katolik Kilisesi
No.: Number
s.: Sayfa
S.: Sayı
ss.: Sayfa Sayıları
T.: Tome
V.: Volume
vd.: ve devamı
Y.: Yıl
YÜHFD: Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

RÉSUMÉ

Cette étude vise à analyser la Déclaration d'Indépendance Américaine de 1776 et la Déclaration Française des Droits de l'Homme et du Citoyen de 1789, où la liberté au sens moderne a été incarnée dans son expression, en comparant ces deux déclarations dans le cadre de la liberté. Le caractère multidimensionnel de la liberté complique cette étude. Pour cette raison, une définition est acceptée. Le droit à l'autodétermination dans la liberté moderne a prévalu ; il s'agissait de comprendre quelle était la source de cette liberté créée au sens moderne et quelle était sa portée dans ces deux déclarations.

Une analyse de la doctrine a également été effectuée afin de comprendre la réalité sociale qui se cache derrière ces déclarations. La liberté a une base philosophique et sociale ; la base philosophique de la liberté peut ne pas créer l'idéal dans la réalité sociale. C'est pourquoi la dimension sociale et la théorisation philosophique de la liberté sont toutes deux mentionnées dans les deux titres afin d'examiner comment les conditions sociales ont façonné la liberté moderne lors de sa naissance. L'évaluation de la liberté sous l'angle des droits juridiques ou de sa dimension philosophique est une approche incomplète. Comme toute institution juridique, la liberté a une contrepartie dans la réalité sociale. C'est pourquoi il est essentiel d'examiner les conditions sociales des deux déclarations proclamant la liberté au sens moderne du terme et la manière dont elles ont été appliquées à qui.

La liberté apparaît sous différentes formes dans ces déclarations ; cependant, dans les deux cas, elle est basée sur la raison de l'individu et est liée à la progression de la bourgeoisie. Par conséquent, contrairement à une conception descendante de l'ordre, la société et le droit ont commencé à être formés par les individus. Dans

l'introduction de l'étude, la définition de la liberté et la raison pour laquelle la Déclaration d'Indépendance Américaine et la Déclaration Française des Droits de l'Homme et du Citoyen ont été préférées sont expliquées et le cadre théorique général est établi.

Dans la première partie, la source de l'émergence de la liberté et la manière dont les transformations se sont reflétées sur les déclarations ont été discutées. La première partie vise à expliquer en quoi ce type de liberté diffère de l'ordre ancien, les aspects similaires et différents des facteurs qui ont conduit à cette transformation, son reflet dans les déclarations et le glissement de la source de la liberté vers le positivisme après les révolutions. La liberté qui s'est séparée de l'Église catholique a été découverte par la raison humaine et consacrée par des textes positifs. Cependant, cette phrase peut être longuement discutée, jugée comme superficielle et examinée. C'est pourquoi les étapes du détachement de la liberté de la théologie, de son émergence dans la dynamique sociale et de sa transformation en fondement légitime de l'État sont étudiées.

Les libertés dont la réalité a été révélée sont limitées. La deuxième section se concentre sur les limites de ces libertés, et pour atteindre ces limites, j'examine d'abord comment la portée juridique de la liberté est déterminée. Certains éléments obscurcissent cette liberté, qui est généralement identifiée de liberté négative. De plus, cette liberté, telle qu'elle est définie, libère les hommes blancs bourgeois, néanmoins elle exclut les personnes en situation de pauvreté, les étrangers et les femmes. L'effet de la liberté dans les textes sur ces personnes a subi des transformations. Enfin, on tente de questionner la pertinence des activités coloniales, qui peuvent être considérées comme l'autre face de la liberté dans les déclarations et peuvent être remises en question. La propriété protégée dans les déclarations a renforcé les inégalités internationales.

La Déclaration d'Indépendance Américaine de 1776 et la Déclaration Française des Droits de l'Homme et du Citoyen de 1789, toujours influentes aujourd'hui, méritent d'être remises en question. Chaque jour, des interprétations différentes sont faites, et l'impact de l'histoire sur le présent est remodelé. C'est pourquoi la liberté, qui libère

les uns et met les autres sous le joug, a été évaluée sous une nouvelle perspective en plaçant les deux déclarations sélectionnées au centre.

ABSTRACT

This study aims to analyze the American Declaration of Independence of 1776 and the French Declaration of the Rights of Man and the Citizen of 1789, where freedom in the modern sense has been embodied in its expression, by comparing those two declarations within the framework of liberty. The multidimensional nature of liberty complicates this study. For this reason, one of the definitions of liberty has been accepted. The right to self-determination in modern freedom has prevailed; it has been aimed to understand which source this liberty created in the modern sense and what its scope is in those two declarations.

A literature review was also sought to reach the social reality behind the declarations. Freedom has a philosophical and social basis; the philosophical basis of liberty may not create the ideal in social reality. For this reason, both the social dimension and the philosophical theorization of liberty are mentioned in both titles to examine how social conditions shaped modern liberty during its birth. It is an incomplete approach to evaluate liberty only regarding legal rights or its philosophical dimension. Like every legal institution, liberty or freedom has a counterpart in social reality. For this reason, the social conditions of both declarations declaring liberty within the modern sense and how they were applied to whom are essential.

Liberty appears in different forms in those declarations; however, in both, it is based on the individual's reason and is linked to the rise of the bourgeoisie. Therefore, unlike a top-down understanding of order, society and law started to be formed by individuals. In the introductory part of the study, the definition of liberty and the reason why American Independence Declaration and French Declaration of the Rights of Man and the Citizen were preferred are explained and the general theoretical framework is established.

In the first part, the source from which liberty emerged and how the transformations were reflected in the declarations were discussed. The first part aims to explain how this type of liberty differs from the old order, the similar and different aspects of the factors that led to this transformation, its reflection in the declarations, and the shift in the source of liberty to positivism after the revolutions. The liberty that separated from the Catholic Church was discovered by human reason and enshrined in positive texts. However, this sentence can be discussed for a long duration, found superficial, and scrutinized. For this reason, the stages of liberty's detachment from theology, its emergence in social dynamics, and the stages of becoming the legitimate basis of the state are investigated.

The liberties whose reality has been revealed are limited. The second section focuses on the limitations of these liberties, and to reach these limitations, I first examine how the legal scope of liberty is determined. Some elements cloud this liberty, which is generally characterized as negative freedom. Moreover, while this freedom, as defined, liberated white bourgeois men, it excluded people experiencing poverty, foreigners, and women. The effect of liberty in the texts on these people has undergone transformations. Finally, it is tried to reveal the relevance of colonial activities, which can be considered as the other side of liberty in the declarations and can be questioned. The property protected in the Declarations reinforced international inequalities.

The American Declaration of Independence of 1776 and the French Declaration of the Rights of Man and the Citizen of 1789, which are still influential today, are worth questioning again and again. Every day, different interpretations are made, and the impact of history on the present is reshaped. Therefore, freedom, which liberates some and puts others under the yoke of others, has been evaluated from a new perspective by putting the two selected declarations at the center.

ÖZET

Bu çalışma modern anlamda özgürlüğün ifadesini açıkça bünyesinde barındıran 1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirisi’ni ve 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi’ni karşılaştırmalı olarak özgürlük kavramı çerçevesinde irdelemeyi amaçlamaktadır. Özgürlüğün çok boyutlu yapısı çalışmayı çetrefilleştirmektedir. Dolayısıyla tek bir özgürlük tanımından devam edilmiştir. Kişinin kendi kaderini tayin hakkı olarak tanımlanabilecek olan modern özgürlük tanımı kabul edilmiş, modern anlamda tanımlanan özgürlüğün iki bildiride hangi kaynağa dayandırıldığı ve kapsamının ne olduğu anlaşılmak istenmiştir.

Literatür taraması ile bildirilerin arkasındaki sosyal gerçekliğe de ulaşmaya çalışılmıştır. Nitekim özgürlüğün felsefi ve sosyal bir dayanağı bulunabilir ve özgürlüğün felsefi dayanağı sosyal gerçeklikte ideal olanı yaratmayabilir. Bu sebeple, her iki başlıkta da özgürlüğün sosyal boyutuna ve felsefi kuramsallaştırmasına değinilmektedir, modern özgürlüğün doğumunda toplumsal koşulların özgürlüğü nasıl şekillendirdiği incelenmiştir. Nitekim özgürlüğü yalnızca hukuki haklar açısından veya felsefi boyutuyla değerlendirmek oldukça eksik bir yaklaşımdır. Her hukuki kurum gibi özgürlüğün de sosyal gerçeklikte bir karşılığı bulunmaktadır. Özgürlüğü modern boyutuyla ilan eden iki bildirinin de sosyal koşulları ve kime nasıl uygulandığı sonuçları değerlendirildiğinde elzemdir.

Özgürlük, her iki bildiride de farklı biçimlerde ortaya çıkmıştır ancak ikisinde de bireyin aklına dayanmaktadır ve burjuvanın yükselişiyle bağlantılıdır. Dolayısıyla tepeden inme bir düzen anlayışından ayrılmış, toplum da hukuk da bireylerden yola çıkarak oluşturulmaya başlanmıştır. Çalışmanın giriş bölümünde hangi özgürlük tanımının ve çalışma konusu bildirilerin neden tercih edildiği açıklanmış ve genel teorik çerçeve oturtulmuştur.

Çalışmanın ilk bölümünde, özgürlüğün hangi kaynaktan nasıl ortaya çıktığı ve özgürlüğün kaynağındaki dönüşümlerin bildirilere nasıl yansıdığı tartışılmıştır. İlk bölümde amacımız, ortaya konan özgürlük tipinin eski düzenden farkının ne olduğu, bu dönüşümün gerçekleşmesine yol açan faktörlerin benzer ve ayrı yönleri, ve devrimlerin ardından özgürlüğün kaynağındaki dönüşümün pozitivizme nasıl kaydığını açıklamaktır. Katolik Kilisesi’den kopan özgürlük, insan aklı ile keşfedilmiş ve pozitif metinlere işlenmiştir. Elbette bu cümle uzun uzun tartışılabilir, yüzeysel bulunabilir ve irdelenebilir. Sonuç olarak, ilk bölümde sırasıyla özgürlüğün teolojiden kopuşu, toplumsal dinamiklerde ortaya çıkışı ve devletin meşru temeli olma aşamalarına yer verilmiştir.

Devrimlerin sonucu olan bildirilerde gerçekliği ortaya konan özgürlükler ise oldukça sınırlıdır. İkinci bölümde bahsi geçen özgürlüklerin sınırlılıklarına odaklanmıştır, bu sınırlara ulaşabilmek için ilk olarak özgürlüğün hukuki kapsamının nasıl belirlendiği incelenmiştir. Genel olarak negatif özgürlükler olarak nitelenen bu özgürlüğü bulandıran unsurlar da bulunmaktadır. Ayrıca, tanımlandığı şekliyle özgürlük, beyaz burjuva erkeklerin özgürleşmesini sağlarken, yoksul işçi kesimini, yabancıları ve kadınları dışlamıştır. Metinlerdeki özgürlüğün bu kişilere etkisi dönüşümler geçirmiştir. Son olarak ise, bildirilerde yer alan özgürlüğün sorgulanabilecek diğer yüzü sayılabilecek sömürgecilik faaliyetleri ile alakası ortaya konmaya çalışılmıştır. Bildirilerde korunan mülkiyet uluslararası eşitsizlikleri güçlendirmiştir.

Günümüzde dahi etkisini hissettiren 1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirisi ve 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi tekrar tekrar sorgulanmaya değerdir. Her geçen gün farklı yorumlar yapılmakta, tarihin günümüze etkisi yeniden şekillenmektedir. Dolayısıyla kimilerini özgürleştiren, kimilerini ise başkalarının boyunduruğuna sokan özgürlük, seçilen iki bildiri merkeze konularak yeni bir bakış açısıyla değerlendirmeye alınmıştır.

GİRİŞ

Özgürlük, adalet, güvenlik gibi soyut kavramlar ilkçağlardan bu yana dönemin şartları da gözetilerek açıklanmış ve tartışılmıştır. Bu kavramları tek başına tanımlamanın zorluğu bir yana -çünkü özgürlük ve güvenlik dengesinin iyi sağlanmaması adaletsiz bir toplum düzenine yol açacaktır- diğer yandan tek bir bilim dalının konusunun içine girmemeleri konunun çetrefilleşmesine neden olmaktadır.

Özgürlüğün birçok farklı tanımı yapılabilir. Nitekim özgürlük, yalnızca hukuk değil sosyoloji, felsefe, psikoloji, biyoloji ve birçok başka alan tarafından da incelenmektedir. Hukuken de birden fazla özgürlük tanımı vardır. Bu çalışmada ise özgürlük, günümüzde liberal devletlerde insan hakları içerisinde değerlendirilen bireyin kendi kaderini tayin hakkı olarak anlaşılmaktadır. Bu çalışmadaki amaç özgürlüğün hem kaynağını hem kapsamını sorgulamaktır.

Tez kapsamında araştırmaya konu edilen bu özgürlük tanımı rasyonel doğal hukuk düşüncesi ile paraleldir. Doğal hukuk, özgürlüğü *a priori* bir kaynakta bulur. Devlet ve toplum, doğal hukuk kuramlarında bazen doğa, bazen Tanrı, bazen sosyal sözleşme yoluyla temellendirilmiş ve zorunlu veya gerekli olduklarına dair iddialar ortaya atılmıştır. Özgürlük de farklı tanımları olmakla birlikte rasyonel doğal hukuk düşüncesinde toplumun parçası olan ve toplumu oluşturan insanın sahip olduğu bir özellik olarak karşımıza çıkar; günümüzde de insan hakları kapsamında ele alınır.¹

İnsan hakları, genellikle insanın akıllı bir varlık oluşuna dayandırılır. İnsanın temel gereksinimlerinin ne olduğuna ilişkin verilen cevaplar da bize haklarının

¹ Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Beyannamesi (1948) madde 1’de herkesin özgür doğduğunu, madde 3’te ise herkesin özgürlük hakkı olduğunu düzenlemektedir. Benzer şekilde İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi (1950) madde 5, İnsan Hakları Amerikan Sözleşmesi (1978) madde 7, İnsan ve Halkların Haklarına Dair Afrika Şartı (1986) madde 6 özgürlüğü hak olarak düzenlemektedir.

çerçevesini anlamamızı sağlar. İnsanın temel maddi gereksinimi hayatta kalabilmesi ve varlığını sürdürebilmesidir, manevi gereksinimi ise akıl ve vicdan sahibi bir birey olarak kendi hayatına yön verebilmesi, bilinçli tercihlerde bulunması, iyiyi kötünden ayırarak eylemlerinin sorumluluğunu üstlenebilmesidir. Bu sebeple liberal teoride insanın doğasından kaynaklanan manevi gereksinimi özgürlüğü doğurur² ve bu özgürlüğün doğası bireylerin ahlaki eşitliğine dayanmaktadır.³ Dolayısıyla modern anlamda özgürlük, hem toplumu rıza göstererek kuran insanların başlıca özelliklerinden biridir hem de bireyden önce belirlenmiş bir dünyaya doğmak yerine kişinin kendi dünyasını yaratabilmesinin kaçınılmaz sonucudur.⁴

Günümüzde pozitif metinlerce tanımlanmış, sınırları içtihatlarca belirlenmiş olan, devletin ve toplumun sınırını çizen bu özgürlük tipi nispeten yenidir. Öncesinde iktidarları sınırlandıran doğal hukuk daha çok dini bir temele sahipken, günümüzde insan hem yönetimlerin sınırını çizmekte hem de kendi özgürlük alanını güvenceye alabilecek bir yönetimi talep edebilmektedir. İktidarı sınırlandırmaya yarayan bu talep günümüzde pozitifleşmiş olsa da ortaya çıkışı sürecinde “olması gereken” hukuk ile açıklanmıştır. Bu nedenle, doğal hukuk düşüncesi, özgürlüğün çalışma kapsamındaki tanımının ortaya çıkışında ana kaynaklardan biri kabul edilmiştir. Günümüzde de insan hakları söylemi pozitif hukukun üstüne yerleştirilen bir kavramdır, bu haklar ile uyumlu olmayan mevcut uygulama ve normları değiştirmeyi amaçlamaktadır.⁵

Doğal hukuk modern devlet öncesinde de değişmez “olması gereken” idealeine sahiptir. Bahsedilen bu ideal, doğa veya Tanrı olabilir.⁶ 17. ve 18. yüzyıllar, insan aklının skolastik ve otoriter bilgiden kurtulduğu dönemlerdir ve doğal hukukta bir değişim yaratmıştır. Bu dönemde doğal hukuk düşünürleri, bireyin özgürlüğüne ulaşabilmesini hedeflemişlerdir. Özgürlük, eskiden olduğu gibi kozmik bir düzene

² UYGUN Oktay, Devlet Teorisi, 2. Baskı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 493-494.

³ BERKTAY Fatmagül, “Liberalizm: Tek Bir Teorik Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji”, içinde 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, Derleyen: H. Birsen Örs, 5. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 49-114, s. 51.

⁴ TAYLOR Charles, Modern Toplumsal Tahayyüller, (çev. H. Koyukan), Metis Yayınları, İstanbul, 2021, s. 92; RENAUT Alain, “Liberté, Égalité, Subjectivité”, Histoire de la Philosophie Politique: Naissances de la Modernité, Editör: A. Renaut, Paris, Calmann-Lévy, 1999, ss. 1-23, s. 9-10.

⁵ DONNELLY Jack, Teori ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları, (çev. M. Erdoğan / L. Korkut), Yetkin Yayınları, Ankara, 1995, s. 24-25. İnsan haklarının asıl önemi, insan haklarına ulaşamadığı ve bu hakların mevcut düzende işlerliği olmadığı görür. Yürütülen insan hakları söz konusu olduğunda insan bu hakka sahip olsa da talep etmesine gerek yoktur (*Ibid.*, s. 23-24).

⁶ ÜSKÜL ENGİN Zeynep Özlem, “Olan Hukuk-Olmayan Hukuk”, Prof. Dr. Adnan Güriz Anısına HFSA “Hukuka Felsefi ve Sosyolojik Bakışlar-V” Sempozyumu Bildiri Kitabı, 23. Kitap, İstanbul, 2023, ss. 150-164, s. 151.

dayanamamaktadır. Zira, dönemin düşünürleri tarafından Aristoteles'e ve Katolik Kilisesi'ne⁷ dayanan kuramlar çöktürülmüştür. Tanrı'nın buyruklarının yorumlanmasında eski otorite Kilise olduğundan özgürlük için farklı bir kaynak arayışı baş göstermiştir. Tanrı'ya ve onun doğal düzenine dayanamayan insan, 18. yüzyılda özgürlüğünü talep edebilmek için kendi doğasına başvurmak zorunda kalmıştır.⁸

Doğal hukuk, Platon'da olduğu gibi değişmez bir adalet ilkesi veya Aydınlanma filozoflarının iddia ettiği şekilde insan aklının değişmez buyrukları olarak anlaşılabilir. Aklın buyrukları olduğu iddia edilen doğal hukukun asıl niteliğinin gerçeklikten ziyade siyasi bir davanın ideolojisi olduğu da kabul edilebilir.⁹ Günümüzde ise hukukun ahlakilik ile köprüsünü kurmaya çalışan doğal hukuk, dönemine göre değişken içeriklere sahip ilkeler aracılığıyla yol gösterici bir ideal olarak resmedilmektedir.¹⁰ İnsan hakları veya doğal haklar da hukukun en üstüne ahlaki bir ilke olarak yerleştirilmekte ve varlığı hukuki statükodan bağımsızlaştırılmaktadır.¹¹ Ancak doğal hukuk olduğu iddia edilen hukuk uygulanmaya başladığında olana dönüşür. Olan hukukun diretilmesi de baskıya ve her nasıl tanımlıyorsak özgürlüğe aykırı olabilir.

Özgürlüğe ilişkin modern anlamda değişim bahsedildiği üzere, doğal haklar düşüncesinden etkilenmiştir. 18. yüzyıl devrimleri özgürlüğe ve modern devlete ilişkin kırılganlığın en açık ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada Amerikan Devrimi ve Fransız Devriminde ortaya çıkan modern özgürlük devrimler kapsamında inceleme konusu yapılmıştır.¹² Doğrudan iki devrimi kıyaslamak üzerine yazılmış eserler de

⁷ Çalışmanın devamında aksi belirtilmediği sürece Katolik Kilisesi Kilise olarak anılacaktır.

⁸ TOPÇUOĞLU Hamide, XXinci Yüzyılda Tabii Hukuk Rönesansı, Ankara, İstiklal Matbaacılık ve Gazetecilik, Ankara, 1953, s. 203.

⁹ *Ibid.*, s. 204; DE TOCQUEVILLE Alexis, Eski Rejim ve Devrim, (çev. T. Ilgaz), İmge Kitabevi, Ankara, 2021, s. 62.

¹⁰ Üskül Engin, **Olan Hukuk-Olmayan Hukuk**, s. 152; Donnelly, **Teori ve Uygulamada....**

¹¹ Öktem ve Türkbağ'a göre, olması gereken olan ile temellendirilemez veya çürütülemez. ÖKTEM Niyazi / TÜRKBAĞ Ahmet Ulvi, Felsefe, Sosyoloji, Hukuk ve Devlet, 8. Basım, Der Yayınları, İstanbul, 2022, s. 176; Ayrıca bkz. Donnelly, **Teori ve Uygulamada....**, s. 26-27;

¹² Elbette sınırlı olmamak kaydıyla, MUMCU Ahmet / KÜZECİ Elif, İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri, 8. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2019, s. 61-69; ÜSKÜL Zeynep Özlem, Bireyciliğe Tarihsel Bakış, 1. Baskı, Büke Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 65-72; TOUCHARD Jean / BODIN Louis / JEANNIN Pierre Jeannin / LAVAUX Georges / SIRINELLI Jean, Histoire des Idées Politiques, C. II, 3. Baskı, Presse Universitaire de France, Paris, 1965.

bulunmaktadır.¹³ Ancak bu çalışma sınırlama ihtiyacı sebebiyle yalnızca bildirilerde yer bulan özgürlük kavramına yoğunlaşmaktadır.

Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'ni inceleyen Georg Jellinek, 1789 Fransız Beyannamesi'nin Kıta Avrupası hukukuna derin etkisi olduğunu ve insan haklarının pozitif metinlerce tanınmasının yolunu açtığından bahsetmiş ve hukuk tarihi açısından özel önemini vurgulamıştır.¹⁴ Yaklaşık 100 yıl önce söylenmiş olan bu sözler geçerliliğini hala korumaktadır. Birçok eserde çalışılmış olsa dahi bu devrimler günümüzde hala etkilidir, devrimler sonucunda ilan edilen bu bildiriler insan haklarının ve modern devletin temelini araştıran kişilerin baktıkları ilk kaynaklardandır. Ayrıca, her geçen gün insan haklarına ve özgürlüğe dair yeni yorumlar yapılmakta ve farklı bakış açıları geliştirilmektedir. Bu sebeple, özgürlüğe ilişkin tehditlere maruz kaldığımız bu dönemde de geçmişe tekrar bakmak ve özgürlüğü modern anlamda ortaya çıkışından itibaren sorgulamak özel bir değere sahiptir.

Özgürlüğün Aydınlanma Dönemi'nde yapılan tanımına ulaşabilmek için 18. ve 19. yüzyıl devrimlerinin öncüsü sayılabilecek Amerikan ve Fransız devrimlerinde yayımlanan bildiriler ele alınacaktır. Amerikan Devrimi, 18. yüzyılda başarılı olmuş ilk devrimdir. Bu sebeple siyasi düşünceler tarihi açısından özellikle önemlidir ve kendinden sonraki devrimlere, özellikle Latin Amerika'ya, rol model olmuştur.¹⁵ Fransa başta olmak üzere, Yunanistan, İspanya ve Bolivya, Amerikan Devrimi'nden sonra, Amerikan Devrimi'nde var olan inançla eşit bireylerin ortak rızası ile kurulan toplumu kurmayı hedefleyen devrimlere şahitlik etmiştir.¹⁶ Amerika Birleşik Devletleri ["ABD"]'nin doğuşu ile birlikte ilk defa insan hakları ve kamu özgürlükleri yeni kurulan bir devletin meşru temelinde kendini göstermiştir.¹⁷ İngiltere'de yaşanan 1688 devriminin aksine yalnızca yönetim değişmemiş yeni bir devlet ortaya çıkmıştır.

¹³ Tekrardan sınırlı olmamak kaydı ile, ARENDT Hannah, Devrim Üzerine, (çev. O. E. Kara), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012; Taylor, **Modern Toplumsal Tahayyüller**; JELLINEK Georg, İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi Üzerine: Modern Anayasa Tarihine Bir Katkı, (çev. R. İtişgen Dülger / M. Dülger), Birinci Basım, İstanbul, Pinhan Yayıncılık, 2017.

¹⁴ **Ibid.**, s. 33-35.

¹⁵ Touchard, **Histoire des Idées Politiques T. II**, s. 450; SANDER Oral, Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1928'e, 11. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 156.

¹⁶ DUVERGER Maurice, Batı'nın İki Yüzü, (çev. C. Eroğul / F. Sağlam, Birinci Bası, Doğan Yayınevi, Ankara, 1977, s. 35.

¹⁷ Mumcu / Küzeci, **İnsan Hakları ...**, s. 62.

Amerikan Devrimi döneminde yalnızca tek bir bildiri söz konusu değildir. Aslında birden fazla bildiri kaleme alınmıştır. 1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirisi [“ABB”]¹⁸ ise bu bildirilerin ne ilki ne de sonuncusudur. Ancak, ilk olarak ABB çalışmanın konusu kapsamındaki diğer metin olan 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi [“FİYHB”]¹⁹ ile benzer olarak doğrudan bir devrim sonucunda ortaya çıkmıştır. İkinci olarak, ABB temsil edilen gruplar açısından diğer bildirilere göre daha kapsayıcı bir kitleyi barındırmaktadır. Amerika’da o dönemde her koloni kendi yönetimine sahiptir. Dolayısıyla, kolonilerin ortak bildirisi olması sebebiyle bahsettiği ilkeler Amerika için genellenebilir. Bu sebeplerden ötürü ABB, çalışmanın ana metinlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Ayrıca, konunun anlaşılması açısından gerekli görülen yerlerde öncülü olan Virgina Haklar Bildirisi başta olmak üzere diğer bildirilerden de yararlanmıştır.

İkinci metin olan FİYHB ise insan hakları dendiğinde akla gelen ilk metindir. Her ne kadar FİYHB özellikle Amerikan Bildirilerinden etkilenmiş olsa da kaleme alınışındaki ustalık ve üslup bu bildirinin çok daha geniş alanlara yayılmasını sağlamıştır.²⁰ Amerikan Devrimi’nden çok daha evrensel ilkeler barındıran Fransız Devrimi, ülkemiz de dahil olmak üzere birçok ülkeye ulaşmış, Osmanlı Devleti’ni derinden etkilemiş²¹ ve Türkiye’deki devrime örnek olmuştur.²² Bu sebeple aynı dönemde ilan edilmiş olan diğer bildirilere göre çok daha fazla tanınan ve diğer devletleri de etkisi altına alan bu iki bildiri çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır.

Tezde incelenecek özgürlük, çok geniş ve anlatılması oldukça güç bir kavramdır. Özgürlüğün modern anlamda bir tanımı yapılarak alternatif özgürlük tanımları, pek

¹⁸ Çalışmada esas alınan bildiri için bkz. The Unanimous Declaration of The Thirteen United States of America, In Congress, July 4, 1776. Library of Congress. Erişim Adresi: <https://www.loc.gov/resource/bdsdcc.02101>, (Erişim Tarihi: 13.06.2023).

¹⁹ Çalışmada FİYHB’ne yapılan doğrudan atıflarda Mehmet Ali Ağaoğulları’nın eserindeki çeviri esas alınmakla birlikte (AĞAOĞULLARI Mehmet Ali, Fransız Devrimi’nde Siyasal Düşünceler ve Mücadeleler 1789-1794, Özgürlüğün İcadı, Cilt 1, 1. Baskı, Dipnot Yayınları, Ankara, 2020, 75-77) orijinal metin ile karşılaştırma yapılarak inceleme yapılmıştır. Orijinal metin için bkz. Déclaration des Droits de l’Homme et du Citoyen de 1789. Conseil Constitutionnel. Erişim Adresi: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/le-bloc-de-constitutionnalite/declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen-de-1789>, (Erişim Tarihi: 13.06.2023).

²⁰ AKIN İlhan F., Kamu Hukuku, 2. Bası, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1979, s. 299.

²¹ KARAMAN Mehmet Ali, “Fransız İhtilali’nin Osmanlı İmparatorluğuna Etkileri” SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 44, 2018, ss. 62-79. Fransız Devrimi’nin Yunanistan’a etkisi için bkz. LOULES Dimitris, “Fransız Devriminin Yunanistan Üzerindeki Etkisi”, (çev. S. Kılıç), Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 15, S. 26, ss. 291-296.

²² ÖKTEM Niyazi, “Fransız Devriminin Felsefesi ve Türkiye”, İÜHFM, C. 53, S. 1-4, 2011, ss. 267-272.

tabii mümkün olmakla birlikte, çalışmanın dışında bırakılmak istenmiştir. Girişin en başında söylendiği gibi bu tezde incelenecek olan özgürlük kişinin kendi hayatı hakkında karar verebilmesi ve bunun için yaşadığı toplumu oluşturabilmesi ve şekillendirebilmesidir. Bahsedilen bu özgürlük iki bildiri açısından incelenecektir. “1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirisi ve 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi’nde özgürlük nasıl düzenlenmiştir, benzer ve farklı yönleri nelerdir?” sorusuna cevap aranacaktır.

İnsan hakları, doğası gereği disiplinler arası bir inceleme gerektirir.²³ Özgürlük de insan haklarının bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca, bireyin özgürlüğünün hangi kaynaktan geldiği ve nasıl uygulandığı ABB’de ve FİYHB’de benzer ve farklı yönlerden ele alınabilir. Özgürlük, insan hakları ve devletin meşru temeli gibi teoride tartışıldığı ve anlamlandırıldığı gibi, toplumsal uygulamada da kendine yer bulur. Karşılaştırmalı hukukta sosyal bağlam ve kültürün etkisi, hem normların dayandığı kaynağı anlamak için hem de uygulamadaki farklılıkların sebeplerine inebilmek için önemlidir.²⁴ Dolayısıyla, tezin konusu olan ABB ve FİYHB incelenirken de bildirilerin arkasında yatan düşünceye ulaşabilmemizi sağlayacak hukuk felsefesi ve hukuk sosyolojisi başta olmak üzere, tarih, sosyoloji, siyaset bilimi eserlerine başvurulmuştur.

Özgürlükteki hukuki değişim, bahsedilen devrimlerde ilk olarak özgürlüğün kaynağında kendini göstermektedir. Çalışmanın ilk bölümünde bu sebeple özgürlüğün kaynağı sorgulanmıştır. Devrimlerin gerçekleşmesinin bir sebebi de var olan iktidarın uygulamak istediği hukuka karşı çıkılmasıdır. Bu sebeple devrimlerin arka planını da anlamak gerekir. Arka planda ise zenginleşen bir burjuva ve iktidar savaşları görülür. Liberal ideolojinin zaferi, 1780-1830 yılları arasında sanayide yaşanan büyük dönüşüm ile örtüşür. Bireyci özgürlüklerin kaynağı 17. ve 18. yüzyıllarda sosyal ve ekonomik etkenler sebebiyle değişmeye başlamıştır.²⁵ Yaşanan dönüşümün bir sonucu olan devrimlerin ardından özgürlük, Katolik Kilisesi’nden koparılarak soyut bir birey kavramı esas alınarak bildiriler yoluyla ilan edilmiştir. Bildirilerde yer alan birey, bütünün bir parçası değildir, var olduğu toplumdan ayrıdır. Soyut birey hakların,

²³ Donnelly, **Teori ve Uygulamada...**, s. 15-16.

²⁴ JUNG Heike, “Should We Compare Laws or Cultures?”, *Bergen Journal of Criminal Law and Criminal Justice*, V. 5, I. 1, 2017, ss. 1-17.

²⁵ Duverger, **Batı’nın İki Yüzü**, s. 28.

dolayısıyla özgürlüğün kaynağı haline gelmiştir. Sonrasında birey olan insan, irade sahibi olma niteliğinden dolayı hukukun merkezine oturmuştur.²⁶ Doğal hukuk anlayışına uygun bir kelime tercih edilirse keşfedilen özgürlük, ilan edilerek pozitif metinlere işlenmiş ve ardından anayasalarda kendine yer edinmiştir. Tüm bu süreç, özgürlüğün kaynağının Katolik Kilisesi'nden önce insana, ardından da pozitif hukuka kayışıdır.

Özgürlüğün kaynağındaki dönüşümün ardından özgürlüğün hukuken ne anlama geldiği ve kapsamının ne olduğu incelenmelidir. Tezin ikinci bölümü bu sorunsala odaklanmaktadır. Çalışma kapsamında kabul edilen özgürlük, kişinin kendi hayatı üzerinde karar alma hakkı, bahsi geçen bildirilerde belirli bir çerçevede düzenlenmiştir. ABB, İngiliz Kralı'nın Amerika'ya yerleşenlerin haklarının ihlal edilmesi üzerinden bir özgürlük alanı çizmektedir. FİYHB ise farklı bir sistematik benimsemiş, özgürlüğün genel bir tanımını yapmış ve ardından doğal hakları sıralamıştır. Bu anlamda, ABB'nin sağladığı özgürlüğün yerel, FİYHB'nin ise daha evrensel olduğu söylenebilir.

Elbette, özgürlük bazı durumlarda, günümüzde de olduğu gibi başkalarının özgürlüğüne engel olabilir. Araştırmaya konu olan iki ülkenin devrim dönemlerinde de bu ikilik gözlemlenmektedir. İki bildiri eşitlik açısından farklı tutumlara sahiptir çünkü sosyal koşullar ve özgürlüğü dayandırdıkları kaynaklar bir yandan benzeşirken öte yandan farklılaşır.

Özgürlüğün konusu bakımından kapsamının nasıl düzenlendiği bize özgür olanın kim olduğunu düşünmeye iter. Özgürlük her şeyden önce akla ve otonomiye dayandırıldığı için özgür olan insandır ancak her insan devrimlerle özgürleşememiştir. Pozitifleşen özgürlüğün dışında kalan yabancılar, kamusal özgürlüklerin dışında bırakılan ve bizzat başkalarının özgürlüğü için özgürlüğünden mahrum kalan işçiler, topyekun dışarıda bırakılan kadınlar, özgürlüğün ilan edildiği dönemde dışlanmışlardır. Fransa ve Amerika için farklı dinamikler söz konusudur. Ancak günümüze yansımaları ile birlikte birinci kuşak hakların ortaya konulduğu bu dönem hakkında bazı genellemeler yapmak da mümkündür.

²⁶ GÜRKAN Ülker, "Kişilik Kavramının Evrimi", Prof. Dr. Hamide Topçuoğlu'na Armağan, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No: 498, Ankara, 1995, ss. 39-54, s. 51.

Özgürlüğünden menedilen yalnızca işçiler ve kadınlar değildir. Devrimlerin bir de arka yüzü olan sömürgecilik faaliyetleri 1492 yılından beri sürekli olarak Avrupa'yı zenginleştirmektedir. Talan ettikleri kaynaklar ile zenginleşen tüccarlar kendi ülkelerinde özgürlük talebinde bulunmuşlardır. Bu süreçte, beyaz olmayanların yaşadıkları topraklar özgürlük alanının dışında bırakılmış, beyaz olmayan kişiler doğrudan yasal korumadan men edilmiş, hatta bazı insanlar köleleştirilmişlerdir.²⁷ Köleleştirilme faaliyetlerini bildiriler ile meşrulaştıran mülkiyet kavramı, köleliğe zorlanan insanların başkalarının boyunduruğuna sokulmasına yol açmıştır.

Devrimleri tek bir bakış açısı ile okumak mümkün değildir. Aynısı bildiriler için de geçerlidir. Buna rağmen karşılaştırma yolu ile bazı çıkarımlar yapılabilir. Özgürlüğün karmaşıklığı sebebiyle yalnızca ABB ve FİYHB çerçevesinde özgürlüğün kaynağı ve kapsamı açısından karşılaştırmalı değerlendirme yapılmıştır. Yapılacak tespitler sayesinde hem ülkemizde izleri bulunan hem de dünyada etki uyandırmaya devam eden bu bildiriler tekrar sorgulanabilecektir. İnsan aklına dayanan özgürlük, Batı'da Kilise'den evrene ilişkin bilginin kurtulmasıyla başlamış ve günümüze kadar birçok değişime uğramıştır. 18. yüzyılda yaşanan bu devrimlerin bildirileri de insan haklarının ve özgürlüğün başlangıç noktası olmasa bile, çünkü özgürlüğün geçmişte tohumları görülmektedir, yeni özgürlüğün açık dışa vurumlarıdır.

²⁷ GALEANO Eduardo, Latin Amerikanın Kesik Damarları 'Karşı Tarih', (çev. A. Tokatlı / R. Hakmen), 1. Baskı, Alan Yayınları, İstanbul, 1983.

I. 1776 AMERİKAN BAĞIMSIZLIK BİLDİRGESİ'NDE VE 1789 İNSAN VE YURTTAŞ HAKLARI BEYANNAMESİ'NDE KEŞFEDİLEN ÖZGÜRLÜĞÜN KAYNAĞI

Çalışmanın konusunu oluşturan ABB de FİYHB de özgürlükten bahsetmektedir. Bu eserde özgürlüğün kaynağından kastedilen, kişinin kendi kaderini toplum ve devlet karşısında savunabiliyor olmasının hangi meşru temele dayandığıdır. Ele alınacak her iki bildiride özgürlüğün kaynağına ulaşmak amacıyla özgürlüğün fikri alanda meşrulaştırılması, toplumda ortaya çıkışı, felsefi temeli ve pozitif hukukta yer alma süreci incelenecektir.

Her iki bildiride de toplumun temeli birey olarak ifade edilmiştir ve bu birey belirli haklarla donatılmıştır. Birey, toplum öncesinde ve sonrasında özgürlük sahibidir, nitekim özgür doğmuştur. Yukarıda da bahsedildiği üzere kendi tercihlerinin ahlaki sorumluluklarını alabileceğine ve kişinin hayatını kurabileceğine olan inanç insan doğasının özgürlüğü gerektirmesinin felsefi altyapısının temelidir.²⁸ Avrupa'da feodal sistemde dikey hiyerarşi içerisinde toplumun ve organizmanın bir parçası olan insan değişecektir ve karşısında soyut bir varlığa sahip birey ve ona bağlı toplum düşüncesi ortaya çıkacaktır.²⁹ Ahlaki tercihlerini yapabilen rasyonel insan toplumdan ayrı bir bireyin doğumunu gerektirir.

Bu bölümde, devrimlere giden yolu anlamak ve özgürlüğün bu toplumlardaki yerini daha iyi kavrayabilmek için üç başlık belirlenmiştir. İlk olarak, bildirilerin felsefi olarak şekillenmesinde rol oynayan rasyonel doğal hukuk düşüncesinin oluşumu açıklanmıştır. Ardından modern liberal devletin kuruluşuna kaynaklık eden bu özgürlük düşüncesinin devrim ile doğuşu, bildiriler ile somutlaşması ve devletin

²⁸ Uygun, **Devlet Teorisi**, s. 493-494.

²⁹ AKAL Cemal Bali, **İktidarın Üç Yüzü**, 5. Baskı, Dost Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 79-82.

meşru temeli haline gelmesi aşamalarına yer verilmiştir. Toplumdaki bu dönüşümü anlamak liberal devlet içerisinde var olan özgürlüğün kaynağının toplumsal, siyasi, dini ve tarihi dinamiklerle nasıl farklılaşabileceğini veya nasıl ortaklaşabileceğini anlamamıza yardımcı olacaktır. Son olarak da pozitivizmin yükselişe geçmesiyle beraber başlayan kodifikasyon hareketleri ile özgürlüğün yazılı kaynaklara dönüşme sürecine bakılmıştır. Amerika ve Fransa'nın keşfettikleri özgürlüğü, bildiriler sonrasında hukuki sisteme nasıl angaje ettikleri dikkate değerdir.

Özet olarak, bu başlık altında “Bahsi geçen bildirilerde bireyin özgürlüğü hangi kaynağa dayandırılmıştır?” sorusuna bildiriler ışığında cevap aranmıştır. Özgürlüğün kaynağının nasıl şekillendiği bize ilerideki bölümlerde özgürlüğün kapsamını anlamada yardımcı olacaktır.

A. Teolojik Hukuktan Ayrılan Özgürlük Kavramı

Batı’da özgürlük, diğer başka kavramlarda da olduğu gibi rasyonel doğal hukuk düşüncesinde ortaya çıkmadan önce Kilise tarafından yorumlanmaktadır. Tanrısal toplum düzeninin kırılması sonrasında özgürlük modern anlamda ortaya çıkmıştır. Bu sebeple, insanın ilk olarak bilgiye ulaşmada insanın merkeze oturması ve ardından toplumu kendi aklıyla anlamlandırması ve hatta kurması gerekmiştir.³⁰ Modern düşünce ile Tanrı ile hükümdar arasındaki doğrudan bağlantı kesilmiştir. Birey, toplumun yaratıcısı haline gelmiştir.³¹ Dolayısıyla rasyonel doğal hukukta özgürlüğün nasıl dönüşüm geçirdiğinin anlaşılması için sırasıyla bilgi üzerindeki otoritede yaşanan dönüşüm, bireyin özgürlüğünün yeniden tanımlanması ve bireyin merkeze oturduğu sosyal sözleşme düşüncesi açıklanmıştır.

1. Katolik Kilisesi’nin Bilgi Üzerindeki Otoritesinin Sarsılması

Orta Çağ’ın en karakteristik özelliği özgür düşünceye ket vurmasıdır. Doğa bilimleri veya toplum bilimleri fark etmeksizin her düşünce Kilise’nin düşüncelerine uygun biçimde Kilise tarafından kabul gören otorite sahibi birine dayanmalıdır. Aksi takdirde bu düşünce yanlıştır ve yanlıştaki direnmek dine karşı küfürdür.³² Bu tutum

³⁰ *İbid.*, s. 103.

³¹ *İbid.*, s. 86; DUMONT Louis, *Essais Sur L’Individualisme*, Editions du Seuil, Paris, 1983, s. 81.

³² HİRŞ Ernest, *Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi Dersleri*, (uyarlayan: S. Baran Veziroğlu), 3. Baskı, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2001, s. 80; İlk dönem

Kilise'nin sansüre yönelmesine neden olmuştur ve birçok eseri yasakladığı bilinmektedir.

Üniversitelerde skolastik eğitim verilerek Kilise otoritesi sağlamlaştırılmıştır. Skolastik eğitimde Kilise Babalarının görüşlerine ek olarak Platon'un ve Aristoteles'in teoremleri ve eski antik bilgiler taklit yoluyla geliştirilmiş ve elitlere aktarılmıştır.³³ Kilise, Platon ve Aristotelesçi bir gelenek ile yoğrulmuştur. Kilise Babalarından olan Aziz Augustinus, Tanrı'nın tüm evreni yarattığını ve halihazırda her şeyin mutlak bilgisini haiz olduğunu düşünmektedir. Ayrıca, Augustinus'a göre doğaya ilişkin elde edilen her bilginin Tanrı'ya ulaşmak için araştırılması gerekir.³⁴ Platon'dan etkilenen Augustinus, her maddenin özünde Tanrısal bir kaynağa sahip olduğunu savunmaktadır.³⁵ Kilise için doğaya ilişkin bilginin temelini oluşturan Albertus Magnus ve Aquino'lu Thomas, Aristoteles'in fikirlerini Hristiyanlaştırmış³⁶ ve durağan ve yer merkezli evren düzenini Katolik dünyada kabul ettirmişlerdir. 17. yüzyıla kadar bu görüş hakim görüş olarak kalmıştır. Bu sebeple, Kilise'ye bağlanan evren bilgisi ve doğa bilgisi Aristoteles merkezlidir. Batı'da 13. yüzyılda başlayan gözlem ve deneye dayalı doğa felsefesi filozofları da Kilise'nin dogmalarına karşı durmaya çekindiklerinden görüşlerinin çoğunu Aristoteles'e dayandırmışlardır.³⁷

Hristiyanlığın oluşumunda Aziz Paulus'un yolundan giden ve doğru inanç çizgisinde olan kişilere Kilise tarafından Kilise Babası ünvanı verilmiştir. Bu kişiler Hristiyan ilahiyatında bilgi otoritesidir. Hristiyanlık mezhepleri, Kilise Babaları'nın görüşlerini referans göstermişlerdir ve onların görüşlerini ispata yönelmişlerdir (AYDIN Mehmet, "Kilise Babaları ve Hristiyanlığın İnanç Esasları", Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi, C. 16, S. 31, 2021, ss. 9-18, s. 11-12).

³³ Le Goff, **Les Intellectuels au Moyen Age**, s. 98-99.

³⁴ AUGUSTINE, *The City of God*, (Çev. Marcus Dods), Roman Roads Media, Moscos, Idaho, 2015, Kitap XXI, 25. Bölüm, s. 262-263.

³⁵ RUSSELL Bertrand, *Batı Felsefesi Tarihi*, (çev. M. Sencer), 3. Baskı, Sayı Kitap, İstanbul, 1983, s. 348.

³⁶ COULOUBARITSIS Lambros, "La Tradition Chrétienne: Des Évangélis à Saint Thomas D'Aquin", *Histoire de la Philosophie Politique: La Liberté des Anciens*, Editör: Alain Renaut, Paris, Calmann Lévy, 1999, ss. 399-459, s. 446-447. Albestus Magnus ve Aquino'lu Thomaso Kilise içerisinde Aristoteles'in görüşlerini açık şekilde yansıtmışlardır. Aynı zamanda İbni Rüşt'ün etkisi görülmektedir. İbni Rüşt'ün Kilise ile uyuşmayan görüşlerinde Aristoteles dayanak olmuştur (LE GOFF Jaques, *Les Intellectuels au Moyen Age*, Éditions du Seuil, Paris, Collections Le Temps Qui Court, 1957, s. 121; Russell, **Batı Felsefesi Tarihi**, s. 435-436.).

³⁷ FREELY John, *Galileo'dan Önce Ortaçağ Avrupası'nda Modern Bilimin Doğuşu*, (çev: M. Güvenç), 1. Baskı, Kolektif Yayınları, İstanbul, 2014, s. 119; 1567 yılında Kilise'nin uluları arasında giren Aquino'lu Thomas, 18. yüzyılda gelindiğinde bile Kilise üzerinde etkilidir. 1879 yılında Papa XIII. Leo Thomasçı görüşü teolojinin asıl temeli olarak ilan etmiştir. 1924'te Papa X. Pius, Thomasçı felsefenin günaha girmeden tartışılmayacağını belirtmiştir. 1917'de yürürlüğe giren Kilise yasasıyla, tomizm Katolikliğin resmi öğretisi olarak onaylanmıştır. (ÜSKÜL Zeynep Özlem, "Ortaçağda Teologların Akılla Buluşmasının Bir Örneği: St. Thomas D'Aquin", Prof. Dr. Necip Kocayusufpaşaoğlu İçin Armağan, Seçkin Yayınları, Ankara, 2004, ss.759-781, s. 763); Aquino'lu Thomaso ile Kilise, Platoncu teologlardan Aristotelesçi yoruma doğru kaymıştır (Russell, **Batı Felsefesi Tarihi**, s. 435-436)

Aquino'lu Thomas'ın Aristoteles'ten aldığı başka bir düşünce de her varlığın bir "amaç"a yöneldiği düşüncesidir. Evrende tüm varlıklar Tanrı'ya yönelmektedir. Tanrı'nın evrendeki en yüksek neden ve ilk hareket ettirici olduğuna ilişkin kabul devam ettirilmiştir.³⁸ Tomizm öğretisinde her varlığın kendisinde olan doğası ve bir amacı bulunur. Doğal yasa, doğa ile varlığın kendisindeki amacı arasındaki ilişkiyi kurmaktadır, buna ek olarak Tanrısal bir güçle bağlantılıdır.³⁹

İleride anlatılacağı üzere Orta Çağ'da bilginin temelinde yer alan amaç düşüncesindeki kırılma, doğal yasanın dolayısıyla doğal hukukun anlaşılmasında bir değişim anlamına gelecektir. Modern düşüncenin doğuşu ve Orta Çağ düşüncesinin kırılması iki temel ayrıma dayanmaktadır: Kilise'nin azalan otoritesi karşısında bilimin artan otoritesi.⁴⁰ Kilise'nin otoritesi bir yandan reform ve dünyevi otorite ile zayıflatılmış, bir yandan da bilimsel gelişmeler Kilise'den ayrılmaya başlayan felsefede radikal bir dönüşüme yol açmıştır.

Vatikan Kilisesi'nin Avrupa'daki dini, ekonomik ve sosyal otoritesine karşı çıkan Protestanlığın yükselişinin büyük bir değişimi körükleyecek Rönesans üzerinde etkisi olduğu aşikardır. Kilise devleti kendi aygıtı gibi görerek Tanrısal iktidarı siyasal iktidarın üstüne yerleştirmiştir. Kilise'nin buyrukları mutlak ve doğrularına her karşı çıkıldığı durumda sert önlemler alınmıştır. Protestanlık, tanrısal ve siyasi otoriteyi bölen bir anlayışla inancı bireysel vicdan boyutuna taşımıştır.⁴¹ Buna rağmen Luther, dini otorite ile dünyevi otoriteyi birbirinden ayırırken dünyevi iktidarı güçlendirmiştir. Bu sebeple bireysel din karşısında mutlak bir iktidar ortaya çıkmıştır. Kimse inanca zorlanamasa bile dünyevi iktidar insanlara bedensel itaati şart koşabilir.⁴²

Protestanlık özgürlük için ideal olmasa dahi, Kilise'nin bölünmesiyle yaşanan dini çatışmalar düşünce özgürlüğünün, din ve vicdan özgürlüğünün savunulmasını

³⁸ THOMAS AQUINAS, *Summa Theologica* V. 1, (çev. D. J. Sullivan), Encyclopaedia Britannica, London, 1923, Soru 2, 3. Kısım, s. 12-14; *Ibid.*, 1. Kitap, Soru 44, 4. Kısım, s. 241.

³⁹ Üskül, *Ortaçağda Teologların Akılla Buluşması...*, s. 768-770; Aquino'lu Thomas'a göre hukuk ebedi yasa, ilahi yasa, doğal yasa ve insan yasası olarak hiyerarşik bir yapıya sahiptir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. THOMAS AQUINAS, *Summa Theologica* V. 2, (çev. D. J. Sullivan), Encyclopaedia Britannica, London, 1923, 1. Bölüm, Soru 90-96, s. 205-235.

⁴⁰ Russell, *Batı Felsefesi Tarihi*, s. 471.

⁴¹ Uygun, *Devlet Teorisi*, s. 370; Duverger, *Batı'nın İki Yüzü*, s. 29; GUCHET Yves, *Histoire des Idées Politiques* T. 1: De l'Antiquité à la Révolutions Française, Armand Colin, Paris, 1995, s. 194.

⁴² Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s. 82-83.

sağlamıştır ve hümanist düşüncenin temellerini atmıştır.⁴³ Protestan din adamlarının Katoliklerden daha akılcı ve bilime önem veren insanlar olduğu söylenemez ancak sonuç olarak ulusal kiliselerin kurulması ve dini otoritenin bölünmesi daha özgür bir ortamın doğmasına sebebiyet vermiştir. Yunan Ortodokslarının Roma'dan ayrılması ile başlayan bölünme 16. ve 17. yüzyıllarda reform ile Kilise otoritesinin çok daha derinden sarsılmasını tetiklemiştir.⁴⁴ Protestanlıkta, insanlar doğuştan değil, kişisel çağrıyı cevaplandırma yoluyla kilisenin bir parçası haline geldiklerinden özgür bireylerin bir araya gelerek toplumu oluşturduğu fikri de beslenmiştir.⁴⁵

Hristiyan düşünörlere göre Rönesans aydınının bir hedefi de Luther ile başlayan Reforma Karşı-Reform yapmak ve dini canlandırmaktır. Bu sebeple, Hristiyan din adamları eski kaynaklara dönerek dinin özüne ulaşmayı amaçlamışlardır. 14. yüzyılda başlayan İtalyan Rönesansı, Kilise öğretilerinden ayrılarak Klasik Çağdaki bilgilerin ve yöntemlerin tekrar yorumlanması şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu yorumlamalar gündelik yaşamda olmasa da bilim ve sanatta sekülerleşmeyi doğurmuş, bilgi üzerinde Kilise otoritesini zayıflatmıştır.⁴⁶ 14. yüzyılda Antikite'ye (eski kaynaklara) dönmeyi hedefleyen Rönesans'ta, 16. yüzyıla gelindiğinde Platon hayranlığı ön plana çıkmaktadır. Buna ek olarak, Cicero, Seneca gibi insanı önceleyen Stoacı düşüncenin ve egoist hazzı felsefesinin temeline koyan Epikürcülerin etkisi görölmektedir.⁴⁷

Reform ve geçmiş kaynaklara yönelen İtalyan Rönesansı Kilise'den bir kopuşa yol açmıştır ancak Platon ve Aristoteles'in görüşlerinden tamamen bağımsız değillerdir. Luther'in görüşleri Aquino'lu Thomas ile uyuşmasa bile bu iki felsefi bakış taraflarca anlamlandırılabilir çünkü temellendirme kaynakları benzerdir. Bu durum 17. yüzyılda yaşanan bilimsel ilerlemelerle kökten değişmiştir.⁴⁸ Bilimsel ilerlemeler özgür düşüncenin ve insan aklına verilen önemin artmasında kilit rol oynamıştır.

⁴³ ISHAY Micheline R., *The History of Human Rights*, University of California Press, Berkeley ve Los Angeles, 2004, s. 64; Mumcu / Küzeci, **İnsan Hakları...**, s. 57-58; Duverger, **Batı'nın İki Yüzü**, s. 29; Fransa'da binlerce protestanın öldürölmesine ve kalan protestanların da radikalleşmesine yol açan St. Barthélemy katliamının da etkisi bulunmaktadır (GÖZE Ayferi, "Onaltıncı Yüzyıl Düşünörllerinde Baskıya Karşı Direnme", İÜHFM, C. 34, S. 2, ss. 243-277, s. 247-248).

⁴⁴ Ishay, **The History of Human Rights**, s. 70.

⁴⁵ Taylor, **Modern Toplumsal Tahayyüller**, s. 75; RENAUT Alain, "Les Deux Christiannisme", *Histoire de la Philosophie Politique: Naissances de la Modernité*, Editör: A. Renaut, Paris, Calmann-Lévy, 1999, ss. 27-41, s. 35-36

⁴⁶ GOODY Jack, *Rönesanslar*, (çev. B. Tırnakcı), 5. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2023, s. 9-22.

⁴⁷ VILLEY Michel, *Philosophie du Droit*, Dalloz, Paris, 1975, s. 139-140.

⁴⁸ Russell, **Batı Felsefesi Tarihi**, s. 506.

Orta Çağ'da dünya evrenin merkezidir ve insanla ilgili her şeyin bir amacı olduğuna inanılır. Ancak bu düşünce evren içerisinde insanın astronomik bir yeri olduğu görüldüğünde etkisini yitirmektedir. Bilimde, özellikle astronomide yaşanan gelişmeler Tanrı fikrini doğrudan reddetmiyorsa bile Aristoteles'ten beri gelen "amaç" kavramını göz ardı etmektedir. Bilimdeki gelişmeler sonucunda uzun zamandır bilginin temelinde var olan "amaç" bilimin dışına atılmış ve hesaplamalara dahil edilmemiştir.⁴⁹ Kopernik Hristiyan teolojisindeki kozmik düşünceye zarar vermiş, Kepler, Platon ve Aristoteles'ten beri yerleşmiş olan evrenin mükemmelliğine karşı çıkacak iddialarda bulunmuş, Galileo Kilise'nin evren anlayışına katılmadığı için engizisyon mahkemelerinde açıkça suçlanmıştır.⁵⁰ Bilimsel gelişmeler sonucunda bilginin Kilise'den kopmasıyla birlikte, bilginin nasıl elde edileceği soruları gün yüzüne çıkmıştır.

Modern felsefenin kurucusu sayılan René Descartes ruhun maddeye olan etkisini reddetmiş ve maddi-fiziki evrenin açıklamasında zihnin hesaba katılmaması gerektiğini savunmuştur.⁵¹ Descartes sosyal, dini, siyasi yaşamı ile sınırları çizilmemiş, yalnızca Tanrı'ya sorumlu olan (veya olmayan), bilinçli ve madde dışında bir öze sahip bireyi ortaya atmıştır.⁵² Descartes, her türlü bilginin bireyin kendi akli yoluyla elde edebileceğinden hareketle kozmos fikrinin ve dolayısıyla Kilise'nin karşısında konumlanmıştır.⁵³ Bu düşüncelerde yeni bir bireyin doğuşu görülmektedir.

Sonuç olarak, yaşanan bu değişimler ile hukuk alanında birbirine tamamen zıt iki akımın iki temsilcisi ön plana çıkmıştır: Thomas Hobbes ve Hugo Grotius.⁵⁴ Grotius, doğal hakları Tanrı'nın denetiminden çıkarmış ve hukukun akla dayalı temellendirmesini yapmıştır. Grotius'a göre, insan akli bilgiye ulaşmanın en temel

⁴⁹ **Ibid.**, s. 518; Amaç kavramındaki bu kırılma dünyevileşmeye kapı araladığından endüstri toplumlarına daha uygundur (ŞENEL Aleaddin, *Kemirgenlerden Sömürgecilere İnsanlık Tarihi*, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2014, s. 1016).

⁵⁰ Russell, **Batı Felsefesi Tarihi**, s. 507-515; WESTFALL Richard S., (çev. İ. H. Duru), *Modern Bilimin Doğuşu*, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara, 1994, s. 1-27; Galileo İncil'in Kopernik'in teoremiyle daha uyumlu olduğunu iddia etmiş olsa da bu görüşe Kilise tarafından karşı çıkılmış, Galileo'nun Kopernik ve Kepler'le benzer biçimde güneş merkezli kozmos fikrini desteklemesi yasaklanmıştır. (Freely, **Galileo'dan Önce**, s. 278-279).

⁵¹ Russell, **Batı Felsefesi Tarihi**, s. 548-549; Üskül, **Bireyciliğe Tarihsel Bakış**, s. 44; Descartes'in modern bilime ulaşma çabalarına dair bkz. Westfall, **Modern Bilimin Doğuşu**, s. 142-164.

⁵² TÜRKBAĞ Ahmet Ulvi, "Descartes'in Üç Rüyası", *İÜHFM*, C. 55, S. 4, 1997, ss. 25-44, s. 35.

⁵³ Üskül, **Bireyciliğe Tarihsel Bakış**, s. 46-47.

⁵⁴ Akal, **İktidarın Üç Yüzü**, s. 103-104.

kaynağıdır. Aynı zamanda insan akıl yoluyla hayatını ve toplumu şekillendirir. Akla uygun olmayan herhangi bir doğa yasası mevcut olamaz. Dolayısıyla Grotious, Kilise ile doğal hukuk arasındaki bağı koparmıştır.⁵⁵ Hobbes ise Tanrısallık ve toplum arasındaki bağlantıyı doğrudan kırarak modern felsefede özel bir yere sahip olmuştur. Hobbes'un fikirleri rasyonalist düşünceden oldukça farklıdır. Hobbes'un felsefesinde akıl dahi dilin oluşumu ile yaratılmaktadır.⁵⁶ Rasyonalizm ve tümeller karşısında bir felsefe üreten Hobbes, Tanrı yasasını vazeden Kilise'nin tümellerini reddetmiştir ve bilgiyi dünyevileştirmiştir.⁵⁷

Isaac Newton ile beraber akıl dünyayı anlamlandırma sürecinde asıl kaynak haline gelmiştir.⁵⁸ Aydınlanma Düşüncesi temel argümanlarını bilimde de temel alınan akla dayandırır. Akıl, insanın dışsal etkilerden bağımsız, etkin, eleştirel ve değiştirici özelliğidir. Newton ve John Locke'tan miras kalan biçimde akıl deney ve gözlemle ilişkilendirilir.⁵⁹ Aydınlanma ile Newton'un akla dayalı doğa yasaları müzikten hukuka her alana yayılma başlamıştır ve bu aklın özgür olması gerektiği hem Avrupa'da hem de Amerika'da düşünülmektedir.⁶⁰ Akıl ve bireycilik arasındaki bağlantı devrim döneminde felsefede kurumsallaşmaktadır. Örneğin, bireyciliğin güçlenmesinde önemli bir figür olan Immanuel Kant da Kopernik'in bilimde yaptığı devrimi felsefede yaptığını iddia etmektedir.⁶¹ Kant, olgular evrenindeki katı determinizmi kabul etmiş, insan aklının bu gerçekliği algılamasını *a priori* kategorilere bağlasa bile maddesel evreni bağımsız görmüştür.⁶²

⁵⁵ BRIMO Albert, Les Grands Courants de la Philosophie du Droit et de l'Etat, 3. Basım, Pedone, Paris, 1978, s. 97; ATALAY A. Haluk, Uluslararası Hukukun Oluşumu ve Hugo Grotius'un Rasyonalist Doğal Hukuk Kuramı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992, s. 80-81.

⁵⁶ HOBBS Thomas, Leviathan, Clarendon Press, Oxford, 1651 Baskısından Yeniden Baskı, 1999, s. 33.

⁵⁷ *Ibid.* 51-52.

⁵⁸ Russell, **Batı Felsefesi Tarihi**, s. 515; Freely, **Galileo'dan Önce...**, s. 309; Ayrıca bkz. Westfall, **Modern Bilimin Doğuşu**, s. 165-188.

⁵⁹ AĞAOĞULLARI Mehmet Ali / TÜRK Duygu / YALÇINKAYA Ayhan / YILMAZ Zafer / ZABCI Filiz, Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 520.

⁶⁰ COMMAGER Henry Steele, Jefferson, Nationalism and The Enlightenment, G. Baziller, New York, 1975, s. 5-6

⁶¹ Russell, **Batı Felsefesi Tarihi**, s. 694; TÜRKBAĞ Ahmet Uvli, "Immanuel Kant'ta Özgürlük, Ahlak, Hukuk ve Devlet", HFSA, 2. Kitap, Hazırlayan: H. Ökçesiz, Afa Yayınları, İstanbul, 1995, ss. 71-80, s. 71-72

⁶² *Ibid.*, s. 72-74; Öktem / Türkbağ, **Felsefe, Sosyoloji...**, s. 182.

Dolayısıyla yıllarca hüküm süren Kilise'nin öğretileri karşısında kaynağı dine dayanmayan bilgi var olmaya başlamıştır. Bunun sonucunda da iki ana akım ortaya çıkmıştır. Modern bilim, aristotelesçi klasik bilim anlayışının kabul ettiği tümelleri (sıcak, soğuk, iyi, doğru gibi) reddederek yöntemde bir farklılaşmaya gitmiştir. Olan tikeli gözlemleyerek sonuçlara ulaşan bilim ve nominalizm tümelleri soyut niteleyerek bilinemez olarak sınıflandırmıştır. Bu yöntem dış dünyada gözlemlenebilen “fayda” ile sonradan özgürlüğü şekillendirecek olan hukuki pozitivizme de kapı aralamıştır.⁶³ Eş zamanlı olarak, insan aklının yükselişi ve bilgiye akıl yoluyla ulaşma çabası görülmektedir. Bu sebeple, doğa ve dış dünyada olan olayların akıl yoluyla değerlendirilmesi gerektiği, toplumsal ve siyasi olayların açıklanması ve yorumlanması için de savunulmuştur.⁶⁴ Bilimde gerçekleşen ayrışmalar ve dünya düzeni fikrinin birçok düşünür ve bilim insanının etkisiyle zedelenmesi sonucunda, otonomi ve otodeterminasyon ön plana çıkmış ve birey değer kazanmıştır.⁶⁵

17. yüzyılda felsefe alanında birey doğal hukukun ana unsuru haline gelmiştir. Bu durum, modern teörinin Orta Çağ geleneğinden temel farkını ortaya koymaktadır.⁶⁶ Modern düşünce Rönesans'tan Tanrı yerine insanı merkeze alan hümanizmi ve siyasi hayvan olarak kabul edilmeyen bireyi miras almıştır. Bu birey, eski holistik düzende bir kırılma anlamına gelmektedir. Tepeden inme düzen yerine birey, toplum dışında varlık bulmuştur. Ayrıca holistik düzen anlayışında değişim her bireyin toplumdan bağımsız değeri olduğu düşüncesiyle hukuki eşitlik fikrini güçlendirmiştir.⁶⁷ Bireycilik ile insan doğası tartışılmaya açılmıştır. Descartes'a ek olarak sofistler, stoacılar ve epikürcülerin izinden giden Montaigne ve insan doğasını analiz etmeye çalışan Pascal, birçok diğer düşünür gibi bireyin doğuşunda etkili olmuşlardır.⁶⁸ Bireyin bilginin merkezi haline gelmesi ile birlikte özgürlük insan aklına verilen değer ile özdeşleştirilecektir.

⁶³ Villey, **Philosophie du Droit**, s. 144-145.

⁶⁴ **Ibid.**; Hirş, **Hukuk Felsefesi...**, s. 81.

⁶⁵ **Ibid.**, s. 72.

⁶⁶ SABINE George H., *History of Political Theory*, American Political Science Series, Henry Holt and Company, New York, 1938, s. 430; Üskül, **Bireyciliğe Tarihsel Bakış**, s. 433.

⁶⁷ Renaut, **Les Deux Christiannisme**, s. 32-33.

⁶⁸ Villey, **Philosophie du Droit**, s. 140-141.

2. Rasyonalizm

Kilise'nin bilgi üzerindeki otoritesinin kırılması ve insanın merkeze oturması ile özgürlük kişinin kendi alanıyla ve düşünce dünyasıyla ilişkilendirilmeye başlanmıştır. Bireyin özgürlüğünün yeniden tanımlanması insan aklına olan değerin artması ile gerçekleşmiştir. İnsan bu süreçte hayatına ilişkin kuralları koyabilen bir varlık haline gelmiş, aynı zamanda toplumu da kendi üzerinden anlamlandırmaya başlamıştır.

a. Bireyin Ahlaki Özerkliği

Kıta Avrupası'nda Kilise'ye bağlı özgürlük, İncil ve maddi dünya arasında bağ kurmaktadır. Kilise düşüncesinde insanın Tanrısal düzene ve buyruklara boyun eğmesi sağlanmak istenmiştir, ancak aynı zamanda Hristiyanlığın İlk Çağ'da köleliğe karşı olan tutumu ile ters düşülmemeye çalışılmıştır.⁶⁹ Bulunan uzlaşım da Kilise maddi dünyada da yeni bir otorite haline gelirken, otoritesine zarar verecek somut yaşama dönük özgürlükten ziyade ruhani bir özgürlüğü benimsemiştir. Sonuç olarak, Kilise'nin buyruklarına itaat ile Tanrısal düzene kavuşmak asıl özgürlük olarak tanımlanmıştır.⁷⁰ Antik Yunan düşüncesini Hristiyanlığa bağlayan Plotinus, özgürlüğü dış dünyada var olan nedensellikten koparmıştır, özgürlüğe akıl yoluyla ancak tanrısal "iyi"yi kavrayarak iç dünyada ulaşılır.⁷¹ Augustinus'a göre özgür irade eğer insanın Tanrı'ya olan bağlılığını kopartıyorsa, insanı kötülüğe ve günaha sürükleyecektir, gerçek özgürlük Tanrı'nın yoluna iradi katılımdır.⁷² Augustinus, Platon kadar sert bir düalist değildir. Her iki evreni (ahiret ve maddi dünya) önemser bir tavra sahiptir. Hristiyanlık anlayışının temelinde yer alan maddi dünyayı önemseme daha sonra püritenlik ile kapitalist gelişime kapı aralayacaktır.⁷³ Aquino'lu Thomas ise, Tanrısal bir belirlenim içinde de olsa akla dayalı bir özgürlüğü kabul etmektedir.⁷⁴ Ancak halk Kilise'nin kesin buyrukları altına sokulduğundan özgür irade Kilise otoritesi karşısında var olamamıştır.⁷⁵

⁶⁹ ÖKTEM Niyazi M., Özgürlük Sorunu ve Hukuk, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1977, s. 30.

⁷⁰ *Ibid.*, s. 31; Hristiyanlık bir yandan herkesin değerli olduğunu söyleyerek bireyi ön plana çıkarmış ancak maddi dünyayı değersizleştirmiştir (Dumont, *Essais Sur L'Individualisme*, s. 40-41)

⁷¹ Öktem, *Özgürlük Sorunu ve Hukuk*, s. 31-32.

⁷² Augustinus, *The City of God*, 14. Kitap, 13-14. Bölüm, s. 322-323

⁷³ Öktem, *Özgürlük Sorunu*, s. 35-36.

⁷⁴ Aquinas, *Summa Theologica V. 1*, 1. Kitap, Soru 83, 1. Bölüm, s. 436-437.

⁷⁵ Öktem, *Özgürlük Sorunu...*, s. 38-39; KAPANİ Münci, Kamu Hürriyetleri, 3. Baskı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1970, s. 27.

Kilise'nin felsefesine karşı koyan ve Aydınlanma felsefesini etkileyen Descartes'a göre ise özgürlük, ilk olarak harekete geçilecek konu ile ilgili doğru bilgi edinmeyi gerektirir, ardından yabancı etmenlerden arınarak kendi özüne uygun iradi bir hareket sonucunda var olabilir.⁷⁶ Evrendeki fizik ve biyoloji yasalarına dayanan nedensellik ile insan eylemleri farklıdır. İnsan nedenselliğin dışarısına çıkabilen akıllı ve özerk bir varlıktır. Aklın buyruğu olan ahlaki eylemlere iradesiyle uyan kişi özgürleşir. Toplum düzeni de insanın bu ahlaki özerkliğini korumalıdır. Bireyin ahlaki özerkliğinin yolunu açan filozoflardan biri de Kant'tır.⁷⁷

Kant, eserlerini devrimin yaşandığı dönemde vermiştir. Dolayısıyla devrime etkisinden ziyade, devrim döneminde akıl ve özgürleşme arasında bağlantı kuran felsefe için örnek bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Akıl yoluyla özgürleşmenin yolunu inşa eden Kant'a göre, insan duyular dünyasından düşünme becerisi ile ayrılır. Aklın buyruğu insanları özgürleşmelerini sağlayacak ahlak yasalarına götürecektir.⁷⁸ İnsanı dünyanın nedenselliğinden ayıran pratik akıl, *a priori*, evrensel kesin buyruklar dayatır. Bahsi geçen buyruklar genel bir doğa yasasının keşfi niteliğindedir, kişi bu genel yasayı her koşulda isteyebilmelidir. Genelleştirilebilir olan bu yasalar ayrıca herhangi bir şarta bağlanamaz.⁷⁹ Ahlaki tercihler yapabiliyor oluşu Kant'a göre insanı onurlu bir varlık yapar. Bu sebeple de özgürlük Kant'ın felsefesinin temeline yerleşir. İnsan onurunu felsefesinin ana unsurlarından biri olduğundan yasalar hiçbir insanı araçsallaştırmamalıdır.⁸⁰ Modernitenin başlangıcı olarak tanımlanan bu düşüncede, insan akıl ve vicdan sahibi birey olarak toplumu şekillendirir ve kendi hukukunun koyucusu haline gelir.⁸¹ Bu sebeple birey, kendi ahlaki özerkliğine sahip olmalı ve kendisiyle alakalı temel kararları kendi alabilmelidir.

⁷⁶ Öktem, **Özgürlük Sorunu...**, s. 58-59; Türkbağ, **Descartes'ın Üç Rüyası**, s. 40.

⁷⁷ UYGUN Oktay, "Immanuel Kant ve Ahlakın Temel İlkesi", YÜHFD, C. 1 S. 2, 2021, ss. 1429-1455, s. 1440; Türkbağ, **Immanuel Kant...**, s. 75.

⁷⁸ KANT Immanuel, **Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi**, (çev. İonna Kuçuradi), Türkiye Felsefe Kurumu, 2. Baskı, Ankara, 1995, s. 69-72.

⁷⁹ **Ibid.**, s. 38-44; Kant'ın felsefesinde hem ampirik bilgilerin hem a priori bilgilerin varlığı kabul edilir, felsefesinin temelinde ise akıl yer alır (YÜKSELBABA Ülker, "Kant'ın Ahlak Felsefesinden Habermas'ın Söylem Etiğine Geçiş", HFSA 22. Kitap, Hazırlayan: H. Ökçesiz, G. Uygur, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 142-166,

⁸⁰ Kant, **Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi**, s. 44-49.

⁸¹ ÜSKÜL ENGİN Zeynep Özlem, "Birey Kavramının Gelişimi ve İnsan Hakları", İÜHFM, C. 72, S. 1, 2014, ss. 201-218, s. 207; Renaut, **Liberté, Égalité, Subjectivité**, s. 9-10.

Özgürlük ve akıl arasındaki bağlantı Amerika’da püritenlik ile ilişkilendirilir. Ahlaki alanı oldukça sıkı düzenleyen din, insanın iradi eylemlerine verdiği önemle siyasal alanda dini otoriteyi zayıflatmıştır. Bireyin ahlaki özerkliğine alan açan özgürlük hakların tanrısal kaynağını oluşturur. Özgürlük dini teamülleri korur, teamüller ise yasaların garantisi ve özgürlüğün kalıcılığını sağlar.⁸² Protestanlık, Katolik inancında olan kilise ve ayin ile kurtuluş fikrini reddetmiş, bu kutsallık yerine bireyi Tanrı ile ilişkisinde tek başına bırakan, dünyevi ve akılcı bir din ortaya çıkarmıştır.⁸³ Ancak Amerika’daki kapitalizm ve akılcılığı yalnızca püritenliğe bağlamak doğru değildir. Kuzey Amerika’nın kendine özgü koşullarının bu dönüşümde asıl etken olduğu görülmektedir.⁸⁴

Sonuç olarak, Orta Çağ’dan farklı olarak, karşımıza çıkan bireyci düşüncede akıl ve vicdan insanın özüne ilişkin olduğundan herkeste eşit olarak bulunduğu savunulmaktadır. Eşit olan her kişi kendi ahlaki özerkliğine saygı gösterilmesini talep edebilecektir.⁸⁵ Kilise ve diğer siyasal baskılardan sıyrılarak insan, kendi aklının bilgiye ulaşmada tek dayanak olduğuna inanmıştır. Yükselişe geçen doğal hukuk da özne olan bireyin mutluluğa ulaşması için aklın buyruklarının yansımasıdır.⁸⁶ Dolayısıyla geçmişte içsel alanda veya yalnızca belli çevrelerin özel alanında anlamlandırılan özgürlük kamusal alana sıçramıştır.⁸⁷

b. Akla Dayanan Toplum Bilgisi

Kilise, belirtildiği gibi Platon-Aristoteles geleneğinden gelmektedir, tepeden inme bir düzen anlayışı görülmektedir. Augustinus, adil olmayan pozitif hukuk düzeni ve adil olan Tanrı düzeni ayrımı yaparak iktidarı kiliseye bağlamayı hedeflemiştir, adil olmayan düzende ise Tanrı Devleti’ne ulaşmak uğruna savaşı meşrulaştırmıştır.

⁸² DE TOCQUEVILLE Alexis, Amerika’da Demokrasi, (çev. S. Sertdemir Özdemir), 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2022, s. 67-68.

⁸³ WEBER Max, Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu, (çev. Z. Aruoba), Hil Yayınları, İstanbul, 1985, s. 82-85, s. 93-94.

⁸⁴ Akal, **İktidarın Üç Yüzü**, s. 83; Duverger, **Batı’nın İki Yüzü**, s. 30.

⁸⁵ Uygun, **Devlet Teorisi**, s. 374-377; UYGUN Oktay, Demokrasi: Tarihsel, Siyasal ve Felsefi Boyutlar, 1. Baskı, 12 Levha Yayınları, İstanbul, 2011, s. 362-363; Çotuksöken’e göre bilinçli olarak eylemlerde bulunan ve bunun sorumluluğunu alan, etik bir ilişki yaşayan birey kişi olur (ÇOTUKSÖKEN Betül, “İnsan Haklarının Korunmasının Felsefi Temeli” HFSA, 4. Kitap, Hazırlayan: H. Ökçesiz, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 28-32, s. 29).

⁸⁶ Üskül, **Bireyciliğe Tarihsel Bakış**, s. 45; Hukuku insan aklının bir ürünü görerek evrenselleştiren Yeniçağ’da rasyonel doğal hukukun ilk ve en önemli temsilcilerinden olan Hugo Grotius, teorisinde bütün insanlar için geçerli hakları da temellendirmiştir (Mumcu / Küzeci, **İnsan Hakları...**, s. 50-51.).

⁸⁷ Arendt, **Devrim Üzerine**, s. 162-163.

Kiliseyi en tepeye yerleştiren Augustinus insanların ise Tanrı'dan geldiği için kadere karşı çıkmamalarını ve adaletsizliklere dayanmaları gerektiğini öğütlemiştir.⁸⁸ Aquino'lu Thomas da Kilise'nin doktrini ile uyumlu olarak eşitsiz ve hiyerarşik yapılanmayı kabul etmektedir. Efendi-köle, kadın-erkek veya erkekler arasında olan yöneten-yönetilen eşitsizlikleri doğal olarak karşılanmaktadır.⁸⁹

Kilise'nin de kabul ettiği hiyerarşik toplumlar, birbirine ihtiyacı olan, her sınıfın toplumsal bir işlevi yerine getirdiği düzene sahiplerdir. Orta Çağ toplumunda görülen *Oratores, Bellatores, Laboratores* (dua edenler, savaşanlar, çalışanlar) bölünmesi hiyerarşinin en açık ifadesidir. Her sınıf bir işlevi yerine getirir ancak ilişkiler karşılıklı değildir, çünkü bazıları daha değerli ve itibarlıdır.⁹⁰ Bu düşünce özgürlük ve eşitliğin günümüz anlamında kavranmasına engel olmaktadır.

Hukuk, yukarıda bahsedilen bireyin doğumu ile Kilise'den ayrılmış, ontolojik bir mesele olmaktan çıkmış, bireyin özgür aklının, toplumu düzenlemesinin ve doğaya hükmetmesinin bir aracı haline gelmiştir.⁹¹ Orta Çağ Hristiyan düşüncesinde yasa ve yasayı uygulayanda *a priori* bir tanrısallık söz konusudur ve yasa ve yasayı uygulayan birbirlerinden ayrılır. Dolayısıyla Orta Çağ'da Tanrısal yasa ile Tanrısal yasayı uygulayan arasında ikilik vardır. Yasayı uygulayan siyasi iktidar da Tanrı'dan gelmektedir. Önemli olan siyasi iktidarın Tanrı tarafından kime verildiğidir. Tanrısallığın yasadan ayrılması, yasayı kuran ve yasayı uygulayanın aynılaşmasıdır.⁹²

Orta Çağ'dan çıkıldığı dönemde, insan aynı zamanda yurttaş ve öznedir. Platon ve Aristo geleneğinde var olan insan organize olmuş komünitenin bir parçası olarak görülürken Hobbes ile başlayan gelenekte insanın toplum ile olan ilişkisi açıklanmaya çalışılmıştır.⁹³ Hobbes, kendisinden önceki Kilise düzenine karşı bir tutum geliştirmiştir. Toplum oluşumunun ahlaki alan ile bağlantısını keserek laik modern devletin kurucusu olmuştur.⁹⁴ Hobbes'un felsefesinde geometrik yöntem ve ampirik

⁸⁸ Öktem / Türkbağ, *Felsefe, Sosyoloji...*, s. 244-246; Guchet, *Histoire des Idées Politiques T. 1*, s. 88-90.

⁸⁹ AQUINAS, *Summa Theologica V. I*, 1. Kitap, Soru 108, 2. Kısım, s. 553-554.

⁹⁰ Taylor, *Modern Toplumsal Tahayyüller*, s. 21.

⁹¹ Brimo, *Les Grand Courants...*, s. 87.

⁹² Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s. 71.

⁹³ Sabine, *History of Political Theory*, s. 433; Villey, *Philosophie du Droit*, s. 151-152; Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s. 97.

⁹⁴ *Ibid.*, s. 92.

bilgiye dayanan deney ve gözlem ön plana çıkmaktadır. Hobbes toplumu bilimsel yöntemler kullanarak anlamayı hedeflemiştir.⁹⁵ Locke da Hobbes tarafından başlatılan bu geleneği devam ettirmiş, tümelleri reddederek ampirik yönetime dayanan bilgi felsefesini savunmuştur.⁹⁶ Bilgiye bu yolla ulaşmaya çalışmak holistik düzeni karşısına almaktır. Toplum tepeden inme olarak değil insandan yola çıkarak anlaşılacak istenmiştir.

Doğal hukuka dayanan düşüncede aklın, aristokrat, ruhban veya köylü fark etmeksizin her insana eşit düzeyde verildiği varsayılmıştır. O halde bu farklılıklara dayanan yönetimde değişiklik olmalı ve akıl sahibi herkes yönetime eşit olarak katılabilmelidir. Doğayı veya toplumu yönetmek için aracıya ihtiyaç olmamalıdır.⁹⁷ Bu bağlamda eşitlik, tam bir eşitlik tesis etmiyor olsa bile eski hiyerarşik düzende değişiklik yaratmaktadır. Aydınlanma Dönemi'nde statülerle ilişkili farklılıklara dayanan düzenin eskimesiyle din adamı veya asker olmayan ortalama bir insan da bir öneme sahip olmaya başlamıştır. İnsanın doğasının ayırt edici bir özelliği olduğu ve insanın doğal, değişmez özünün anlaşılmasının da toplumun ve yönetimin asgari koşullarının belirlenmesinde rol oynayacağına inanılmıştır. İyi idare ve iyi yönetimin temel yasaları hiçbir yöneticinin dokunulmazlıkla aşamayacağı şekilde kurgulanmıştır.⁹⁸

Bahsedilen doğal yasalara ulaşmada araç olan akıl kavramında Aydınlanma filozoflarında bir ortaklaşma yoktur. Buna rağmen akıl yoluyla yıkılan eski değerlerin (hurafeler, yanlış ve boş inançlar gibi) yerine yine akıl ile belirlenmiş erdemli ve mutlu toplum ilkelerini koymayı hedeflemişlerdir. Dolayısıyla burjuvazi, sözleşme düşünürlerine benzer biçimde ortaya koyduğu ilkeleri evrensel olma iddiası ile ortaya koymuştur.⁹⁹ Ancak bunu gerçekleştirmek için burjuvanın özellikle Fransa'da devrim yapabilmek için üçüncü zümrenin tümüne ihtiyacı olduğu da unutulmamalıdır.

⁹⁵ Guchet, *Histoire des Idées Politiques T. 1*, s. 287; GÜRİZ Adnan, "Hobbes, Şahsiyeti ve Siyasi Fikirleri", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 12, S. 1, 1955, ss. 298-315, s. 302-303.

⁹⁶ ÖZCAN Mehmet Tevfik, "John Locke'un Birey Anlayışının Felsefi Temelleri", İÜHF, C. 52, S. 1, ss. 559-586, s. 562-563.

⁹⁷ Öktem, *Fransız Devriminin Felsefesi ve Türkiye*, s. 268.

⁹⁸ Sabine, *History of Political Theory*, s. 432.

⁹⁹ Ağaoğulları vd., *Sokrates'ten Jakobenlere...*, s. 521.

Akla dayanan yönetim fikri Fransa'ya Aydınlanma yoluyla yayılırken Püritenlik Amerika'daki yönetim fikirlerini etkilemiştir. Ancak püriten liderler de her zaman akılcı bir yönetim talep etmemişlerdir. Örneğin, püriten Massachusset sömürgesinde Kilise üyesi olmayanların oy veremeyeceği düzenlenmiştir, kafirlerin zulme uğratıldığı ve cemaat dışı bırakıldığı görülmektedir.¹⁰⁰ Püritenliğin, genel olarak daha bireyci bir din anlayışı olduğu doğrudur. Ancak her koşulda insan aklına dayanan yönetimi tamamen destekledikleri kabul edilemez. John Cotton ve John Winthrop gibi püriten liderler demokrasiyi reddeden, dini yönetimi destekleyen söylemlerde bulunmuşlardır. Amerika'da demokrasinin varlığının püritenlere mal ediliyor oluşu, daha çok Amerika'daki dini grupların genel olarak püritenlik adı altında incelenmesinden kaynaklanmaktadır. İngiliz Ayrılıkçıları (*The Separatists*) ve Kuveykirların (*The Quakers*) öz yönetime ilişkin daha radikal fikirlerinin Amerikan demokrasisine yoğun etkisi olduğu unutulmamalıdır. Kilisenin aynı görüşteki kişilerin bir araya gelerek yapılandırıldığını düşünen İngiliz Ayrılıkçıları'nın görüşleri sivil oluşumlara da sirayet etmiştir.¹⁰¹

Ayrıca, Avrupa'daki Aydınlanma -özellikle İngiltere, İskoçya ve Fransa'daki- Amerika'ya yansımıştır. Amerika'da aralarında Benjamin Franklin ve Thomas Jefferson'ın da bulunduğu önemli figürler Newton'un yasalarına, akla ve aklın doğanın yasalarını şekillendirdiğine ve yalnızca etik değil hukuk alanında da insanın doğanın yasalarına uyması gerektiğine dair aksiyomları kabul etmişlerdir.¹⁰² İskoçya'dan Amerika'ya yaşanan göçlerle, İskoç Aydınlanmasının Amerika'daki eğitimde etkili olmasıyla ve İskoçya'daki dini görüşlerin Amerika'ya ulaşmasıyla İskoç Aydınlanması Amerikan Devrimi'nin kaynaklarından birine dönüşmüştür.¹⁰³

İnsan aklının toplumu anlamlandırma için ön plana çıkışı kişilerin var olan eski düzeni sorgulamasına yol açmıştır. Kendi aklına dayanarak evreni anlamlandırmaya çalışan insanın otoriteyi neden kabul ettiği sorusuna cevap vermeyi de sosyal sözleşmeciler üstlenmiştir.

¹⁰⁰ Duverger, **Batı'nın İki Yüzü**, s. 33.

¹⁰¹ "Political Theory in The Colonies", M. Jensen (Ed.), *English Historical Documents V. 9, American Colonial Documents to 1776* içinde, 2. Baskı, Eyre & Spottiswode, Londra, 1969, ss. 167-181, s. 167-168.

¹⁰² Commager, **Jefferson...**, s. 4; CONCLIN Carli N., "The Origins of the Pursuit of Happiness", *Washington University Jurisprudence Review*, V. 7, No. 2, 2015, ss. 195-262, s. 243-244.

¹⁰³ KÖKTAŞ Mümin, "İskoç Aydınlanması ve Amerika", *Liberal Düşünce Dergisi*, Y. 16, S. 63, 2011, ss. 235-256, s. 238-248.

3. Sosyal Sözleşme Düşüncesi

Bireyin aklına dayanan bilginin yükselişiyle toplumun neden ve nasıl oluştuğu sorusuna verilen “Tanrı’nın isteğinin böyle olduğu” cevabı Fransa’da artık verilemez olmuştur. Bu sebeple geçmişte Tanrısal bir otoriteye itaat eden insanların hangi sebeple krala itaat ettiği artık sorgulanabilir durumdadır. İnsanların bu otoriteyi hangi gerekçelerle sürekli olarak kabul ettiklerine dair bir açıklama getirme ihtiyacı doğmuştur. Verilen en kabul edilebilir cevapsa insanların bu otoriteye rıza gösterdiğidir.¹⁰⁴ Tanrı’nın meşruiyet düzleminden çıkarılması karşısında “halk” kavramı ile oluşan meşruiyet boşluğu doldurulur. Halkın rızası her zaman devletin nasıl kurulduğunu açıklamak için kullanılmaz, ayrıca devletin işleyişini açıklamak için de argüman olarak ileri sürülür. İktidarın halkın çıkarını gözetmesi ve genel iyiliği sağlaması meşruiyet koşulunun sağlanması için yeterli görülmüştür.¹⁰⁵

Sosyal sözleşme geleneğinde iki unsur temel olarak yer alır: siyasal sözleşmeden önceki doğal durum, sözleşme ile kurulan toplum veya hükümet (veya ikisi). Doğal durum kişiler arasındaki ilişkilerde belirli ilkeler koymak açısından önem arz eder. Yönetici ve toplum arasında bir sözleşme olduğu düşüncesi yalnızca modern doğal hukuk düşüncesinde var olmamıştır. Feodal lordların vassallarıyla kurdukları ilişkide de zımni bir anlaşma söz konusudur.¹⁰⁶ Modern doğal hukuk düşüncesi, hem bireylerin kendi içlerinde bir anlaşma ile toplumu kurmalarını hem de kendilerini yönetenleri seçmelerini sağlamaktadır. Bu sayede genel bir teori oluşturularak her yerde geçerli olan ve her türlü toplumsal ilişkide gözlemlenebilen bir sözleşme düşüncesi ortaya atılır.¹⁰⁷

Sözleşme düşüncesi genel olarak yöneticileri sınırlandırmak veya direnişi meşrulaştırmak için kullanılmıştır. Hobbes’a benzer biçimde mutlakiyeti savunanlar olduğu gibi, Locke ve Grotius’ta gördüğümüz üzere siyasi otoriteyi sınırlamanın zorunluluk olduğunu savunanlar veya otoriteye yalnızca ahlaki bir yükümlülük yükleyerek direnişi meşrulaştırmayanlar da bulunur. Ancak sözleşme düşüncesi genel

¹⁰⁴ Hırş, **Hukuk Felsefesi...**, s. 81.

¹⁰⁵ Ağaoğulları vd., **Sokrates’ten Jakobenlere...**, s. 532.

¹⁰⁶ Sabine, **History of Political Theory**, s. 430; Feodalizm, lord ve vassal arasındaki karşılıklı hak ve yükümlülükler dayanır. Lord, güvenliği ve adaleti sağlar, vassal da lorda karşılığında hizmet eder. Bu ilişki bir nevi sözleşme ilişkisidir (Sander, **Siyasi Tarih...**, s. 73-74).

¹⁰⁷ Sabine, **History of Political Theory**, s. 431.

olarak liberaldir.¹⁰⁸ Liberalizm, insanların doğuştan özgür olduğunu kabul eder, bahsedilen özgürlük sonradan verilmez. İnsanlar devleti kurarken özgürlüklerinin bir kısmını iktidara devretmiş ve kalanını saklı tutmuşlardır. Doğal haklar kendiliğinden var olduğundan iktidarın onu gerçekleştirmesi gerekmez, devletin doğal haklar alanına karışmaması yeterlidir. Dolayısıyla özgürlüğün var olabilmesi için bu alana dokunulmaması ve bireyin sınırlandırılmaması gerekir.¹⁰⁹ Sosyal sözleşme düşüncesi oldukça geniş olmakla birlikte, özellikle devrimlere etkisi açık olan sözleşmecilere kısa bir bakış atmak yeterli olacaktır.

Hobbes, sözleşme geleneğinde farklı bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Hobbes'a göre siyasal sözleşmenin ortaya çıkmasının sebebi insanlar arası mutlak eşitliğin ve özgürlüğün herkes için tehdit yaratmasıdır. Devletin temeli insanların bu güvenlik korkusuna dayandığından ve yasa koyucuyu sınırlayan bir hukuka yer verilmediğinden totalitarizmin önü açılmaktadır.¹¹⁰ Dolayısıyla, fiziksel olarak sözleşme öncesinde tamamen özgür olan insan sözleşme sonrasında yasa ile bağlanır. Hobbes'ta toplum yasası *"her uyruk için, sözle, yazıyla veya iradenin herhangi bir başka yeterli işaretiyle, doğru veya yanlışın ayırt edilebilmesi için, yani neyin kurala aykırı olup neyin olmadığını ayırtedilmesi için kullanılmak üzere, devletin uyruklarına emrettiği kurallardır."*¹¹¹ Hobbes toplum yasasına ek olarak Leviathan'da doğa yasası tanımına da yer vermiştir. Doğa yasası kişinin kendi hayatında izlemesi gereken ve kendisi için mantıklı olan kurallardır. Temel olarak iki doğa yasasından bahsedilir: Bu yasalar, kişinin kendi menfaati için barışı talep etmesi ve buna bağlı olarak kendini koruması, ayrıca kendi menfaatlerini korumak için başkaları ile kendinin özgürlüklerinin sınırlandırılmasını kabul etmesidir. Hobbes'a göre, başka doğa yasaları da bulunur, sözleşmeye bağlılık ve adalet bunlara örnek verilebilir. Adalet ancak bir sözleşme söz konusu olduğunda var olur. Adaletsizlik, sözleşmeye aykırı davranıldığında ortaya çıkar. Doğa yasalarının bir anlam ifade edebilmesi için

¹⁰⁸ *Ibid.*, s. 431.

¹⁰⁹ Uygun, *Devlet Teorisi*, s. 298-299; Uygun, *Demokrasi...*, s. 127-128; Nitekim klasik liberal teoride devletin varlık nedeni olan adalet ve güvenliğe ilişkin konular "siyasal" alanda görülmüş, diğer konular ise bireyin doğal hakları kapsamında değerlendirilerek müdahale alanının dışında bırakılmıştır (Uygun, *Devlet Teorisi* s. 300); Müdahale alanının dışında olan doğal haklar ve hukuk, politikanın dolayısıyla siyasal alanın da meşruluk sınırını belirler (ÖZCAN Mehmet Tevfik, *Modern Toplum ve Hukuk Devleti*, 2. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 198).

¹¹⁰ Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s. 96; Güriz, *Hobbes, Şahsiyeti ve Siyasi Fikirleri*, s. 308.

¹¹¹ Hobbes, *Leviathan*, s. 203; Semih Lim'in çevirisinden doğrudan alıntı yapılmıştır. Eserin çevirisi için bkz. HOBBS Thomas, *Leviathan*, (çev. S. Lim), 17. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018, s. 200. Metnin kalanında orijinal esere atıf yapılmıştır.

de bu yasaları buyuracak ve uygulanmasını zorlayacak devletin ortaya çıkması zorunludur.¹¹²

Hobbes'ta sivilleşmeye geçiş görülmektedir. İnsan, sivil toplum öncesinde bir birey değildir ve hakları haiz olamaz. Sözleşme sonrasında hak kazanımı mümkündür.¹¹³ Diğer toplum sözleşmecileri ile en benzer yanı Hobbes'un da Aristoteles etkisinde olan kozmos düşüncesine karşı oluşudur. Nitekim insanların, önceden belirlenmiş bir yasa ile bağlı olmadığı görülür, dolayısıyla da insanın kendi arzularına göre hareket etmesi barış önündeki en büyük engeli yaratmaktadır, sözleşmenin kurulmasının temel sebebidir.¹¹⁴ Kozmos düşüncesini yıkan başka bir düşünür olan Locke'un ise liberal bir düşünür olduğu şüphe götürmezdir.

Locke'a göre özgürlük bireyin akli hareketine dayanmaktadır. Dış dünya tarafından belirlenmiş hareket özgür sayılamaz. Özgürlük rasyonellik içerisinde değerlendirilmelidir.¹¹⁵ İnsanların eylemlerinin temelinde mutluluk ilkesinin yattığını düşünen Locke, kişinin gerçek mutluluğa ulaşması için düşüncelerini aklın süzgecinden geçirmesi gerektiğini düşünmektedir, gerçek özgürlüğün temelinde yatan budur.¹¹⁶ Locke insanların akıl ve ruh ile ortaklaştığını düşünse bile, ona göre herkesin tekil düşünceleri ve farklı mutlulukları söz konusudur. Doğal durumunda ise herkesin mükemmel özgürlüğe sahip olduğu ve çatışmanın bulunmadığı varsayımsal bir ütopya kurgulanmaktadır.¹¹⁷ Bu varsayıma dayanarak, doğal hakların (Locke'un teorisinde bu haklar yaşam, özgürlük ve mülkiyet olarak sıralanabilir) toplumdan bağımsız olarak bütün insanlara Tanrı tarafından bahşedildiği söylenmektedir.¹¹⁸

¹¹² Hobbes, *Leviathan*, s. 99-123.

¹¹³ Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s. 98.

¹¹⁴ *Ibid.*; WHITESIDE Kerry H.; "Nominalism and Conceptualism in Hobbes's Political Theory", *Commonwealth*, C.1, 1987, ss. 1-25, s. 5-7.

¹¹⁵ LOCKE John, *An Essay Concerning Human Understanding*, Editör: A. S. Pringle-Pattison, Oxford University Press, Oxford, 1924, s. 139-140.

¹¹⁶ *Ibid.*, s. 147.

¹¹⁷ Özcan, *John Locke'un Birey Anlayışı...*, s. 581.

¹¹⁸ LOCKE John, *Second Treatise of Government*, Editör: C. B. Macpherson, Hackett Publishing Company, Indianapolis, 1980, s. 8-9; Locke'un teorisindeki hakları yalnızca mülkiyet olarak okumak da mümkündür (Öktem / Türkbağ, *Felsefe, Sosyoloji ...*, s. 174-177). Locke'un *a priori* bilgiyi reddettiği düşünüldüğünde bahsedilen hakların insanın tabiatına içkinliği kafa karışıklığına yol açmaktadır ancak Özcan'a göre doğa yasasından ziyade bir doğal düzen söz konusudur. Locke'un kendi içinde tutarlı olma çabasına girmeyişi de tartışmayı anlamsız hale getirmektedir (Özcan, *John Locke'un Birey Anlayışı...*, s. 583.)

Locke'un doğal durumunda insanlar tamamen serbest değillerdir. Doğa yasası ile sınırlandırılmışlardır. Ayrıca, doğa yasasını -yani haklarını- uygulama konusunda yetkilidirler. Devlet denilen oluşum, bu hakların korunması açısından çıkan uyuşmazlıklarda yaşanan problemleri ortadan kaldırmak için var edilmiştir.¹¹⁹ Locke'ta siyaset dışında var olan bir sivil toplum vardır, bu toplum kendi kendini düzenleyebilmektedir.¹²⁰ Locke'un kuramsallaştırdığı devlet herhangi bir şekilde doğal yasaya müdahalede bulunmaz. Ortaya çıkan devlet, her şeyden önce kişinin kendi bedeni üzerindeki ve ürettiği üzerindeki mülkiyet hakkını korur. Sonuç olarak Locke, birey ve sivil toplum kavramlarını birbirinden ayırır ve Hobbes'un aksine totalitarizmin önüne geçmeye yönelik bir çabaya girer.¹²¹ Bu iki sözleşmeci de bildirilerin arkasındaki felsefede kendini gösterir. Özellikle FİYHB ile ön plana çıkan başka bir düşünür de Jean-Jacques Rousseau'dur.

Rousseau'nun doğal durumunda insanlar tamamen özgür ve eşitlerdir. Ayrıca, birbirlerine karşı ilgisiz bir hayat sürmektedirler. Siyasal toplum bireyden önce düzenlenmiş değildir. İnsanların beraber yaşamaya başlaması sonrasında mülkiyetin keşfi medeniyeti doğurmuştur.¹²² Bozulan eşitlik en temelde madenlerin bulunmasına ve tarım toplumuna geçilmesine dayanmaktadır.¹²³ İnsanlar, bozulan eşitliği ve kaybettiği özgürlüğü geri kazanmak için bir toplum sözleşmesi yapmışlardır. Toplum sözleşmesi sonrasında doğal durumdaki özgürlük kaybolur ve yerine siyasal sözleşme sonrası var olan ve yasalara bağlılık ile gerçekleşen sivil özgürlük gelir.¹²⁴ Rousseau'nun toplum sözleşmesinde, toplumun kurulması sonrasında genel irade ortaya çıkar. Genel irade devredilemez, bölünmez ve yanılmazdır.¹²⁵ Genel iradeyi önceleyen bu tutum liberal anlamda özgürlük karşısında bir engel niteliğine bürünebilir. Bu sebeple, bildiriler üzerinde özellikle etkisi bulunan Locke ve Rousseau birbirinden oldukça farklı özgürlük anlayışına sahiplerdir.

¹¹⁹ Locke, *Second Treaties of Government*, s. 8-14; Donnelly, *Teori ve Uygulamada...*, s. 99; Öktem / Tükbağ, *Felsefe, Sosyoloji...*, s. 175-177.

¹²⁰ Yükselbaba, *Habermas ve Kamusal Alan...*, s. 96.

¹²¹ Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s. 48-49.

¹²² ROUSSEAU, Jean-Jaques, "Discours sur L'origine de L'Inégalité Parmi Les Hommes Et Si Elle Est Autorisée Par La Loi Naturelle?", *Du Contrat Social, Discours Sur Les Sciences Et Les Arts, Sur l'Origine De L'Inégalité*, Union General Edition, Paris, 1973, ss. 275-432, s. 345-356.

¹²³ *Ibid.*, 357

¹²⁴ ROUSSEAU Jean-Jaques, "Du Contrat Social Ou Principes Du Droit Politique", içinde *Du Contrat Social, Discours Sur Les Sciences Et Les Arts, Sur l'Origine De L'Inégalité*, Union General Edition, Paris, 1973, ss. 59-233, s. 72-79

¹²⁵ *Ibid.*, s. 83-88

Locke'ta hakların kaynağı doğrudan Tanrı iken Rousseau'ya göre özgürlük, eşitlik ve mülkiyet hakları yurttaş haklarıdır, dolayısıyla toplumun oluşmasına dayanmaktadır. Doğal hukuktaki insan hakları düşüncesinden farklıdır. Topluluktaki insan sivil (uygar) özgürlük kazanır. Bu özgürlük ahlaki bir haktır.¹²⁶ Bu sebeple Locke, özgürlük ve mülkiyet ile bağdaştırılarak düşünülmemekte, Rousseau ise özgürlük ve eşitlik dendiğinde akla gelmektedir. Locke'ta özgürlük farkındalığa bağlıken Rousseau'da dayanışmanın bir ürünüdür. Nitekim Rousseau'da doğal özgürlükler, sözleşme sonrasında kalkmaktadır. Ardından yanılmaz ve sınırsız bir genel irade ortaya çıkmaktadır. Rousseau'da, Locke'tan farklı olarak özgürlük gerçekleştirilen bir şeydir ve birey genel iradenin yasalarına itaat etmekle özgürleşir.¹²⁷ Sosyal sözleşme geleneğinin açıklanacağı üzere, çağının düşüncelerini yansıtan ABB ve FİYHB'ne doğrudan etkisi bulunmaktadır. Ancak bahsedilen bildiriler devrimlerin ve toplumsal gelişmelerin ürünüdür. Dolayısıyla yaşananların arka planı oldukça önemlidir.

B. Toplumsal Alanda Özgürlüğün Ortaya Çıkışı

İncelenecek olan Amerikan Devrimi ve Fransa'da yaşanan devrimler yakın tarihlerde gerçekleşmiş olsa da ikisini de tamamen aynı potada eritmek mümkün değildir. Ancak ortak özelliklerini vurgulamak da yanlış olmayacaktır. Amerikan Devrimi de Fransız Devrimi de özellikle burjuvazinin yükselişi ile örtüşmektedir.¹²⁸ Devrimleri sadece burjuvanın bir ürünü görmek de oldukça yüzeysel bulunabilir. Fransız Devrimi öncesi hüküm süren mutlakiyetçi krallık, burjuvanın "*laissez-faire, laissez-passar*"¹²⁹ olarak ifade edilen serbest pazar düşüncesine doğrudan bir tehdit değildir çünkü mutlakiyetçi politikalar her koşulda burjuvazinin karşısında konumlanmaz. Almanya'da burjuvaların siyasi taleplerini ortaya koymadan önce kapitalist sermayenin büyük bölümüne sahip olmaları ve 19. yüzyılın sonlarına kadar bu statükonun devam etmesi bize Fransa'da devrimin yalnızca burjuvanın ekonomik taleplerine dayanmadığını gösterebilir.¹³⁰ Fransa'da yoksulluk çeken köylüler, işçiler veya işsizlerin yaşadığı huzursuzluk ve eylemlerinin sürekli sert biçimde bastırılması

¹²⁶ Sabine, **History of Political Theory**, s. 589; Rousseau'yu bireycilikten ayıran Platon etkisidir. Siyasi uyrukluk esasen ahlakidir, ikincil olarak hukuka dairdir. Ayrıca topluluk bireye ahlakını veren kurumdur. Bu sebeple en yüksek ahlaki temsil eder. Toplum dışında ahlaki olan yoktur ve temel ahlaki kategori yurttaşla başlar (**Ibid.**, s. 581).

¹²⁷ Touchard vd., **Histoire des Idées Politiques**, s. 424-425.

¹²⁸ **Ibid.**, s. 457.

¹²⁹ "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler."

¹³⁰ POGGI Gianfranco, **Modern Devletin Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım**, (çev. Ş. Kut / B. Toprak), 5. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 100-101.

yeni bir yönetime gitme ihtiyacını doğurmuştur. Bu sebeple toplumu kucaklayabilecek bir sistem aranmıştır ve Fransız Devrimi'nde evrensel ve herkesi kapsayan bir insan hakları beyannamesi ilan edilmiştir.¹³¹ Dolayısıyla her ne kadar devrimlerin düşünsel arka planı varsa da toplumsal değişimler devrimlere ve bildirilere doğrudan yansımıştır.

1. Devrimler Öncesi Özgürlük

Avrupa, Osmanlı Devleti'nin İpek yolu'nu ele geçirmesiyle birlikte denizcilikte gelişmiş ve bu durum ekonomik bir devrimle sonuçlanmıştır. Keşfedilen yeni adalardan ve yeni kıtalardan gelen zenginlikler kentlerde refah artışına ve burjuvanın yükselmesine fırsat vermiştir.¹³² Kentlerde yaşanan dönüşüm gıda ihtiyacını arttırmış, ekim yapılan topraklar genişlemiştir. Bu sebeple topraklarını genişleten lordlar köylüleri yeni yerleşimlere ikna edebilmek için onlara toprak vermeye başlamışlardır. Feodal sistemin yavaş yavaş çözülmesi ve hukuken olmasa da pratikte ortadan kalkması endüstri devrimi için de basamak olmuştur.¹³³ Dolayısıyla ekonomik gelişmeler, eski sosyal bağların çözülmesine, köyden kente göçe ve mesleklerde özelleşmeye yol açmıştır.¹³⁴ Batı'da yaşanan yoğun din savaşları sonrasında, bu savaşlara karşı tepkiyle teoriler ortaya atan kuramcılarının etkisiyle şövalyelik dönüşüm geçirmiş ve bağımsızlıklarını bir nevi kralın otoritesine devretmişlerdir.¹³⁵

Zenginliğin derebeyliğe ve güce dayanmasından rahatsız olan kişiler ticari ve iktisadi faaliyetlerin medeniliğe uzanan yol olduğuna inanmışlardır.¹³⁶ Ticaretin gelişmesi Batı'da eğitime olan ilgiyi arttırmış, yalnızca Kilise ve devlet adamları için değil güçlenen tüccar kesimde de eğitim önem verilen bir husus olmuştur.¹³⁷ Roma hukukunu okutan hukuk okulları ve buradan mezun öğrenciler de modern devletin gelişmesine merkezi krallıkların yeni mali ve yargısal kurumları içerisinde yer alarak katkıda bulunmuşlardır.¹³⁸ Soylu ve orta sınıf elitler hümanizmi kendi içlerinde yaygınlaştırmışlar ve sözleşme teorisini benimsemişler, barbar buldukları doğal

¹³¹ Üskül Engin, **Birey Kavramının Gelişimi...**, s. 205-206

¹³² Öktem / Türkbağ, **Felsefe, Sosyoloji...**, s. 154; Brimo, **Les Grands Courants ...**, s. 89.

¹³³ Sander, **Siyasi Tarih...**, s. 76-78.

¹³⁴ Ishay, **The History of Human Rights**, s. 71-72.

¹³⁵ Taylor, **Modern Toplumsal Tahayyüller**, s. 44.

¹³⁶ **İbid.**, s. 86.

¹³⁷ Goody, **Rönesanslar**, s. 37.

¹³⁸ ÖZENCİ Berke, **Hukuk Devleti Kökenleri ve Küreselleşme Çağındaki Yeri**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 120-121.

durumdaki “doğal insan”dan farklarını çizmeye başlamışlardır. Bu amaçla “medeni” olmanın kurallarını kendi içlerinde eğitim yoluyla yaygınlaştırmışlardır.¹³⁹ Taylor, bu elitlerin kamuya öncülük etmekten ziyade, kamu haline geldiklerini düşünmektedir. Dolayısıyla halka öncülük edenlerdeki bir değişimden değil toplumda siyasetin değişimi gözlemlenir.¹⁴⁰

17. yüzyıldan itibaren doğal durumun karşısında olan medeni ideale ulaşabilmenin yolu olan disiplin, Avrupalı toplumların iktisadi, askeri, dini ve ahlaki alanlarına sirayet ettirilmeye çalışılmıştır. Devletlerin iyi askeri güce sahip olabilmesi için, iyi ekonomiye sahip olmaları gerekmektedir. Ayrıca hem Protestanlar hem Katolikler dini bir reform yapma arzusuna sahiplerdir. Bu iki program iç içe geçerek birbirlerini desteklemiştir.¹⁴¹ Zaman içerisinde askeri ve mali gücü arttıran çalışkan, eğitilmiş ve disiplinli nüfus artmıştır, bu kişiler yeni Stoacılık etiğine benzer biçimde ilerlemeyi kendi içinde bir ödev olarak gören dinsel reform ile beslenmiştir. Her ne kadar bu ideallerin hepsi halka doğrudan yayılmamış olsa da elitler toplumlarındaki bireyleri de kendi inandıkları vizyonlara dahil etmenin yollarını aramışlardır.¹⁴²

Sonuç olarak, feodal otoritenin kutsal konumu yerini ulus-devletlere bırakmış, ekonomik monopolü ise bireysel haklara ve özel mülkiyete dayanan merkantilizm ve serbest pazar ile zayıflamıştır.¹⁴³ Merkantilizm, hammaddeleri ülke içerisinde tutma amacı taşımaktadır. Amerika’dan Kıta Avrupası’na akan madenler fiyat artışına yol açmış, bu durum ülkeleri uluslararası pazarda ticari hakimiyet kurma çabasına, ardından da kendine yeten bir ekonomi olma hedefine yönelmiştir. Ekonomik düzenlemelere olan ihtiyaç da ulus-devlet modeline geçişe yol açacaktır.¹⁴⁴ Avrupa’da derinden bir dönüşüm gerçekleşirken aynı zamanda uzak topraklarda yeni keşfedilen Amerika kıtasına göç eden Avrupalılar yeni bir toplumsal düzen oluşturmaktadırlar.

¹³⁹ Taylor, **Modern Toplumsal Tahayyüller**, s. 46-47.

¹⁴⁰ Yükselbaba, **Habermas ve Kamusal Alan...**, s. 69.

¹⁴¹ Taylor, **Modern Toplumsal Tahayyüller**, s. 51; Aydınlanma ile Kilise de eski baskıcı tutumunu değiştirmeye başlamıştır. Kopernik ve Galileo’nun eserleri üzerindeki yasağın XIV. Papa Beneditus tarafından kaldırılması bize bir dönüşüm yaşandığını göstermektedir (ÜMİT Eylem, “Aydınlanma Çağı ve Burjuva Devrimlerinde Düşünce Özgürlüğü”, HFSA, 17. Kitap, Hazırlayan: H. Ökçesiz, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 137-147, s. 141).

¹⁴² Taylor, **Modern Toplumsal Tahayyüller**, s. 53-58.

¹⁴³ Ishay, **The History of Human Rights**, s. 64.

¹⁴⁴ Sander, **Siyasi Tarih...**, s. 92-94.

a. Kuzey Amerika'da Özgürlük Anlayışı

Christophe Colomb'un Amerika kıtasına ayak basması ile tarihte büyük bir kırılma yaşanmıştır. Coğrafi keşifler hem modern devletin temelini atmış hem de sömürgeciliğin yolunu açmıştır. Portekizler tarafından Afrika'da başlatılan kıtalar arası imparatorluk ve sömürgeler İspanya'nın Amerika kıtasını keşfetmesiyle ilerlemiştir. İspanyollar Aztek ve İnka İmparatorluklarını ortadan kaldırarak kıta üzerinde hakimiyet kurmuşlardır.¹⁴⁵ İspanya ve Portekiz 1494 yılında dünyayı kendi aralarında bölerek ticareti kontrol altına almışlardır. 1600'lü yıllara kadar süren bu egemenlik ardından kendi iç çatışmalarını çözüme ulaştıran İngiltere, Hollanda ve Fransa tarafından sarsılmıştır. İngiltere 18. yüzyılda en güçlü donanma ile denizlerde hakimiyet kurmuştur.¹⁴⁶ Yaşanan Yedi Yıl Savaşları ile 1763 yılında Fransa Amerika kıtasında sahip olduğu Missisipi akarsuyunun doğusundaki topraklarını ve Kanada'yı İngiltere'ye devretmiştir. Savaşın galibinin İngiltere olması, İngiltere'nin denizlerdeki hakimiyeti ele geçirmesi anlamına gelmektedir. Fransa ise, Amerika'da yaşadığı kayıplar sebebiyle Afrika, Batı Hint Adaları ve Hindistan'daki limanlara yönelmiştir.¹⁴⁷

Kuzey Amerika'yı, günümüz Amerika Birleşik Devletleri'ni, tabiri caizse inşa eden İngiltere'nin ilk kalıcı yerleşkesi 1607'de kıtaya zorlukla varan ve tamamı erkeklerden oluşan Jamestown kolonisidir. Adaya 1609 yılında İngiliz hizmetçilerle dolu bir kadın grubu gönderilmiştir.¹⁴⁸ Tocqueville'e göre, Kuzey Amerika'nın güneyine yerleşen sömürgeciler, daha çok altın arayan, kaynaksız ve kılavuzsuz maceracı tiplerdir. Ayrıca aralarında İngiltere'de tutunamayan ve alt sınıfa mahkum kalan sanayiciler ve çiftçiler bulunmaktadır. Güney'i oluşturan bu kişilerin ekonomik çıkarları köleliği getirmiştir.¹⁴⁹ Kuzey'dekiler ise daha çok İngiltere'nin baskısından kaçan muhaliflerdir. Demokratik ilkelere bağlı olan bu kesimler, Amerikan demokrasisinin temelini oluşturmuştur.¹⁵⁰

¹⁴⁵ *Ibid.*, s. 90. PAINE Lincoln, Deniz ve Uygarlık: Dünya Denizcilik Tarihi, (çev. N. Elhüseyni, 1. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2023, s. 400.

¹⁴⁶ Sander, *Siyasi Tarih...*, s. 91-92; Paine, *Deniz ve Uygarlık*, s. 476.

¹⁴⁷ Sander, *Siyasi Tarih...*, s. 147-148;

¹⁴⁸ MAUROIS André, Amerika Birleşik Devletleri Tarihi, C.1, (çev. F. Gökbudak), Osmanbey Basımevi, İstanbul, 1945, s. 26-27.

¹⁴⁹ De Tocqueville, *Amerika'da Demokrasi*, s. 56.

¹⁵⁰ *Ibid.*, s. 57.

Amerika’da özgürlüklerin ortaya çıkışında İngiliz muhalifleri (*dissenters*)¹⁵¹ ve İngiliz etkisinin yoğun olduğu görülür. Amerika’ya yerleşenler, göç ettikleri İngiltere topraklarındaki hakları bilmektedirler. Bu nedenle, şikayete karşı dilekçe ile savunma hakkı, hukuken bir hüküm kurulmadığı takdirde tutuklama ve hapsedilmeme özgürlüğü, jüri ile yargılanma ve hepsinin ötesinde temsil olmadan vergi konulamaması İngiltere’nin Amerika’daki kolonileri tarafından da kabul edilmiştir.¹⁵² Amerikalılar İngiliz demokratik kültürü ile Fransız özgürlük düşüncesini ortak potada eriterek yeni kuracakları devleti bireysel özgürlük temeline oturtmak istemişlerdir.¹⁵³ Dolayısıyla, İngiltere’deki hakları aşarak doğal hukuk temelli, politik ve ekonomik olarak kendileri için elverişli ahlaki bir model oluşturmuşlardır.¹⁵⁴

Buna ek olarak, yoğun bir Locke etkisi görülmektedir. Locke’un doğal hukuk kuramında toplum oluşumunun temel amacı güvenlik ve iktisadi refahtır. Püritenlik inancı da Locke tarafından ortaya konmuş temel amacı gerçekleştirmeye elverişli olacak şekilde, herkes topluma bir şey katmak ve üretken olmak zorunda olduğunu, bireylerin değerini bu yolla belirleyeceklerini ilke edinmiştir.¹⁵⁵ Klasik iktisatçılar arasında olan Adam Smith de benzer şekilde herkesin özgür katılımı olan piyasada en optimal olana ulaşılacağını ve herkesin bireysel menfaatlerinin peşinde koşmasının herkesin menfaatine olacağını düşünmektedir.¹⁵⁶ Farklı bakış açıları olsa bile Amerika’da var olan bireycilik ekonomik liberalizm ile uyumludur.

Weber, Amerika’daki bu kapitalizme yönelimi Protestanlık ile açıklamaktadır. Dünyevi kazanca ve ödevlere Katoliklerden daha çok değer veren Protestanlar, çalışmayı ilke edinmiş ve kapitalist gelişimin taşıyıcısı olmuşlardır.¹⁵⁷ Amerika’da var olan somut yaşama yönelik ahlak anlayışı hazcı bir düşünce değildir, daha çok, ölçülülüğü, dakikliği çalışkanlığı insanlara dayatır. Bu yararcı ahlak, kapitalizmin ahlak anlayışı ile örtüşür. Dolayısıyla Amerika’da kapitalizmin doğuşu yalnızca sosyal koşullar ile açıklanamaz.¹⁵⁸ Protestanlıkta bulunan Tanrı için dünyevi görevleri yerine getirme ve meslek etiği kapitalizmin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

¹⁵¹ Muhalif olarak çevrilen bu kelime, Anglikan Kilisesi’ne muhalif kesimler için kullanılmaktadır.

¹⁵² **Political Theory in The Colonies**, s. 167.

¹⁵³ Mumcu / Küzeci, **İnsan Hakları...**, s. 62.

¹⁵⁴ Touchard vd., **Histoire des Idées Politiques**, s. 451.

¹⁵⁵ Taylor, **Modern Toplumsal Tahayyüller**, s. 82-85.

¹⁵⁶ İŞIKTAÇ Yasemin, **Hukukun Kaynağı Olarak Sözleşme**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 134.

¹⁵⁷ Weber, **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, s. 31-33, s. 64.

¹⁵⁸ **Ibid.**, s. 36-43.

Katolikliğin aksine maddi dünyadaki eylemler ve hangi koşullar altında olursa olsun ödevleri yerine getirmek Tanrı katında değerlidir.¹⁵⁹ Tüketime sınırlandırılması ve dünyevi kazanç elde etme çabasının serbest bırakılması hem tasarrufu zorlamış hem de sermaye birikiminin önünü açmıştır.¹⁶⁰ Protestanlığın da getirdiği bireycilik ile Amerika, insanların birey olarak hayatlarını inşa ettiği bir alan olmuştur. Bu sebeple, ekonomi alanında herkes için faydalı olacak ortak bir ahlaki değere yönelmekten ziyade herkesin kendi adına eylemlerde bulunması öncelenmiştir. Bireylerin özgür katılımı sonrasında bu faaliyetleri birbirine bağlayan yasalar gibi görünmez el piyasayı düzenleyecektir.¹⁶¹ Dolayısıyla insanlar iradi özgür katılım ile sistemin uyumlu bir öznesi haline gelmektedirler.

Protestanlığın bu dönüşümde etkisi olsa bile yeni kurulan Amerika'daki toplumlar halihazırda liberal düzenin benimsenmesi için elverişli ekonomik koşullara sahiptir. Amerika'nın ilk yerleşkeleri, coğrafi şartların uygun olmaması sebebiyle toprak zenginliği müessesesi ortaya çıkmamıştır. Araziler tek kişinin işleyebileceği şekilde küçük parçalara bölünmüştür. Bu sebeple Avrupa geleneğine oturmuş bir sistem olan feodalite ve sınıflar ayrımı Amerika'da benzer biçimde var olmamıştır. Amerika, zengin ve fakir insanların bulunduğu, aristokratik özgürlükten ziyade burjuvaya özgü ve demokratik özgürlüğün var olduğu bir yer olarak doğmuştur.¹⁶² Amerika'da hiyerarşik düzen bulunmamaktadır. Avrupa'dan farklı olarak hak ve özgürlük ilkeleri yaygınlık göstermektedir. Gelişmiş bir demokrasi söz konusu olmasa da Avrupalı sömürgelerde demokrasi tohumlarına rastlanmaktadır. Anayurtlarından gelen göçmenler birbirleri üzerinde üstünlük kurdukları fikrini taşımamaktadırlar.¹⁶³ 1650'den itibaren New England'da kentler ortaya çıkmıştır. İnsanların ortaklaştığı bireyci düşünceler etrafında haklar ve ödevler oluşturulmuştur. Kentin merkezinde demokratik bir siyasal model gelişmiştir. Eyalet yasası monarşiye dayansa bile kent cumhuriyetle yönetilmektedir.¹⁶⁴

Yerleşen ilk göçmen Amerikalıların %90'ından fazlası toprakla geçinmektedir. Geri kalanını ise tüccarlar, armatörler, gemiciler, madenciler ve sanatkarlar

¹⁵⁹ *Ibid.*, s. 64-65.

¹⁶⁰ *Ibid.*, s. 138.

¹⁶¹ Taylor, *Modern Toplumsal Tahayyüller*, s. 88.

¹⁶² De Tocqueville, *Amerika'da Demoktasi*, s. 55-56.

¹⁶³ *Ibid.*, s. 55.

¹⁶⁴ *Ibid.*, s. 64-65.

oluşturmaktadır. Sanayi ile uğraşan insanlar İngilizlerin merkantalist politikası sonucu hammaddeleri doğrudan alarak işlenmiş ürünleri satmak istemesi sebebiyle az sayıdadır.¹⁶⁵ Feodal yapının oluşmadığı Amerika'da Avrupa'daki gibi çok fakir insanlar bulunmamakla birlikte, çok zengin sayılabilecek kişiler de oldukça azdır. Yeni kurulan Amerika refah toplumundan ziyade bir çalışma diyarıdır, memuriyet zihniyetinin az olduğu, kişilerin kendi becerileri ile çalışıp tutunabilecekleri topraklar olarak resmedilebilir. Hizmetçilik ile başlayan kişi zaman içerisinde hürriyetini kazanabilmektedir.¹⁶⁶ Dolayısıyla beyaz Amerikalı yerleşenler bir birey olarak toplumda varlık gösterebilmektedir. (Hangi kişilerin birey olarak özgürlüğe sahip olacağına veya olmayacağına dair yapılan ayrımcılıklar II. bölümde incelenecektir).¹⁶⁷ Özellikle Amerikalı beyaz erkeklerin hem toplumsal arenada bir birey olmaya elverişli koşullara sahip olduğu hem de onları püritenlik ve Locke etkisinde olan felsefi temelin bireyi desteklediği not edilmelidir.

Zor şartlarda Amerika'ya ulaşan bu kişiler birbirlerine üstün olmadıklarını, her birinin eşit derecede güçsüz olduğunu ve devletin yokluğunda birbirlerine yardım etmek zorunda olduklarını anlamışlardır. Bu sebeple ortak yarar düşüncesi, dayanışma ve bireylerin kendi kendilerine harekete geçmesi mümkün olabilmiştir.¹⁶⁸ Dolayısıyla Amerika'ya göçen insanlar, kendilerini var etmenin bir yolunu aramışlar ve hayatlarının sorumluluğunu almak zorunda kalmışlardır. Çalışmada bahsettiğimiz özgürlüğün Amerika'ya göç eden kişilerce gerçekleştirildiği gözlemlenebilir. Özetlemek gerekirse, Amerikan bireyciliği ve özgürlüğü, insanların çabasına üstün bir değer verilmesine dayanır.¹⁶⁹ Fransa'da ise Katolik düşünce ve hiyerarşi farklı bir özgürlük hikayesine yol açmıştır.

b. Fransa'da Özgürlük Anlayışı

Amerika'da kurulan kolonilerden çok daha eski bir tarihe sahip olan Fransa'da geçmişin getirdiği engeller bireyciliğe ket vurmaktadır. Fransa mutlak krallıkla yönetilmektedir, kralın otoritesinin kaynağı doğrudan Tanrı'dır. Bu sebeple doğal

¹⁶⁵ Maurois, **Amerika Birleşik Devletleri...**, s. 69.

¹⁶⁶ 1760'ta Amerika'ya gelmeyi arzu eden kişilere yönelik Franklin'in broşürü için bkz. **Ibid.**, s. 74-75;

¹⁶⁷ Bkz. Özgürlüğün Kişi Bakımından Kapsamı, s. 93 vd.

¹⁶⁸ TÜRKBAĞ Ahmet Ulvi, Alexis de Tocqueville'de Amerikan Demokrasisi ve Getirdiği Problemler, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990, s. 21.

¹⁶⁹ Akın, **Kamu Hukuku**, s. 288.

hukuk¹⁷⁰ ile sınırlandırılmış olsa bile kralın yetkileri üzerinde denetim sahibi olan herhangi bir zümre veya yazılı bir hukuk yoktur. Yöneticinin sorumluluğu da iktidarının kaynağı olan Tanrı'yadır.¹⁷¹ Özellikle 15. yüzyılın ikinci yarısında merkezi monarşi güçlenmiştir. Kral, yasama, yürütme ve yargı üzerinde söz sahibidir. Yasama üzerinde emirnameleri ile etkili iken yürütme kralın atadığı bakanlar aracılığı ile sürdürülmektedir. Yargı ise kral adına yargıçlar tarafından yürütülmektedir ve bu sayede kral yargılamaya da dahildir. Merkezi otoritenin güçlendiği dönemde hem kral meclisi hem de temsili bir niteliğe sahip olan Genel Meclis kralı sınırlandırabilen bir konumda değildir.¹⁷²

Monarşi sınırsız olduğundan bireyin hak ve özgürlükleri ortaya çıkamamıştır. Yalnızca reformun doğurduğu iç savaşlar ve fikir alanındaki gelişmeler din ve vicdan özgürlüğü alanında adımlar atılmasını sağlamıştır. Ancak 1598 yılında Protestanlara Nantes Fermanı ile tanınan vicdan özgürlüğü monarşiyi önünde sınır değildir. Aksine, hiyerarşiye dayalı olan monarşi giderek güçlenmiştir.¹⁷³ "Devlet benim!"¹⁷⁴ diyen 14. Louis, kendini Tanrı'nın temsilcisi olarak görmüş ve devleti de fiziki varlığı ile bütünleştirmiştir. Ayrıca bu dönemde vicdan özgürlüğünü sağlayan Nantes Fermanı da ortadan kaldırılmıştır. 17. yüzyılın sonlarına doğru despotikleşen Fransız monarşisi 15. Louis ve 16. Louis dönemlerinde zedelenmeye başlamış ve Rönesans'ta gelişen düşüncelerle zayıflatılmıştır.¹⁷⁵

Orta Çağ'da Kilise'nin birçok baskıya yol açtığı, insanları yargıladığı gibi bazı zulümlere de göz yumduğu Fransa'da hem devrim öncesi dönemde hem de sonrasında iddia edilmiştir.¹⁷⁶ Fransız Devrimi'nin ve devrin filozoflarının hristiyanlıktan

¹⁷⁰ Kralı sınırlandıran doğal hukuk, sosyal sözleşme geleneğinde var olan doğal hukuktan ziyade dini kaynağa sahip Kilise hukukudur. Kilise'nin doktrini olan Tomizm'de halkın kendi aklına uymayan yasalar yapan yöneticiye karşı direnme hakkı söz konusu değildir. Bireysel özgürlükler holistik düzen sebebiyle tanınmamakta, halkın da zulme karşı direnmesi meşrulaştırılmamaktadır (Üskül, **Ortaçağda Teologların Akılla Buluşması...**, s. 776-777).

¹⁷¹ GÖZE Ayferi, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, 15. Bası, Beta Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 588.

¹⁷² *Ibid.*, s. 539-540.

¹⁷³ OKANDAN Recai G., *Umumi Amme Hukuku*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1979, s. 271.

¹⁷⁴ "*L'État, c'est moi!*". Bu düşünce hukukun kaynağını yönetenin iradesine bağlayan hukuki pozitivistizmin bir yansımasıdır. Kral ve devletin özdeşleştirilmesi, kralın istediği özgürlükleri tanıyacağı istemediklerini tanımayacağı anlamına gelir. Otoritenin Tanrı tarafından krala verilmesi ise daha tehlikelidir (Öktem, **Özgürlük Sorunu...**, s. 182).

¹⁷⁵ Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s. 272.

¹⁷⁶ Michelet, Kilise'nin Saint-Barthélémy Katliamını teşvik ettiğini ve bu katliama göz yumduğunu iddia etmektedir (MICHELET Jules, *Fransız İhtilali Tarihi I*, (çev. H. Varoğlu), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1950, s. 26-27).

beslendiğini söyleyenlere karşı Michelet, hristiyanlığı bir yandan bünyesinde taşıyan devrimin bir yandan da hristiyanlıkla bir çatışma içerisinde olduğunu söylemektedir.¹⁷⁷ Özellikle Aydınlanma Dönemi'nde Kilise bağnazlık ve hoşgörüsüzlükle eşleştirilmiş, Aydınlanma filozofları arasında deizm ve ateizm yükselişe geçmiştir. Hoşgörünün bulunmayışının sorumlusu Kilise ve din adamları görülmüştür.¹⁷⁸

Birey kavramının gelişmesine engel olan Tanrı'ya sorumlu mutlak krala ek olarak toplumda sınıflar kendi içerisinde bir hiyerarşi barındırmasıdır. Devrim öncesi Fransız toplumu üç sınıftan oluşmaktadır: soylular, ruhbanlar ve üçüncü zümre. Bu gruplar da kendi içlerinde bir bütünlüğe sahip değildir. Soylular, eski feodal beyler ve şövalyelerden oluşan kılıç soyluları ve sonradan soyluluk unvanı satın alan urba soyluları olarak ikiye ayrılmaktadır. Kılıç soyluları da Paris'in yüksek tabakasında bulunan ve taşrada eski feodal ayrıcalıklarıyla geçinmeye çalışan taşra soyluları şeklinde bölünmektedirler.¹⁷⁹ Ayrıca zengin burjuvalar kralın mevkileri satmasından yararlanarak soyluluk unvanı satın almakta, bu sayede soylu olmanın avantajlarından yararlanabilmektedirler. Kılıç soyluları ise kendilerini daha farklı bir statüde tutabilmek için daha çok harcama yapmaktadırlar.¹⁸⁰ Gelişen savaş teknolojileri ile yarışamayan feodal beylerinin orduları artık kraliyet ordusunun yerini alamadığından feodal beyler, harcamalarını karşılayabilmek için ya Saray'a sığınmakta ya da kalan yetkilerini halk üzerinde daha sert bir şekilde uygulamaktadırlar.¹⁸¹

Yaklaşık 130 bin kişiden oluşan ruhbanlar da kendi içlerinde bölünmüştür, "*haut-bas*" (üst-alt) şeklinde bir ayrım söz konusudur. Ruhbanların çoğu varlıklı ailelerden gelmektedir. Ancak alt ruhbanlar, köylere papazlık yapanlar ve yardımcıları oldukça düşük gelirlere hayatlarını sürdürmektedirler.¹⁸² Kilise, Fransız Krallığının denetimi altındadır ancak birçok ayrıcalığı da bulunmaktadır. Kendi mahkemeleri bulunan ruhbanlar, ölüm, doğum ve evlilik belgeleme yetkisine sahiptirler. Fransa topraklarının %10'una sahip olan Kilise her türlü sürekli vergiden muaftır. Kilise'nin

¹⁷⁷ *Ibid.*, s. 8-10.

¹⁷⁸ Ağaoğulları vd., *Sokrates'ten Jakobenlere...*, s. 528-529.

¹⁷⁹ Göze, *Siyasal Düşünceler...*, s. 590-591; TANİLLİ Server, *Dünyayı Değiştiren On Yıl: Fransız Devrimi Üstüne (1789-1799)*, 4. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 28.

¹⁸⁰ Poggi, *Modern Devletin Gelişimi...*, s. 85.

¹⁸¹ *Ibid.*, s. 85-87.

¹⁸² Tanilli, *Dünyayı Değiştiren On Yıl...*, s. 28-29.

hem halk üzerindeki etkinliği hem de krallık ile olan doğal bağlantısı, devrimin Kilise karşısında konumlanmasına yol açacaktır.¹⁸³

Üçüncü zümre ise daha karışık bir yapıya sahiptir. Büyük tüccarlar, büyük bankerler, büyük çiftçilerin yer aldığı yüksek burjuvazi, küçük tüccar, küçük banker, küçük çiftçi, sanatkarlar, doktor, avukat, noter gibi serbest meslek sahiplerinin oluşturduğu orta burjuvazi; zanaatkarlar ve küçük esnaftan oluşan küçük burjuvazi burjuva sınıfını oluşturmaktadır. Burjuvanın yanında halk da üçüncü zümreye dahildir. Yoksul köylüler, şehirdeki işçiler ve işsizler halk tabakasındandır. 24 milyon sayıya ulaşan kalabalık, sınıflar arasındaki en kalabalık zümreyi teşkil etmektedir.¹⁸⁴ Üçüncü zümre içindeki burjuvazi ticaret ile giderek zenginleşmektedir. 1716 yılında 40 milyon tutarında olan ticari alışveriş 1756 yılına gelindiğinde 204 milyona yükselmiştir. Ayrıca yüksek burjuvazi, görevleri ve makamları satın alarak soylu konumuna yükselebilmektedir.¹⁸⁵

Fransa'da 14. yüzyıldan beri kendisini sık sık gösteren köylü ayaklanmaları yaşanmaktadır. Can güvenliği, eşitlik ve adalet isteyen bu kişilerin isyanları oldukça sert biçimde bastırılmıştır. Her reform talebi susturulmuş ve sürekli olarak “ötekiler” yaratılmıştır. Uzun süren derebeylik baskısı teoride bir sözleşme teorisiyle değiştirilmiş ve eşitlik hedeflenmiştir.¹⁸⁶ Ekonomik üstünlüğü ele geçiren burjuvazi ekonomik çıkarlarını koruma yollarının ve alt soyuna miras bırakma haklarının yoksunluğundan dolayı dönüşüm talep etmektedirler. Nitekim burjuvazi, ticari olarak özel önem arz eden seyahat özgürlüğünden ve güvenlikten yoksundur. Her kent veya bölgede farklı politikaların bulunması, farklı vergi oranlarının ve kuralların varlığı burjuvazinin ekonomik faaliyetlerini güçleştirmektedir. Bu sebeple yükselen burjuvalar, Kilise ve feodal beyler karşısında ilk olarak merkezi krallıkları desteklemişlerdir. Tek ve istikrarlı uygulamalar burjuvazinin daha geniş bir pazarda

¹⁸³ Ağaoğulları, **Fransız Devrimi...** C. 1, s. 168-169.

¹⁸⁴ Göze, **Siyasal Düşünceler...**, s. 591-593; Özellikle 18. yüzyılın ortalarında köylerde ve kentlerde, köylüler, işçiler ve yoksullar arasında huzursuzluklar gözle görünür hale gelmiştir (Tanilli, **Dünyayı Değiştiren On Yıl...**, s. 34-35).

¹⁸⁵ **Ibid.**, s. 24.

¹⁸⁶ ÜSKÜL ENGİN Zeynep Özlem, “Yaşama Hakkının Felsefi Temelleri”, Editör: Z. Üskül, O. S. Gülfidan, İnsan Hakları Konferansları I-II, Doğu Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Legal Yayınevi, İstanbul, 2013, ss. 45-64, s. 55; Fransa'da yaşanan köylü ayaklanmaları can kaybına yol açmakla birlikte rutin bir vergi pazarlığına dönüşmüştür (TILLY Charles, Avrupa'da Devrimler 1492-1992, (Çev. Ö. Arıkan), Yeni Binyıl Yayınları, s. 219-223). Benzer ayaklanmalara kıtlık ve vebanın getirdiği sefalet ve baskıların artması sebebiyle İngiltere ve Almanya'da da rastlanmaktadır (Özenç, **Hukuk Devleti...**, s. 102-104.

güvenli ticaret yapmasına olanak sağlamıştır.¹⁸⁷ Merkezi otorite güçlenirken mülkiyet hakkının kutsallaştırılması ve kralların mülkiyete dokunmaması burjuvaziye verilen bir ödül niteliğindedir.¹⁸⁸ Ancak haklarının hükümdar karşısında yazılı ve sağlam bir güvencesi de bulunmamaktadır. Bu nedenle düşünürler tarafından ahlaki zemini oluşturulmuş insan haklarının yazılı ve üstün hukuki normlar olarak kabul edilmesinde öncü olmuşlardır.¹⁸⁹

O dönemde Fransa'da var olan aristokratların sahip oldukları özgürlük, burjuvazinin özgürleşmesine engel olmaktadır. Aristokratik özgürlük Tocqueville'e göre hiyerarşik bir toplumda var olan özgürlük tipidir, belirli bir gruba özel olan kanunlar ayrıcalığının kullanımını tesis etmektedir.¹⁹⁰ Hali hazırda imtiyazlı kişilerin var olduğu Fransa'da bahsedilen yeni tip özgürlüğün tesisi için toplumun genelini temsil eden üçüncü zümrenin özgürleşmesi gerekmektedir. Özgürleşmenin tabana yayılması için de imtiyazlardan ziyade genel yasalar (*loi commune*) yapılmalıdır.¹⁹¹ Dolayısıyla, burjuvazinin kralın koyduğu kurallara dayanan bu aristokratik özgürlük karşısında konumlanması için rasyonel doğal hukuk bir araçtır. Yasa, özgürlük karşısında bir engel haline geldiğinde yasanın meşruiyetinin yalnızca egemenin otoritesine bağlı olmadığını, egemenin üstündeki ilkeleri savunmak doğal hukukçuluğa yaklaşan bir tutumdur. Bu sebeple, Fransa'da özgürlüğün doğuştan kazanılan bir hak olduğunu iddia eden kesimlerin doğal hukuk okulunu takip etmeleri normaldir. Hali hazırda uygulanan hukuka karşı olan kişiler, ister istemez, açık veya örtülü olarak hukuki pozitivizmin karşısında konumlanırlar.¹⁹²

Fransa'da bu dönemlerde faydacılık ve doğal hukuku bir araya getirmeye çalışan teoriler de ortaya atılmıştır. Helvetius, doğada bir uyum olduğu, dolayısıyla bireylerin haklarının tanınmasının herkesin faydasına olacağını iddia etmektedir. Hem faydacılığın hem doğal hukukun o dönemde benzer bir hukuki reform talep ediyor

¹⁸⁷ Uygun, **Devlet Teorisi**, s. 484; Şenel, **Kemirgenlerden Sömürgenlere...**, s. 1012.

¹⁸⁸ Öktem, **Özgürlük Sorunu...**, s. 182. Merkezi otoriteyi güçlendiren Bodin ve Bossuet'nin teoremlerinde farklılıklar olsa da aristokrasi karşısında merkezi otoriteyi savunmuşlar ve mülkiyet hakkının kutsal olduğunu kabul etmişlerdir (*Ibid.*, s. 181-182).

¹⁸⁹ Uygun, **Devlet Teorisi**, s. 484; Şenel, **Kemirgenlerden Sömürgenlere...**, s. 1012-1013.

¹⁹⁰ CHEVALLIER Jean-Jacques, *Histoire des Institutions Politiques de la France Moderne (1789-1945)*, Dalloz, Paris, 1958, s. 18.

¹⁹¹ SIEYES Emmanuel, *Qu'est-ce que le Tiers Etat?*, 2. Baskı, Presses Universitaires de France, Paris, 1989, s. 32.

¹⁹² Öktem, **Özgürlük Sorunu...**, s. 202

olması iki zıt düşüncenin bir arada savunulmasını kolaylaştırmıştır.¹⁹³ Fizyokratlar ise ekonomik olarak serbest pazarın benimsenmesinin en faydalı olduğunu, bu sebeple serbest pazarın doğal hukukla uyum içinde olduğunu söylemişlerdir.¹⁹⁴ Her birey kendisi için en iyi olanı yaptığında tabiat düzeni de kendiliğinden en iyiye yönelecektir. Bu sebeple otoriter hükümeti reddetmemişler ancak hükümetin tabiatın kanunlarını ortaya koyan idare olmasını istemişlerdir. Bahsedilen kanunlar mülkiyet ve rekabet prensiplerini koruyan iktisadi liberalizmdir.¹⁹⁵ Toprağı zenginlik kaynağı olarak gören fizyokratlar, liberallerden bu açıdan farklı bir tutum sergilemeler bile toprağı sermaye olarak görmektedirler. Dolayısıyla hedefleri, İngiltere’de gerçekleşmeye başlayan toprak sahipleri arasındaki kapitalizmdir.¹⁹⁶

Her üç düşünce de feodal yapının sahip olduğu ekonomi-hukuk ilişkisini dönüştürebilecek niteliktedir. Feodal sistemde hukuk, siyaset veya güç (her şekilde ekonomi dışı bir faktör), zorlayıcılığı ile ekonomik sistemde vassalların feodal itaat etmesini zorunlu kılmaktadır.¹⁹⁷ Doğal haklar öğretisi, faydacılar veya fizyokratlar ekonomik liberalizme elverişli ve ekonomi dışı zorlamaları ekonomi alanının dışına itebilecek niteliktedir. Bu sebeple de ekonomik liberalizm savunusu ve hukuki liberalizm talebi kol kola ilerlemiştir.

Dolayısıyla bireyin var oluşu iki toplumda da ekonomik arenada kişilerin kendilerini var edebilmesiyle başlamıştır. Bu sebeple, iki bildiri de özgürlüğün kaynağını bireylerin mutlak haklarına ve insan tabiatına dayandırsalar da özgürlüğün toplumsal kaynağı olan burjuvazi, özgürlüğün çerçevesi de buna göre şekillendirilmiştir.

¹⁹³ Sabine, **History of Political Theory**, s. 567; Adam Smith’e göre bireyin ekonomik alanda özgür bırakılması “ilerleme” için en iyi olan tercihtir. Ekonomik liberalizm sık sık doğal hukuk ve insan aklı ile ilişkilendirilmiştir (Berktaş, **Liberalizm...**, s. 61-62)

¹⁹⁴ **Ibid.**, s. 567-568; Touchard vd., **Histoire des Idées Politiques**, s. 411-412; Guchet, **Histoire des Idées Politiques**, s. 388; Berktaş, **Liberalizm...**, s. 59-60; GÜRİZ Adnan, Teorik Açıdan Mülkiyet Sorunu, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969, s. 170.

¹⁹⁵ TOPÇUOĞLU Hamide, Hukuk Sosyolojisi, C.1, 3. Baskı, Cezaevi Matbaası, İstanbul, 1969, s. 408-412; Guchet, **Histoire des Idées Politiques T. 1**, s. 390-391; Tanilli, **Dünyayı Değiştiren On Yıl**, s. 54-55.

¹⁹⁶ Duverger, **Batı’nın İki Yüzü**, s. 32.

¹⁹⁷ Özenç, **Hukuk Devleti...**, s. 128-129.

2. Devrimlere Giden Yol

Bu çalışmada incelenen iki bildiri farklı sosyolojik, ekonomik ve tarihi arka plana sahiptir. Devrimlerin tarih sahnesinde ortaya çıkmalarına yol açan sosyal koşullar ayrıca bildirileri şekillendirmiştir. Bildirileri kaleme alan kişilerin tutarlı bir doğal hukukçu gibi davranma amaçları olmadığı aşıkardır. Dolayısıyla, mecliste yer alan kişilerin bakış açılarını tek bir dinamikle (doğal hukukla) anlamak mümkün değildir. Bu sebeple devrime giden yol, bir önceki başlıkta anlatılan özgürlüğün tohumları gibi bildirilerde etkisini göstermiştir.

a. Amerikan Devrimi Öncesi

Amerikan tarihini birçok açıdan, farklı grupların gözüyle incelemek mümkündür. Devrim, sonradan Amerika kıtasına ulaşan Avrupalılar kadar, yerlilerin ve köle olarak Amerika kıtasına getirilen Afrikalıların da hayatında büyük bir etkiye sahiptir. Bu başlıkta anlatılacak olan Amerika'ya sonradan göçen Avrupalıların anlatısıdır. Bunun sebebi özgürlük metni olan ABB'yi kaleme alan kişilerin özgürlüğün kaynağını şekillendirirken ne düşündüklerini daha iyi kavrayabilmektir. Bahsedilen tarihi anlatı, İngilizlerin kıta üzerinde hakimiyet kurmasıyla başlatılabilir.

16. yüzyılın sonlarına doğru Kuzey Amerika'nın kıyı şeridinin neredeyse hepsi İngiltere sömürgesi haline gelmiştir. Yeni kurulan Amerika farklı tip yönetimlere sahip ve birbirinden bağımsız İngiliz kolonilerinden oluşmaktadır. İngiltere sömürgelerinin hepsi aynı statüde değildir: Üç tip sömürge söz konusudur. İlk olarak, kral yeni dünyanın bir bölümüne kendi adıyla ve doğrudan kendi emirleriyle bağlı bir vali atayarak sömürgeyi kurabilmektedir. İkinci olarak ülkenin belli bir bölümünün mülkiyeti belli bir kişiye veya şirkete verilebilmektedir. Bu tip yönetimde, sivil ve siyasal kuvvet kralın kontrolü ile toprakları satan ve ikamet edenleri yöneten bir veya birden fazla kişinin elinde bulunmaktadır. Başka tip sömürgeleştirme ise, yerleşenlerin anayurdun himayesinde, anayurdun yasalarına uygun olarak kendi kendilerini yönettikleri modeldir. Özgürlüğün pratik olarak uygulanmasına en elverişli yönetim bu şekilde ortaya çıkmaktadır.¹⁹⁸

¹⁹⁸ De Tocqueville, **Amerika'da Demokrasi**, s. 61. New York eyaleti ilk yönetime girerken, Maryland, Caroline, Pennsylvania, New Jersey ikinci tip yönetimlere örnektir. New England'da ise üçüncü tip yönetim söz konusudur (**Ibid.**).

İlk koloniler zaman içerisinde kendi ihtiyaçlarını karşılamaya ek olarak üretim fazlası elde edebilir hale gelmişlerdir. Plantasyon (tarım) kolonileri, şeker, tütün, daha sonrasında pirinç ve indigo üretimiyle markete katılım sağlayabilmeye başlamışlardır.¹⁹⁹ İngiltere, merkantalist politikasının bir sonucu olarak Amerika'ya bir çiftlikmiş gibi muamele etmekte ve ihtiyaç duyduğu hammaddeleri Amerika üzerinden almayı hedeflemektedir. Bu sebeple Amerika, tekel olarak İngiltere'de işlenmek üzere ihtiyaç olunan malların alındığı ve satıldığı bir pazardır.²⁰⁰ O dönemde merkantalist bir politika güden İngiltere, kendi kendine yetebilen bir ekonomik model oluşturmak istemektedir. Bu sebeple serbest pazara getirilen kısıtlamalar söz konusu olmuştur. Ticaret ve Seyir Yasaları (*The Navigation Acts*), ve sömürgelerin üretimine ilişkin yasalar belirli ilkeler çerçevesinde çıkarılmıştır. “Kısıtlamalar şu anlamlara geliyordu: (1) kolonilere giden ve kolonilerden gelen mallar ve ürünler yalnızca ana ülkenin veya kolonilerin gemileriyle nakledilmelidir; (2) belirli sömürge malları yalnızca ana ülkeye gönderilmelidir; (3) ana ülke, üretilmiş malları kolonilere nakletme konusunda tekele sahip olmalıdır; (4) ana ülkenin pazarlarındaki belirli sömürge ürünlerine ayrıcalıklı muamele tanınmalıdır; (5) kolonilerin ana ülkeninkilerle rekabet eden imalatlarla uğraşması yasaklanmalı ve onları tamamlayıcı imalatlar geliştirmeleri teşvik edilmelidir.”²⁰¹ Bu yasalar ile İngiltere Amerika üzerinde ticari hegemonya kurmuştur.²⁰² Sonuç olarak, Amerika İngiltere için bir üretim merkezine dönüştürülmüş, İngiltere bu üretimi sadece kendisi için kullanılacak şekilde düzenlemiş ve ana topraklarında refahı arttırmayı hedeflemiştir.

Bahsi geçen uygulamalar uyarınca, ülkenin güneyinde üretilen hammaddeler ana ülke İngiltere'ye gönderilmiş ve karşılığında işlenmiş ürünler İngiltere'den satın alınmıştır. Ülkenin kuzeyinde ise iklimin ve üretimin İngiltere ile olan benzerliği İngiltere ile alışveriş yapılmasını zorlaştırmıştır. Kuzeyli tüccarlar dolayısıyla kanunların arkasından dolanarak İngiltere veya sömürgeleri dışında da ticaret yapmışlardır.²⁰³ Kuzey Amerika, denizcilik alanında gelişmiştir ve İngiltere dışında da

¹⁹⁹ “The Economic Development of The Colonies”, M. Jensen (Ed.), *English Historical Documents Vol. 9, American Colonial Documents to 1776* içinde, 2. Baskı, Eyre & Spottiswode, Londra, 1969, ss. 315-411, s. 351.

²⁰⁰ Maurois, *Amerika Birleşik Devletleri*, s. 69; *The Economic Development of The Colonies*, s. 351.

²⁰¹ *Ibid.*, s. 353.

²⁰² Maurois, *Amerika Birleşik Devletleri...*, s. 70.

²⁰³ *Ibid.*, s. 70-71; *The Economic Development of The Colonies*, s. 351.

Batı Hint Adaları'nda bir pazara sahiptir. İngiltere'nin savaş borçlarını kapatmak için ticaret üzerinde vergi almaya çalışması gerilime yol açacaktır.²⁰⁴

İngiltere tarafından ortaya konan bu hegemonyaya ve kısıtlamalara kolonilerin isyan etmemesinin bazı sebepleri vardır. Kuzey Amerika kıtasına yerleşen göçmenler arasında İngilizler ve İrlandalılar oldukça fazladır. Bu sebeple koloniler, kültürel olarak İngiltere'den beslenmiştir. İngilizlerin 1763 yılında Yedi Yıl Savaşlarını Fransa'ya karşı kazanması, Amerika kıtasında galip gelmesi yeni Amerikalılara gurur vermektedir. Bu nedenlerle, kendilerini doğrudan İngiltere karşısında konumlandırmamışlardır.²⁰⁵ Buna ek olarak, Amerikalılarda bir millet bilinci bulunmamaktadır. İletişim kurmaları kötü yollar, aşılması zor ormanlar, çeteler, Amerikan yerlileri ile yaşadıkları çatışmalar ve güvenlik sorunları sebebiyle oldukça zordur. Ayrıca kolonilerin kendi aralarında hudut anlaşmazlıkları ve çıkar çatışmaları birlik olmaya engeldir. Ortak menfaatleri bulunsu bile bunlardan bihaberdirler ve koloniler kendi kolonilerini diğerlerinden ayırtmışlardır.²⁰⁶ Ayrıca Amerikalı tacirler için İngiltere'ye bağlı olmak birçok yerde ticaret yapabilme anlamı taşıdığından maddi çıkarları da İngiltere kolonisi altında yaşamak ile uyumaktadır.²⁰⁷ Büyük bir sorun olan ve sömürgeci özellikler gösteren ticaret kanunları sorunu da Kuzey'deki Amerikalı tacirler tarafından İngiliz kanunları dolaşarak aşılmıştır. İngiltere'nin çok uzakta yer alması, İngiliz memurların rüşvet yoluyla iş birliğine yanaşması veya atandıkları halde İngiltere'de kalarak işlerini yapmamaları Amerikalıların haksız gördüğü bu kanunları uygulamamasını kolaylaştırmıştır.²⁰⁸

Zaman içerisinde ise İngiltere'den kopuşun alametleri görülmeye başlamıştır. Farklı aksanlara sahip göçmenler burada kendilerine has bir dil geliştirmeye başlamışlardır. Artık, İngilizcede farklı aksan ve farklı kelimeler kullanılmaktadır. Amerikalıların genel olarak dini ve felsefi görüşleri İngilizlerden farklıdır. Nitekim Amerikalılar arasında Anglikan Kilisesi'nin baskısından kaçan insanlar fazladır. Ayrıca İngilizler Amerikalıları hor görmektedirler.²⁰⁹ 17. yüzyılda İngiltere'de

²⁰⁴ Paine, **Deniz ve Uygurluk**, s. 447.

²⁰⁵ Maurois, **Amerika Birleşik Devletleri ...**, s. 70; ROBERTS John M., *Kısa Dünya Tarihi*, (çev. M. T. Akad), İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2014, s. 342.

²⁰⁶ Göze, **Siyasal Düşünceler...**, s. 516-518; Maurois, **Amerika Birleşik Devletleri ...**, s. 80.

²⁰⁷ TUNÇEL Ahu, "Amerikan Devrimi", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Devrimler-I, Y. 19, S. 78, 2016, Doğu Batı Yayınları, Ankara, ss. 113-136, s. 116.

²⁰⁸ Maurois, **Amerika Birleşik Devletleri ...**, s. 70.

²⁰⁹ **Ibid.**, s. 77-78.

merkezi iktidarın sarsılması ile koloniler devletleşmeye başlamış ve kendi yönetimlerini oluşturmuşlardır. İngiltere tarafından atanan idarecilere saygı duyulmamakta, idareciler yabancı ve faydasız bulunmaktadır.²¹⁰

Amerika ekonomisini halihazırda kontrol etmek isteyen İngiltere, Fransa ile giriştiği sömürge yarışının yol açtığı savaşılarından dolayı ekonomik olarak oldukça zarara uğramıştır. Bu ekonomik zararı, sömürgelerinden vergilendirme yoluyla çıkarmak istemektedir. Bu sebeple 1765 yılında Damga Kanunu (*Stamp Act*) ile yapılacak her satış işleminde pul kullanılmasını zorunlu tutmuş ve geniş bir vergilendirme yasası çıkarmıştır.²¹¹ İngiltere, Kuzey Amerika'ya yerleşen tebaasını yerlilere karşı koruduğundan onları vergilendirme konusunda da kendisini haklı görmektedir. Ancak Amerikalılar parlamentoda temsil edilmediklerinden vergilendirilemeyeceklerine inanmaktadırlar.²¹²

İngiltere ve Amerika arasında vergi çekişmeleri bir süre daha devam etmiştir. Bir taraftan vergi yasalarını uygulamaya çalışan İngiltere protestolar karşısında geri adımlar atsa bile diğer yandan yeni yasalar çıkarmaktadır.²¹³ Buna karşılık olarak Amerikalılar vergi yasalarına direniş göstermektedirler ve her vergi yasası yeni kıtayı İngiltere'den kopuşa yaklaştırmaktadır. İngiltere'nin 1773'te çıkardığı çay vergisi ile bağımsızlığa giden yol açılmıştır.

İngiltere, İngiliz East India Şirketi için Amerika üzerinde tekel oluşturmak istemektedir, bu sebeple Amerikalılara çayı bu şirkete ucuza satma şartı getirmiştir.²¹⁴ Bu olay sonrasında pasif direniş şekil değiştirir ve Boston halkı East India Şirketi'nin çay yüklü gemisini basarak çayı denize döker. Sonrasında "Boston Tea Party" olarak anılacak bu eylemle kolonilerin örgütlenmeleri hızlanır.²¹⁵ İngiltere ile savaşın önü açılmıştır.

²¹⁰ *Ibid.*, s. 78-79.

²¹¹ AKAL Cemal Bali / ERÖZDEN Ozan / AKBULUT Olgun / ZEYBEKOĞLU Emre, İnsan Haklarının Tarihsel Gelişimi, 1. Basım, Toplumsal Kalıtım ve Gelişim Vakfı, İstanbul, 2003, s. 42; Göze, *Siyasal Düşünceler...*, s. 522-523.

²¹² Roberts, *Kısa Dünya Tarihi*, s. 343.

²¹³ ÇOBAN DÖŞKAYA Füsun, "Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nin Arka Planı ve Analizi, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, C. 11, S. 6, ss. 4727-4745, s. 4733-4734.

²¹⁴ Çoban Döşkaya, *Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi...*, s. 4734.

²¹⁵ Göze, *Siyasal Düşünceler...*, s. 523-524.

Bu süreçte Amerikalılar delegeleri yoluyla kongreler toplamışlardır. İngiltere'ye karşı İlk Kıtasal Kongre, Georgia hariç on iki koloninin delegeleri aracılığıyla Philadelphia'da 5 Eylül 1774'te gerçekleştirilmiştir. Bu Kongre'de İngiltere'ye karşı nasıl bir tutum benimseneceği tartışılmıştır, barışçıl çözümlerin tercih edileceği kararlaştırılmıştır.²¹⁶ Amerikalıların "Katlanılmaz Yasalar" olarak adlandırdıkları yasalara karşı çıkmaları İngiltere'nin çok daha sert karşılık vermesine yol açmıştır. İngiltere'nin Amerikalıların özerkliği hususunda tanıdığı imtiyazları tek taraflı değiştirmek istemesi sonucunda Fransızların da desteğini alan Amerikalılar "Bağımsızlık Bildirisi"ni ilan etmişlerdir.²¹⁷

7 Haziran 1776'da koloni temsilcilerinin bulunduğu İkinci Kıtasal Kongre'de Amerikalıların özgür ve bağımsız devletler olmaya hakları olduğu kabul edilmiştir.²¹⁸ Aynı kongrede John Adams, Roger Sherman, Robert R. Livingston ve Thomas Jefferson ve Benjamin Franklin'in içerisinde bulunduğu Beşli Komite'ye özgürlük beyannamesi yazma görevi verilmiştir. Jefferson, Adams'ın desteği ile bildiriye kaleme almakla görevlendirilmiştir. Jefferson tarafından yazılan ABB 4 Temmuz 1776 tarihinde Philadelphia'da kabul edilmiştir.²¹⁹ İngilizlerin Amerikalıları güç kullanarak ezemeyeceklerini kabul etmeleri yedi yıl sürmüştür. İngiltere ve Amerikan devletleri arasındaki barış 1783 yılında imzalanmıştır.²²⁰

Yaşanan bu devrim Fransa'yı da etkilemiştir. Amerikan Devrimi'nde Amerika saflarında yer alan Fransız askerler devrimin nasıl gerçekleştiğini ve ilkelerini öğrenmişler, bu düşünceleri kendi ülkelerine taşımışlardır.²²¹ ABD'nin kurucularından olan Franklin, ABD anayasasını Fransızcaya tercüme ettirmiştir. Fransa'da yayımlanmasına izin verilmeyen Bağımsızlık Bildirgesi bu şekilde tanınmaya başlamıştır. 1776 ve 1789 yılları arasında bu belge Fransa geneline dağılmıştır.²²² Fransız Devrimi'nde ön planda olan Gilbert du Motier de la Fayette, 11 Temmuz 1789'da Ulusal Meclis'te anayasa ile bağlantılı olacak haklar bildirgesi çıkarılması

²¹⁶ Çoban Döşkaya, **Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi...**, s. 4734-4735.

²¹⁷ Tunçel, **Amerikan Devrimi**, s. 117.

²¹⁸ Göze, **Siyasal Düşünceler...**, s. 524-526.

²¹⁹ Maurois, **Amerika Birleşik Devletleri...**, s. 118-119; Commager, **Jefferson...**, s. 77-80

²²⁰ Roberts, **Kısa Dünya Tarihi**, s. 343.

²²¹ PAINE Thomas, **The Rights of Man**, Editör: Ernest Rhys, The Temple Press, Letchworth, 1935, s. 76-77.

²²² HAZAN Eric, **Fransız Devrimi Tarihi**, (çev. N. C. Sümter), 1. Baskı, Say Yayınları, İstanbul, 2016, s. 33-35.

gerektiğini savunmuş ve Bildirge'nin çıkarılmasını ortaya atan kişi olmuştur.²²³ Ancak Fransa'da yaşanan devrimi yalnızca Amerikan Devrimi'nin Fransa'daki etkisiyle açıklamak mümkün değildir. Fransız Devrimi birçok olayın birikimi ile patlak vermiştir.

b. Fransız Devrimi Öncesi

Fransa'da gerçekleşen devrimin hangi tarihleri kapsadığı konusunda bir uzlaşma yoktur. 1789-1799 arasında dört adet devrimden bahsedilebilir, ancak daha yumuşak bir tanım ile Napoléon'un iktidarı ele geçirmesine kadar geçen 10 yıllık sürede tek bir devrim olduğunun kabulünde de bir sakınca bulunmamaktadır.²²⁴ Bu çalışma açısından ise FİYHB temel alındığından bağlantılı görülen tarihi olaylar göz önünde bulundurulmuş ve devrimin hangi tarihleri kapsadığı tartışmasına girilmemiştir. Ancak devrim öncesi Fransa'nın portresini çizmek her şekilde önemlidir.

Fransa, devrim döneminde diğer Avrupalı devletlerin gerisinde bir ülke olarak görülemez, Batı Avrupa'nın en güçlü ülkelerinden biridir. 1780'lerde Kuzey Amerika'daki kolonilerin Britanya karşısında bağımsızlık savaşını kazanabilmesi için askeri yardımda bulunmuştur. Ancak halkın savaşlar, krallık, feodal soylular ve Kilise karşısında güçsüz konumda kalması ve ağır vergiler ödemesi sorunlara sebep olmaktadır.²²⁵ O dönemde güçlü Fransa Krallığı içinde Paris'te yaşayan halk Londra, Amsterdam gibi başka şehirlerle kıyaslandığında çok daha fakirdir.²²⁶

Yönetim Fransa'da gittikçe merkezileşmiş ve hem yasal olarak hem de fiili olarak kral gücü kendinde toplamıştır. Kralın gücünü soylular üzerinde kullanabilmesi için kendini daha önemli bir konuma yükseltmesi gerekmiştir. Kralın ailesi, akrabaları, arkadaşları ve güvendiği hizmetlileri kendisiyle bir sarayda yaşamaya başlamışlardır. Sarayın gösterişi kralın kişiliği ile bütünleşmiş vaziyettedir.²²⁷

²²³ Jellinek, *İnsan ve Yurttaş Hakları...*, s. 43-44.

²²⁴ Tilly, *Avrupa'da Devrimler...*, s. 232; Bazıları ise devrimi 1789-1794 arası beş yıllık dönem olarak görmektedir. Bkz. Tanilli, *Dünyayı Değiştiren On Yıl*, s. 80; Ağaoğulları, *Fransız Devrimi... C. 1*.

²²⁵ PELZ William A., "Üçüncü Meclisin Doğuşu: Fransız Halk Ayaklanması", *Modern Avrupa Tarihi*, (çev: N. Tuna), 1. Baskı, Kolektif Yayınevi, İstanbul, 2017, ss. 65-78, s. 66.

²²⁶ *Ibid.*, s. 68.

²²⁷ Poggi, *Modern Devletin Gelişimi...*, s. 88.

Ekonomik düzenlemeler ise gelişen pazar ekonomisinin ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktır. Kamu borçları artmakta ancak vergiler imtiyazlı olan gruplar ve diğerleri arasında dengeli paylaşılmamaktadır.²²⁸ Fransa'nın Yedi Yıl Savaşlarında yaşadığı koloni kayıpları (Québec, Senegal, St. Vincent, Dominik, Grenada ve Tobago) Fransa'da devletin itibarını zedelemiştir. Savaş sonrasında *parlement*²²⁹'ların vergilendirmelere karşı isyan bayrağını çekmesi ve krallıkla çatışmaları başlayacaktır. Fransa'nın devrim sürecinde Amerika'ya gösterdiği destek, Amerika'nın İngiltere karşısındaki zaferi sonrasında bazı kolonilerin Fransa tarafından geri alınmasını sağlamıştır (St. Pierre, Miquelon, Senegal, Tobago, St. Lucia). Ancak bu durum yaşanan mali krizi durduramamıştır.²³⁰

İngiltere karşısında Amerikalı isyancılara yapılan yardımların bir sonucu olarak kamu borçları gittikçe artmıştır.²³¹ Fransa, 1788 yılında ciddi bir mali kriz yaşamıştır. En olası çözüm yeni vergiler koymak veya vergi yükümlüsü olmayan imtiyazlı aristokrasinin ve ruhban sınıfının da vergiye bağlanmasıdır. Ancak koyulacak vergiler hususunda, 1787'de Soylular Meclisi ikna edilememiştir. Dönemin yargı organı olan *parlement*'lar, özellikle Paris *parlement*'i imtiyazlı grupların vergi yükümlüsü olmasını sağlayacak yasalara inatla direnmiştir. Genel Meclis'in toplanmasına yönelik artan geniş toplumsal baskıya karşı Kral pes etmiştir. XVI. Louis, Ağustos 1788'da uzun süredir toplanmamış olan Genel Meclis'in 1 Mayıs 1789 günü toplanmasına karar vermiştir.²³² Meclisin toplanmasının devrimi tetikleyeceği henüz bilinmemektedir.

Ekonomik krizin yarattığı problemler yalnızca soyluları değil, halkı da derinden etkilenmektedir. Fransa'da ekmek fiyatlarındaki yükseliş devrim döneminde daha da

²²⁸ Ticaret özgürlüğünü sağlamaya çalışan fizyokrat Turgot karşısında ayrıcalıklarını kaybetmekten çekinen soylular ve saray ahalisi, Kilise, aynı zamanda aç halk kitleleri söz konusudur (Tanilli, **Dünyayı Değiştiren On Yıl**, s. 67-69).

²²⁹ *Parlement* esasen yargı organıdır. Kral tarafından verilen kararlar ve emirnameler yargı organında karşılık bulabilmesi için *parlement*lar tarafından tescil edilmektedir. Krallık döneminde yargıçlık feodal beyler veya kraldan satın alınmaktadır. Bu sebeple nispeten özerklik bulunsu bile kral yargıçıları tescile zorlayabilmektedir (Göze, **Siyasal Düşünceler...**, s. 589). Eyalet *parlement*ları, özellikle Paris *Parlement*'i 18. yüzyılda mutlakiyet karşısında özgürlük savunucuları haline gelmiştir (Tanilli, **Dünyayı Değiştiren On Yıl**, s. 20).

²³⁰ Tilly, **Avrupa'da Devrimler**, s. 228-229; Ayrıca bkz. Tanilli, **Dünyayı Değiştiren On Yıl**, s. 70-71.

²³¹ Pelz, **Üçüncü Meclisin Doğuşu...**, s. 69; Sander, **Siyasi Tarih...**, s. 156.

²³² Ağaoğulları, **Fransız Devrimi... C. 1**, s. 38; Tilly, **Avrupa'da Devrimler...**, s. 227-231; TRASK Scott, "Fransız Devrimi'nin Gerçek Sebebi Neydi?", (çev. B. Canatan), *Liberal Düşünce Dergisi*, C. 10, S. 37, 2005, ss. 79-86.

dikkat çekicidir. Hesaplamalara göre 1726-1791’de ekmek tüketimi ortalama bir ücretli çalışanın maaşının yarısına tekabül ederken 1788-1789 aralığında % 58’e yükselmiş, 1789’daki kıtlık döneminde bu oran % 88’e fırlamıştır. Şaşırtıcıdır ki, Paris’teki ekmek fiyatları Bastille Hapishanesi’nin düştüğü gün en yüksek limitine ulaşmıştır. Fahiş fiyatlar dışında ekmeğin kalitesindeki düşme ve az bulunması memnuniyetsizliğin temelinde yer alan etmenlerdendir.²³³

Saray’a karşı ekonomik bir tepkinin doğmasının yanı sıra toplum sekülerleşmektedir. Fransızlar artık ölülerini Kilise topraklarına gömmeye can atmamakta, evlilik dışı çocuk oranları yükselmektedir. Din adamı olmak eski prestijini yitirmiştir. Yaşanan sekülerleşme Kilise’ye tepkileri arttırmakta ve kralın dokunuşuyla sıracı hastalığının iyileştiğine inanan insanlar da azalmaya yol açmıştır. Bu sebeple, krallığın kutsallığı düşüncesi değerini yitirmeye yüz tutmuştur.²³⁴ Fransa içerisine gizlice giren yasak kitaplar, dönemin kraliçesi Marie Antoinette’i, kralı ve din adamlarını çok sert biçimde eleştirmektedir.²³⁵ Başta olan XVI. Louis yeteneksiz ve aptal olarak görülmekte, karısı Marie Antoinette ise bencil, duyarsız bir yabancı olarak resmedilmektedir.²³⁶

Fransızlar o dönemde İngilizlerin kralın yönetimine ortaklığını izlemektedirler. Aydınlanma filozofları İngiltere’yi yeni yönetim sistemleri açısından idealleştirmektedirler.²³⁷ Ayrıca birçok Fransız askeri Amerikan Bağımsızlık Savaşı’na yapılan yardımlar sırasında Kuzey Amerika’daki özyönetim fikirlerine tanık olmuştur.²³⁸ Amerikan Bağımsızlık Savaşı’na gönderilen gönüllü birlikte la Fayette, Saint Simon gibi önemli figürler bulunmaktadır.²³⁹ Avrupa kıtasında milliyet ve ulusal egemenlik fikrinin yükselmesiyle işçi sınıfı, burjuvaya olan nefretine rağmen hak mücadelesine dahil olmuştur.²⁴⁰

²³³ RUDÉ George E., “Prices, Wages and Popular Movements in Paris during the French Revolution”, *The Economic History Review*, New Series, C. 6, S. 3, 1954, ss. 246-268, s. 247-248; Fransa’da devrim öncesinde genel olarak beslenme fiyatlarında artış görülmektedir (Tanilli, **Dünyayı Değiştiren On Yıl**, s. 33).

²³⁴ GÜRKAN Emrah Safa, *Fransız Devrimi*, Mabbels Teras Kitap, İstanbul, 2022, s. 17.

²³⁵ *Ibid.*, s. 16.

²³⁶ Pelz, **Üçüncü Meclisin Doğuşu...**, s. 67.

²³⁷ Ağaoğulları vd., **Sokrates’ten Jakobenlere...**, s. 538.

²³⁸ Pelz, **Üçüncü Meclisin Doğuşu...**, s. 67.

²³⁹ Tanilli, **Dünyayı Değiştiren On Yıl**, s. 70.

²⁴⁰ Poggi, **Modern Devletin Gelişimi...**, s. 104.

Kralın Genel Meclis'i toplama kararı sonrasında her zümre için ayrı ayrı seçimler yapılmış ve temsilciler kontenjanlar doğrultusunda belirlenmiştir. Mecliste ruhban sınıfı 291, soylular 270, üçüncü zümre (*Tiers-Etat*) 578 kişi ile temsil edilecektir.²⁴¹ Soylular, rahipler ve üçüncü zümreden oluşan bu mecliste her zümrenin bir oy hakkı bulunmaktadır. Meclisler ayrı ayrı karar alacaklardır, dolayısıyla 578 kişilik temsile sahip olan üçüncü zümrenin toplamda 3'te 1 oyu vardır. Sonuç olarak, nüfusun % 90'ını temsil eden üçüncü zümrenin oy hakkı anlamını yitirmektedir. Üçüncü zümrenin büyük çoğunluğunu oluşturan burjuva temsilcileri, Krallığın imtiyazlı sınıflara koymak istediği vergileri onaylamayı yeterli görmemektedir, ayrıca bu temsilcilerin feodal sisteme dayalı Eski Düzen (*Ancient Régime*)'i yıkma hedefleri bulunmaktadır.²⁴²

Üçüncü zümre temsilcileri 5 Mayıs 1789 tarihinde meclisin toplanması sonrasında zümre ayrımı olmaksızın, her kişinin tek bir oyu olacak şekilde oylamanın gerçekleştirilmesi hususu direktmişlerdir. Temsilciler bir ay boyunca soyluların ve din adamlarının olduğu zümrelere elçiler göndererek üçüncü zümre temsilcilerinden oluşan Halk Meclisi'ne katılma teklifinde bulunmuşlardır.²⁴³ 17 Haziran 1789 tarihinde Halk Meclisi kendisini Ulusal Meclis ilan etmiştir. Konulan vergileri geçici olarak kabul ettiğini ve Meclis'in dağılması durumunda vergilerin tahsil edilemeyeceğini ilan etmiştir. Bu şekilde, iktidarın vergilendirme yetkisi ele geçirilmiştir.²⁴⁴ Temsilcilerin bu eylemleri, herhangi bir sebeple Ulusal Meclis dağıtılsa halkı örtülü olarak vergi grevi yapmaya teşvik etme amacı taşımaktadır. Aynı gün ruhban sınıfı 149'a 137 oyla Ulusal Meclis'e katılma kararı almıştır.²⁴⁵

Kral, gelişmelerden rahatsız olmuş ve üçüncü zümrenin toplandığı salonu kapattırmıştır. Ancak temsilciler bu karara karşı meclisin hiçbir zaman bölünemeyeceğine, bir anayasa yapılana kadar uygun her ortamda toplanacaklarına

²⁴¹ Ağaoğulları, **Fransız Devrimi... C.1**, s. 39.

²⁴² Ağaoğulları, **Fransız Devrimi... C. 1**, s. 39; Ayrıcalıklı kesimler feodalizmin tarafında konumlanmışlardır. Üçüncü zümre ise siyasal haklardan yoksun burjuvazinin yanında yaşamını zorlukla idame ettiren köylülere, işçilere ve yoksullara da ev sahipliği yapmaktadır. Ancak bu kişilerin hepsi feodalizm karşısında konumlanmaktadır. (Tanilli, **Dünyayı Değiştiren On Yıl**, s. 79-80).

²⁴³ Hazan, **Fransız Devrimi Tarihi**, s. 65.

²⁴⁴ Chevallier, **Histoire des Institutions Politiques...**, s. 24

²⁴⁵ Hazan, **Fransız Devrimi Tarihi**, s. 66; Meclisin toplanmasından hemen önce halk eylemleri yapılmakta, köylüler ve yoksul tabakalar hayat koşullarını protesto etmektedirler. Genel Meclis toplumdaki bu karışıklıklar içerisinde açılmıştır (Tanilli, **Dünyayı Değiştiren On Yıl**, s. 81).

dair -bir üye hariç- yemin etmişler ve kalmakta diretmişlerdir.²⁴⁶ Kraliyet oturumunun gerçekleşeceği 23 Haziran sabahında XVI. Louis, gerektiği durumda meclisi feshedeceğini ve kendisini tek yetkili ilan edeceğini bildirerek üçüncü zümre temsilcilerini bir nevi tehdit etmiştir. Kral ayrıca, Ulusal Meclis'in 5 Mayıs'tan itibaren aldığı tüm kararları anayasaya aykırı ve geçersiz ilan etmiştir.²⁴⁷ Ancak Ulusal Meclis temsilcilerinin direnişi, bankaların kendini kapatması, orduda yaşanan bölünmeler sebebiyle iç savaştan korkan Kral, 27 Haziran'da pes etmiş, Ulusal Meclis'e katılmayı reddeden azınlıkta kalan ruhban sınıfının ve çoğunlukta olan soyluların üçüncü zümre temsilcileri ile ortak bir meclis kurmasına karar vermiştir.²⁴⁸

11 Temmuz'da Kral'ın dönemin maliye bakanı Necker'i kovması ve yerine halkın tepkisini çekebilecek isimleri maliye ve savaş bakanları olarak ataması halktan tepkilere yol açmıştır. Olayın Paris'te duyulması ile beraber protesto amacıyla borsa kapatılmış, halk ayaklanmış ve 14 Temmuz tarihinde Fransız Devrimi'nin en ünlü olayı olan Bastille Hapishanesi basılması söz konusu olmuştur.²⁴⁹ Bastille Hapishanesi, Fransız halkı tarafından krallarının siyasi suçluları acı çekmeleri ve ölmeleri için gönderdiği bir hapishanedir, dolayısıyla eski düzene karşı olan kişiler için sembolik bir anlamı bulmaktadır.²⁵⁰

Temmuz ayından itibaren köylerde haydutlar türemiş, halk aristokratik veya dışarıdan gelecek bir komplodan korkmaya başlamıştır. Kargaşayı fırsat bilen köylüler feodal kayıtları yakmak için malikanelere saldırmışlardır. Büyük Korku (*La Grande Peur*) olarak adlandırılan bu süreç Ağustos'a kadar devam etmiştir.²⁵¹ Başkaldırıların coğrafyası ise ticaret için elzem bölgeleri göstermektedir. Bu durum, farklı sosyal grupları içeren burjuvaların önderliğine işaret etmektedir.²⁵² Köylülere karşı bir taviz vermek gerektiğinin farkında olan Meclis, 4 Ağustos'ta çıkardığı yasayla feodal

²⁴⁶ Hazan, **Fransız Devrimi Tarihi**, s. 67; Devrim Sürecine ilişkin ayrıca bkz. USLU Ateş "Jakobenizm ve Devrimci Halk Hareketleri (1789-1794)", Devrimler-I, Y. 19, S. 78, 2016, Doğu Batı Yayınları, Ankara, ss. 195-228, s. 199-206.

²⁴⁷ Hazan, **Fransız Devrimi Tarihi**, s. 67-68.

²⁴⁸ *Ibid.*, s. 69-70.

²⁴⁹ *Ibid.*, s. 71-74.

²⁵⁰ Pelz, **Üçüncü Meclisin Doğuşu...**, s. 69.

²⁵¹ Hazan, **Fransız Devrimi Tarihi**, s. 77-79; Tanilli, **Dünyayı Değiştiren On Yıl**, s. 84-85; Uslu, **Jakobenizm ve Devrimci Halk Hareketleri**, s. 202-203.

²⁵² Tilly, **Avrupa'da Devrimler...**, s. 234; Ancak Meclis'in köylülere sakin olmalarını salık verdiği çünkü burjuvazinin de aristokratlar kadar toprak sahibi olduğu dile getirilmektedir (DEMİR Gizem, Terör Kavramının Kamu Hukukuna Girişi: Fransız Devrimi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2024, s. 38).

ayrıcalıkları kaldırdığını ilan etmiştir. Kişiyeye bağı olan ayrıcalıklar kaldırılmış ancak mülke bağı olanlar yeniden satın alınabilir şekilde düzenlenmiştir. Köylüler en başta bu yasayı sevinçle karşılasalar da ödeme döneminde vergiler yoluyla kendilerinin eskiden de kötü bir pozisyona düştürüldüklerini fark etmişlerdir.²⁵³ Kral ise 4 Ağustos'ta alınan kararların altına imza atmayı reddetmiştir.²⁵⁴ 4 Ağustos Yasaları feodalitenin sonunu getirmiştir. Ancak sonrasında getirilen kısıtlamalar yalnızca zengin köylülerin özgürleşmesine yol açmıştır. Nitekim Meclis tarafından getirilen düzenlemeler köylülerin özgürleşmesine engeldir: feodal lord ile köylü arasında bir anlaşma varsa, köylü anlaşmaya konu değerin yirmi katını lorda ödemelidir.²⁵⁵

Bütün bunlar olurken Meclis bir yandan İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi'ni duyurabilmek için görüşmeler yapmaktadır. Bu görüşmelerde birçok farklı tartışma yaşandığından bildirinin kendi içerisindeki çelişkileri veya eksiklikleri bildirinin ilan edildiği dönemdeki çalkantılı koşullar düşünüldükçe değerlendirilmelidir.²⁵⁶ 26 Ağustos 1789 tarihinde ilan edilen bu beyanname iyi ve kötü yönleriyle Eski Düzen'in sonu olmuştur. Etkisi ise tüm Avrupa'ya yavaş yavaş yayılmıştır.

3. Devrimlerle Özgürlüğün Keşfi

Amerikan Devrimi 4 Temmuz 1776'da ABB'ye, Fransız Devrimi ise 26 Ağustos 1789'da FİYHB'ye yol açmıştır. Devrimlerin sonucu olarak çıkarılan bu bildirilere konu haklar liberal kökenlidir. Liberalizme temel olan doğal haklar düşüncesinde, devletten bağımsız var olan haklar söz konusudur. Devlet bu sebeple bireylerin hakları kapsamına giren özel alana müdahale etmemelidir. Doğal haklar eşyanın tabiatından kaynaklanan haklardır, devlet bu hakları yaratmadığı gibi bu hakları ortadan kaldıramaz.²⁵⁷ Dolayısıyla, doğal hakların pozitif metinlerce tanınmış olması doğal hukuk anlamında bu hakların tespiti ve ilan edilmesi niteliğindedir.

²⁵³ Hazan, **Fransız Devrimi Tarihi**, s. 79-81; Demir, **Terör Kavramının Kamu Hukukuna Girişi**, s. 39.

²⁵⁴ *Ibid.*, s. 82; Aynı zamanda FİYHB'ni de onaylamamıştır (Tanilli, **Dünyayı Değiştiren On Yıl**, s. 91).

²⁵⁵ Uslu, **Jakobenizm ve Devrimci Halk Hareketleri**, s. 203.

²⁵⁶ Hazan, **Fransız Devrimi Tarihi**, s. 83.

²⁵⁷ Uygun, **Devlet Teorisi**, s. 368-369; KABOĞLU İbrahim Ö., **Özgürlükler Hukuku**, 5. Baskı, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 173-174; Burada müdahalenin niteliği tartışmalıdır. Rawls'a göre, herkesin özgürlüklerini sağlamak için yapılan düzenlemeler müdahale niteliğinde değildir (RAWLS John, "Temel Özgürlükler ve Öncelikleri", (çev. B. Demir), *Liberaller ve Cemaatçiler*, Der: A. Berten / P. De Silveira, H. Pourtois, (çev. B. Demir / M. Develioğlu / Z. Ö. Üskül Engin / E. Ergezene / S. Koç

a. Özgürlüğün İlanı

Söz konusu her iki bildiri de bir bildirme eyleminde bulunur. Bu şekilde, yasayı söyleyen iktidarda bir dönüşüm yaşanmıştır. Yaşanılan devrimler, geçmişe yönelik biçimde sosyal sözleşme mantığı ile doğrulanmıştır. Doğal hukuk akımında özgürlük ve eşitlik ispatına gerek olmayan aksiyomlardır. Gerçekliği hali hazırda oldukça açıktır.²⁵⁸ Dolayısıyla liberalizm ile uyumlu biçimde var olan özgürlükler ilan edilmiştir. Liberalizmde varlığı kendinde olan bu özgürlüklerin idealde yöneticileri sınırlandırması da beklenir.²⁵⁹

Özgürlüğü Amerika ve Fransa topraklarında ilan eden ilk bildiriler çalışmada incelenenler değildir. ABB öncesinde 12 Haziran 1776 tarihinde ilan edilen Virginia Haklar Bildirisi²⁶⁰ ardılları için örnek olmuştur. Virginia Haklar Bildirisi'nde, özgürlük devletin amacı olarak şekillendirilerek Rousseau'ya yaklaşılmış, aynı zamanda güçler ayrılığını savunularak Montesquieu'nün kuramına da yer verilmiştir.²⁶¹ Virginia Haklar Bildirisi ile benzer biçimde ABB de giriş bölümünde bazı kendiliğinden apaçık gerçeklerden bahseder: *“Tüm insanlar eşit yaratılmıştır ve Yaratıcıları tarafından bazı devredilemez haklarla donatılmışlardır, bu haklar yaşam, özgürlük ve mutluluğu aramaktır.”*. Bahsedilen apaçık gerçekleri ilan eden ABB, Amerikan Aydınlanması'nın bir ifadesidir.²⁶²

Giriş bölümü ile ABB hakların varlığını kendiliğinden kabul eder. Bu haklar, kişilere doğrudan Tanrı tarafından verilmiştir. Bildiri hakların gerçekleştirilmesini bir koşula bağlamamıştır. Kendiliğinden gerçekliği olan bu yasalar tartışmaya açık olmayan ve yüce bir emir barındıran gerçeklerdir. Rasyonel doğal hukukun yoğun etkisi görülmektedir.²⁶³ Kendiliğinden gerçekliği olan yasalar yalnızca Amerika'nın değil, tüm Aydınlanma'nın bir ürünüdür. Doğal yasalar aynı Öklid'in bir aksiyomu gibi gerçeklik olarak kabul edilir.²⁶⁴ Condorcet'ye göre, ABB, kutsal ve uzun zamandır

/ E. Özkaya / Ç. Tanyar / M. Z. Üskül / D. Yılmaz), 1. Baskı, Dost Kitabevi, Ankara, 2006, ss. 145-172, s. 148-149). Ancak, bildirilerin ruhuna en uygun bulunan liberalizm tanımı tercih edilmiştir.

²⁵⁸ GÜRİZ Adnan, Hukuk Felsefesi, 16. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2021, s. 140.

²⁵⁹ AKAD Mehmet / VURAL DİNÇKOL, **Genel Kamu Hukuku**, 6. Basım, Der Yayınları, İstanbul, 2011, s. 244.

²⁶⁰ The Virginia Declaration of Rights, Erişim Adresi: <https://www.archives.gov/founding-docs/virginia-declaration-of-rights>, (Erişim Tarihi: 11.05.2025).

²⁶¹ Mumcu / Küzeci, **İnsan Hakları...**, s. 62-63.

²⁶² Commager, **Jefferson...**, s. 81.

²⁶³ Arendt, **Devrim Üzerine**, s. 260-261.

²⁶⁴ Commager, **Jefferson...**, s. 82-83.

unutulmuş olan hakları ilan etmiştir. Başka hiçbir toplumda bu haklar tanınmamakta ve bütüncül biçimde korunmamaktadır.²⁶⁵ Başta İngiltere'deki hakları talep eden Amerikalılar, büyük bir kopuşla evrensel insan haklarını ilan eden bildiriler ortaya koymuşlardır.²⁶⁶

FİYHB'nin de giriş bölümü de doğal hakların kendiliğinden bahseder: “*Fransız halkının ulusal meclisi olarak toplanan temsilcileri insan haklarının bilinmezlikten gelinmesi, ihmal edilmesi ya da hor görülmesini, kamunun başına gelen felaketlerin ve yönetimdeki bozulmalarının yegane nedeni olarak değerlendirek, insanın doğal, devredilmez ve kutsal haklarını resmi bir bildiriyle açıklamaya karar vermişlerdir...*”.²⁶⁷ Bildiri ortaya konurken iyi niyetle hali hazırda var olan insan haklarını açıklamamanın önemli olduğu düşünülmüş, hakların bilinmesi durumunda sorunların çözüleceği ve baskının azalacağı umulmuştur.²⁶⁸ Bildirinin kaleme alınmasının nedeni insanın doğal, devredilemez ve kutsal haklarını ABB'ye benzer biçimde resmi bildiri ile açıklamaktır. 18. yüzyıl felsefesine uygun olarak bildiri kural koyucu değil açıklayıcı niteliktedir. Bu bildiride açıklanan haklar, doğuştan gelen, vazgeçilmez, bütün kuşakların benimsemesi gereken ve benimseyeceği haklar olarak görülmektedirler. Bu sebeple yalnızca Fransızlar adına değil tüm insanlık adına açıklanmıştır.²⁶⁹

FİYHB, ABB'nin aksine Tanrı'yı çağrıştıran bir kelimeye metinde yer vermemiştir, Yüce Varlığın²⁷⁰ himayesi altında yapılmıştır. Tamamen klasik dini bir anlayışa sahip olmayan bu ifade deist bir rasyonalizm barındırmaktadır.²⁷¹ Thomas Paine ise, FİYHB'nin doğrudan deist bir temeli olmadığını söylemektedir çünkü ona göre, insan hakları fikri en temelde Tanrı'nın insanı ilk yarattığı anda eşit yaratmasına dayanmaktadır. Dolayısıyla, Paine'e göre Fransız Devrimi de Tanrı'nın insanlara

²⁶⁵ CONDORCET Jean-Antoine-Nicolas de Caritat Marquis de, De l'Influence de la Révolution d'Amérique sur Europe, A. Condorcet O'Connor ve M.F. Arago (Ed.), Pergamon Press, Oxford, 1897, Erişim Adresi: BnF Gallica, s. 11.

²⁶⁶ Taylor, **Modern Toplumsal Tahayyüller**, s. 123; Akın, **Kamu Hukuku**, s. 288; Jellinek, **İnsan ve Yurttaş Hakları...**, s. 77-78.

²⁶⁷ Ağaoğulları, **Fransız Devrimi... C. 1**, s. 75.

²⁶⁸ Akın, **Kamu Hukuku**, s. 299.

²⁶⁹ Akın, **Kamu Hukuku**, s. 294; Göze, **Siyasal Düşünceler...**, s. 599-600.

²⁷⁰ FİYHB metninde Tanrı anlamına gelen *Dieu* ifadesi yerine Yüce Varlık olarak çevrilen *Être Supreme* ifadesi yer almaktadır.

²⁷¹ Akın, **Kamu Hukuku**, s. 294.

bahsettiği eşitliğe dayanan hakları ilan etmektedir.²⁷² Bu yorum, Paine'in iki bildirgeyi benzer okuduğunu göstermektedir.

Her şekilde iki bildiride de dönemin diğer burjuva hakları ile benzer biçimde teolojik hukuk anlayışından uzaklaşmıştır çünkü insanın doğasına dayanan bir hukuk anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu sebeple gelişime müsait eşitlik ve evrensellik düşüncesi içeren bir etik anlayışı doğmuştur.²⁷³ Bahsi geçen etik anlayışı da somut olaylardan bağımsızlaştırılmış koşulsuz varsayımlara dayanmaktadır.

Edmund Burke bu sebeple doğal hakların keşfini eleştirmektedir. İnsanın tabiatından kaynaklanan bir özgürlükten bahsedilecekse bile bu, tamamen metafizik soyutlamalar ile ulaşılabilecek nitelikte değildir. Devletin yönetiminde var olan bilgelik ile yönlendirilmeli ve uzlaşma sonucu ortaya çıkarılmalıdır.²⁷⁴ Burke, Rousseau taraftarlarının iddia ettiği gibi özgürlüğün keşfinin gerçekte var olmadığını ancak deneyimler yoluyla elde edildiğini savunmaktadır.²⁷⁵ Jellinek ise, Rousseau'nun kuramsallaştırdığı özgürlüğün sonradan kazanılan medeni bir özgürlük tipi olduğunu ve doğal haklar kuramıyla uyummadığını düşünmektedir. Dolayısıyla birey ve devlet arasına sınır çizen bildirinin kaynağının Rousseau olamayacağını FİYHB'nin asıl olarak Fransa'da oldukça bilinen Amerikan Bildirileri'ni örnek aldığını iddia etmektedir.²⁷⁶ Doğal hakların varlığına ilişkin bir tartışmanın alevlenmesi normaldir ancak, ilan edilme eylemi gerçekte var olsun veya olmasın doğal hukuka bir inancın var olduğunu veya doğal hukukun en azından bir meşrulaştırma aracı haline geldiğini göstermektedir.

Dolayısıyla bildirilerde de gözlemlenen rasyonel bir doğal hukuk vardır, gerçekliği olan hukuktan bağımsızlaştırılmıştır ve aksiyom olarak kabul edilmiştir. Sonuç olarak da, insan haklarını ve özgürlüğü bildirme eylemi, sosyal olgulara rağmen doğal yasanın gerçekliğinin onaylandığını, zamandan ve mekandan bağımsız soyut

²⁷² Paine, *The Rights of Man*, s. 41-42.

²⁷³ GEMALMAZ Mehmet Semih, *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*, 1. Bası, Beta, İstanbul, 1997, s. 69.

²⁷⁴ BURKE Edmund, *Reflections on the Revolution in France*, 10. Baskı, J. Dodsley, London, 1791, s. 91-92; Amerikan Devrimi'nde ilan edilen hakların temelde İngiliz Devrimi etkisinde olduğu ve Fransız Aydınlanmasından ziyade İngiltere kültürü ile okunması gerektiği savunulan bir görüşür (KOÇ Arif Kemal, "İngiliz ve Amerikan Devrimlerine Fransız Devrimi Üzerinden Bir Bakış", *Liberal Düşünce Dergisi*, C. 23, S. 91, ss. 53-73, s. 58-59).

²⁷⁵ Burke, *Reflections on the Revolution in France*, s. 127-129.

²⁷⁶ Jellinek, *İnsan ve Yurttaş Hakları...*, s. 37-49.

insanı ortaya attığını bize göstermektedir.²⁷⁷ Bahsedilen soyut insan, özgürlüğün kaynağı haline gelerek bildirilerde kendisine yer bulacaktır.

b. Soyut Bireyin Ortaya Çıkması

Fransız Devrimi dinsel ihtilallere benzer biçimde, soyut ve genel iddialara sahiptir. İnsan doğasına dayanarak herkes için geçerli kurallar koymayı hedeflemişlerdir. Nitekim devrim sonrasında yarattıkları yurttaş kavramı da ülke ve zamandan bağımsız soyut bir yurttaşdır. Fransa'nın özel koşullarından ziyade insanların siyasi arenadaki ödevleri ve hakları incelenmiştir.²⁷⁸ Diğer belgelerin aksine FİYHB “insan”, “herkes” veya “hiç kimse” gibi soyut bireylerin tümünü kapsayan bir tavra sahiptir. Bu sebeple tarihsel olarak diğer bildirilerden sonra ilan edilmiş olsa bile insan hakları dendiğinde akla ilk gelen belge olmaktadır.²⁷⁹

Fransız Devrimi kişilerin toplumun veya yönetimin yüklediği görevler sebebiyle oluşturulan kimlikleri yıkmıştır. Devrimi yapanlar, doğuştan bazı haklara, insan haklarına sahip olan herkesin eşitlendiği ve özgürleştiği bir düzen amaçlamışlardır. Ancak Terör Dönemi²⁸⁰ herkesi, yasal kişiliğin sahip olduğu korumadan yoksun bırakmıştır. FİYHB’de yer alan doğal haklar anlayışı, siyaset öncesi var olan haklardan ziyade bu haklara ulaşmayı iktidarın amacı haline getirmektedir. Bu yönüyle devlet öncesinde var olan sivil özgürlüğe ve yönetime dayanan ABB’den ayrılmaktadır.²⁸¹ 1793 yılında ilan edilen Fransız Anayasası’nda FİYHB’den farklı olarak eşitlik çok daha fazla ön plana çıkarılmıştır ve Anayasa’nın girişine eklenen bildirgede insanların hakları “eşitlik, özgürlük, güvenlik ve mülkiyet” olarak sıralanmıştır.²⁸²

Her iki bildirge de toplumu bireylerin birleşimi olarak görmekte ve insan haklarını -Tanrısal kaynağa sahip olsun veya olmasın- bireylere dayandırmaktadır. ABB, insan haklarının ve eşitliğin Tanrı tarafından insana bahşedilmiş olduğunu

²⁷⁷ DOUZINAS Costas, İnsan Haklarının Sonu, (çev. K. Akbaş / U. D. Tuna), 1. Baskı, Dipnot Yayınları, Ankara, 2018, s. 111-113.

²⁷⁸ De Tocqueville, **Eski Rejim ve Devrim**, s. 61-62.

²⁷⁹ Akal vd., **İnsan Hakları...**, s. 51; Göze, **Siyasal Düşünceler ...**, s. 245-246.

²⁸⁰ Terör dönemi, 31 Mayıs – 2 Haziran tarihleri arasında ayaklanan halk kitlelerinin Jirondenlerin iktidarına son vermesiyle, Jakobenlerin başa geçtiği, giyotin sürekli olarak kullanıldığı ve devrimin radikalleştiği dönemdir. Jakobenler arasından öne çıkan Robespierre, Rousseau’nun eşitlik ideallerini gerçekleştirmeyi hedeflemiş ancak başarılı olamamıştır. Bu dönem, 1794 yılının Temmuz ayında Jakoben iktidarının devrilmesi ile son bulmuştur (Tanilli, **Dünyayı Değiştiren On Yıl**, s. 118-145).

²⁸¹ Arendt, **Devrim Üzerine**, s. 139-141.

²⁸² Tunçel, **Amerikan Devrimi**, s. 122.

vurgulanmaktadır. ABB, giriş bölümünde ispatlanamayacak bir aksiyom olarak insanı Tanrı'nın yarattığını kabul eder. Dolayısıyla bildiriye kaleme alan Jefferson'un bu sözleri, bir yandan dini bir yandan rasyonel kalır.²⁸³ Ancak, Amerika'da da toplumun temeli teolojik hukuk değildir, Bağımsızlık Bildirgesi'nde hakların bu şekilde kurgulanmasında Jefferson etkisi olduğu kabul edilmelidir. Nitekim, Amerika kuruluşunda Tanrı'ya ilişkin atıflara yer vermiş olsa da devletin temeli bireylerin kendi rızaları ile bir toplum oluşturması fikrine dayanmaktadır.²⁸⁴

Toplum sözleşmesi fikri sosyal sözleşmecilerde varsayımsal olsa bile Amerikalılar için bir gerçeklik olarak gözlemlenebilir. Nitekim, Plymouth'tan göç eden kolonicilerin kendi aralarında sivil bir toplum kurmak amacıyla imzaladığı Mayflower Sözleşmesi varsayımsal olduğu düşünülen Locke'un sosyal sözleşme teorisinin Amerika'da tarihi bir gerçeklik olabileceğinin ispatıdır.²⁸⁵ Bu durum bize, soyut bir bireyden ziyade geleneğe dayanan gözlemlenebilir bir somut bireyi işaret etmektedir. Görülmektedir ki, Amerika'daki bireylerin kendilerini yönetmesi bildirinin öncesinde de açıkça dile getirilmiştir.

Tüm koloniler kabul etmiyor olsa bile sivil yönetimlerin insanların bir araya gelerek oluşturulacağı düşüncesi Amerika'da güçlü bir şekilde kendine yer bulmuştur. Öz yönetim fikirlerini anlayabilmek için 1776 Bağımsızlık Bildirgesi öncesinde 1644'te Roger Williams'ın söylediklerine göz atmak faydalıdır.²⁸⁶

“İlk olarak, sivil iktidarın bilgeliğin en uygun gördüğü sivil yönetim biçimini kurup oluşturabileceği söylemlerine dair, ben bu önermenin hem kendi içinde hem de sonuçları dikkate alındığında, en doğrusu olduğunu kabul ediyorum; sivil yönetim, daha önce de söylendiği üzere, insanların bedenleri ve mallarıyla ilgili olarak, halkın sivil barışını korumak üzere Tanrı'nın bir düzenlemesidir.

²⁸³ PARKINSON C. Northcote, L'Evoluation de la Pensée Politique 2, (çev. L. Évrard), Éditions Gallimard, 1965, s. 87-88.

²⁸⁴ *Ibid.*, s. 87-89.

²⁸⁵ RITCHIE David G., “Contributions to the History of the Social Contract Theory”, Political Science Quarterly, V. 6, No. 4, 1891, ss. 656-676, s. 667-668. Plymouth'tan göç eden koloniciler, kendi aralarında Mayflower sözleşmesini imzalayarak -bir demokrasi için yapılmış olsun veya olmasın- iyi bir yönetimin kurulabilmesi amacıyla dini veya siyasi bir otoriteye ihtiyaç olmadığını kabul etmişlerdir (**Political Theory in The Colonies**, s. 168). Ayrıca bu düşünceye benzer biçimde ABB'de yönetimlerin bireylerin kendi haklarını güvence altına almak için bireyler tarafından kurulduğu beyan edilmiştir.

²⁸⁶ **Political Theory in The Colonies**, s. 168.

Ancak bundan (daha önce de bahsedildiği üzere) egemenin aslının ve sivil gücün temelini halkta olduğu sonucunu çıkarıyorum (sivil iktidarın ve kurulan hükümetin ayrıştırılması gerekir). Ve eğer öyleyse, bir halk kendi medeni durumu için kendisine en uygun görünen hükümet biçimini kurabilir ve oluşturabilir. Açıktır ki, onlar tarafından kurulan ve oluşturulan bu tür hükümetler, sivil iktidar ya da halkın rıza göstererek ve anlaşılarak onlara emanet edeceğinden daha fazla güce ya da daha uzun süreye sahip değildir. Bu sadece akılla değil, halkın tiranların gücüyle doğal özgürlüklerinden mahrum bırakılmadığı tüm ortak devletlerin deneyimleriyle de açıktır.”²⁸⁷

Williams, öz yönetim fikirlerini hem akla hem de deneyime bağlamaktadır. Jellinek’e göre ise bireylerin oluşturduğu toplum ve insan hakları fikri Amerika’da İncil’e dayanmaktadır. Zamanında İngiltere’den Amerika’ya din özgürlüğüne ulaşabilmek için göçen kişiler en temelde İncil’in etkisindedirler. Yaşam koşulları ve ortak zorlukları atlatma düşüncesi Amerikalıların doğal koşullarda kendi iradeleri ile toplum kurduklarına inandırmıştır. Ancak Amerikalıların dayandığı dini özgürlük ne bir tarihi oluşum ne de doğal haklardır. Amerikalılar yalnızca İncil’in buyruğunu takip etmişlerdir.²⁸⁸ Ancak ABB’nin gelenekler ile okunması ve hukuk geleneğini aldığı İngiltere’deki haklar kapsamında değerlendirilmesi çok daha yaygındır. Bildirilerin birçok farklı okuması bulunmaktadır ve ortaya konulan soyut birey eleştirilere maruz kalmıştır.

c. Soyut Bireyin Eleştirisi

ABB ve FİYHB her düşünür tarafından aynı görülmemiştir. Örneğin Burke tarihe dayalı yaparak FİYHB’deki özgürlüğün somut bir temelden uzak olduğunu söylemekte, Amerikan Devrimi’ni ise desteklemektedir. İngiltere’de hakların gelişimi uzlaşma ile zaman içerisinde teamüllere uygun olarak kazanılmıştır. Ancak Fransa, devrim sonrasında tüm aristokratik ve dini koşulları göz ardı etmiş ve sosyal sözleşme fikri ile soyut bir özgürlük tanımı yapmıştır.²⁸⁹ Bu durum, hakkın somut düzlemde var olmasını engellemiş ve iktidarın burjuvaziye ilişkin haklarını önceleyerek kendi

²⁸⁷ WILLIAMS Roger, “The Bloody Tenant, of Persecution, for Cause of Conscience” (1644), M. Jensen (Ed.), *English Historical Documents Vol. 9, American Colonial Documents to 1776* içinde, 2. Baskı, Eyre & Spottiswode, Londra, 1969, ss. 173-174, s. 174.

²⁸⁸ Jellinek, *İnsan ve Yurttaş Hakları...*, s. 91-100.

²⁸⁹ Burke, *Reflections on the Revolution in France* s. 127-129.

iddiasına da ters düşmesine yol açmıştır.²⁹⁰ Fransız Devrimi'nin aksine Burke, Amerikan Devrimi'ni özünde bağlı olduğu İngiliz hak ve özgürlüklerini savunması sebebiyle iyi karşılamaktadır. İngiltere'nin Amerika kolonilerinde uygulanan vergiler peşinden felaketler getirmektedir ve vergiler uygulanabilir nitelikte değildir. Bu sebeple Amerikalıların İngiltere'de temsil istemeleri ve haklarını savunmaları meşrudur.²⁹¹ Dolayısıyla pratik bir ihtiyaca yönelik olan Amerikan Devrimi, Fransız Devrimi'nden ayrılmaktadır. Burke yorumlarıyla bazı gerçekleri dile getirmektedir, FİYHB'nin soyut ve metafizik bir yanı olduğu doğrudur, ancak pratik yanları olduğu da göz ardı edilmemelidir. FİYHB, eski suistimalleri ve ayrıcalıkları karşısına almaktadır, Eski Düzen ile karşılaştırıldığında çok somut farklılıklar yaratmaktadır. Dolayısıyla, FİYHB yalnızca soyut bir birey ile temellendirilmiş etkisiz bir metin değildir.²⁹²

Sosyal sözleşmeden miras kalan soyut birey anlayışı Tarihçi Hukuk Okulu tarafından da oldukça eleştirilmiştir. Yasaların halk ruhuna uygun olması gerektiğini söyleyen bu okul, halk ruhunun her toplumda zaman içerisinde kendiliğinden oluşacağını söylemekte ve evrensel soyut bireyi reddetmektedir. Döneminde bu okul, her toplumun kendi biricik halk ruhu olduğunu savunarak ve yasayı bu mistik halk ruhuna bağlayarak Fransız Devrimi'nin getirdiği özgürlük anlayışının monarşilere olacak muhtemel etkilerini engellemeyi amaçlamaktadır.²⁹³ Toplumu dayanışmanın doğal bir sonucu olarak gören Auguste Comte da bireylerin sosyal sözleşme ile toplumu oluşturduğuna karşı çıkmaktadır. Sınırsız doğal haklar ve bireyci yaklaşım, toplumsal dayanışmaya engel olacaklardır. Örgütlü bir toplumda yalnızca görevler ve devlet tarafından tanınmış olan yetkiler söz konusudur. Bu sebeple Comte Fransız Devrimi'nin toplum gerçeğini göz ardı ettiğini bireyi başıboş bıraktığını düşünmektedir.²⁹⁴

²⁹⁰ *Ibid.*, s. 325-326.

²⁹¹ Göze, *Siyasal Düşünceler...*, s. 254.

²⁹² *Ibid.*, s. 547. 6. madde herkesin yasa önünde eşit olacağını düzenlemektedir. Bunun yanında 7, 8 ve 9. maddeler Eski Düzen'de var olan keyfi tutuklamalar ve cezalara son vermektedir. Ek olarak, Eski Düzen'in sansürüne karşı ifade özgürlüğü, vergide eşitlik (madde 6) getirmektedir. Kamu görevine girmede eşitlik, Kilise karşısında din ve vicdan özgürlüğünün var olması oldukça pratik bir yanı olduğunu gösterir (Chevallier, *Histoire des Institutions ...*, s. 26-27).

²⁹³ Öktem, *Özgürlük Sorunu...*, s. 187; Tarihçi hukuk okulunun insan haklarına ilişkin eleştirilerine dair bkz. GÜNGÖREN BULGAN Birden, "Faydacı ve Tarihçi Hukuk Okulunun İnsan Hakları Eleştirileri", *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 13, S. 1, 2014, ss. 261-303, s. 282-290.

²⁹⁴ Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, s. 638; Comte'un hak eleştirisine dair bkz. Topçuoğlu, *Hukuk Sosyolojisi*, s. 446-448.

Doğal hukuka karşı olan Jeremy Bentham ise her iki bildiriye de soyut bulunmaktadır. Bentham'a göre haklar yalnızca yasa önünde tanındığı takdirde bir anlam ifade eder, dolayısıyla kendiliğinden soyut ilkelere dayanan özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya karşı direnmek gibi doğal haklar Bentham'a göre anlamlı değildir. Bentham insanların yasalara uymasının sebebini, bu yasaların toplum için faydalı olmasına bağlamaktadır. Dolayısıyla yasaların ahlaki temellendirmesinin yapılmasına karşı çıkmaktadır.²⁹⁵ Bentham sosyal sözleşme ve doğal haklar doktrinine karşı olması ve Terör Döneminde yaşananların korkutuculuğu sebebiyle FİYHB de soyut olarak nitelendirmiş ve eleştirmiştir.²⁹⁶ Benzer bir soyutluk eleştirisini ABB'ye de yöneltmektedir. Bentham'a göre, bildiri anarşi üretmeye meyillidir, soyut ve çelişkili önermeler barındırmaktadır, şiddete yöneltmektedir ve gramer hataları ile doludur.²⁹⁷

Görüldüğü üzere, iki bildirinin de birçok okuması vardır, birçok eleştiriye maruz kalmışlardır. Kimi bildirilerin soyut insanı ortaya çıkardığını ortaya atmakta kimi somut bir insan üzerinden okumaktadır. Bildirilerde bahsi geçen somut insanı anlayabilmek için bildirilerin kapsamı incelenmelidir. Ancak ne olursa olsun modern anlamda özgürlük, devletin temeline yerleşmeye başlamıştır.

C. Devletin Yeni Meşru Temelinde Dönüşüm

İnsan hakları yarardan ve olan hukuktan bağımsız olarak en üstün ahlaki ilke olarak düşünüldüğünde, bunlara sahip olduğunda bile sistematik olarak uygulanmadığında, var olan kurumlara karşı kişiyi güçlü ahlaki saldırı yapmaya yetkili kılmaktadır.²⁹⁸ İnsan hakları gibi özgürlüğün de devletin tanınması ile var olacağını reddettiğimizde, özgürlüğün kaynağını adalet ve insana bağlamış oluruz. Dolayısıyla hukuku biçimlendirmek nasıl devletin göreviyse özgürlük de devletin görevi haline gelir. Bu sebeple özgürlüğün biçimlendirilmesi devletin meşruiyet koşulu haline dönüşür.²⁹⁹

²⁹⁵ BENTHAM Jeremy, "A Critical Examination of the Declaration of Human Rights", içinde The Works of Jeremy Bentham V. 2, Editör: J. Bowring, William Tait, Edinburgh, 1938-1943, ss. 906-953 s. 913-914.

²⁹⁶ Güngören Bulgan, *Faydacı ve Tarihçi Hukuk Okulu...*, s. 273.

²⁹⁷ *Ibid.*, s. 275.

²⁹⁸ Donnelly, *Teori ve Uygulamada...*, s. 25.

²⁹⁹ Öktem, *Özgürlük Sorunu...*, s. 290.

1. Devrimlerin Meşru Temeli Olarak Özgürlük

Devrimlerin ikisi de yönetimlerin artık meşru olmadığı iddiası ile yapılmıştır. Bu iddia bizi sosyal sözleşme düşüncesine götürmektedir. Locke, doğal hukukun insan hak ve yükümlülüklerini tamamen belirlediğini savunmaktadır. Ona göre doğal hukuk pozitif hukuktan geniş olan, kendine içkin kurallar barındıran ve pozitif hukuk var olmasa veya doğal hukuka uyulmasa bile varlığını sürdüren hukuktur. Ancak düzenin sağlanabilmesi ve doğal hukukun somutlaşabilmesi için kuralların yazılı olması, ihlallere karşı cezalar öngörülmesi ve hukuku uygulayacak mercilerin bulunması gereklidir.³⁰⁰ Bu açıdan, Locke'ta kalıcı bir ahlak düzeni vardır, sürekli ve kendisini devam ettirir. İktidar bu ahlak düzeninin alt bir parçasıdır. Sonuç olarak, doğal hukuk Cicero, Seneca ve tüm Orta Çağ için ne ise Locke için de odur.³⁰¹ Locke'a göre önceki doğal hukukun temelinde yer alan yaşam, özgürlük ve mülkiyetin dokunulmazlığına karşı yapılan yasalar hükümsüzdür, bu tarz yasalar ortaya koyan iktidar ise kendisini ortadan kaldırır. Halkın iktidarı ise devam edecektir, böyle bir durumda halk yeni bir yasama organı kuracaktır.³⁰² Her iki devrim de bu fikirler üzerine inşa edilerek yeni bir düzen kurmaktadır. Devrimcilerin iddiası, var olan iktidarın doğal hukuka uymayarak meşruiyetini yitirdiğidir.

Nitekim, ABB metninde iktidarın doğal haklara sistematik bir şekilde uymayarak meşruiyetini kaybettiğinden bahsedilmektedir. ABB'ye göre, toplumu oluşturan kişiler, haklarını güvence altına almak için hükümetleri oluştururlar ve hükümet güçlerini yönetilenlerin rızasından alır. Yönetimler bu hakları güvenceye almakta başarısız olduğu takdirde yönetilenler, hükümeti kaldırma veya değiştirme, yönetimleri kendi güvenlik ve mutlulukları doğrultusunda düzenleme hakkına sahiptirler. Sağduyu, alışlagelmiş yönetimlerin kolayca değiştirilmemesi gerektiğini buyurur. Bu sebeple kişiler yönetimlere katlanmayı tercih edebilirler. Ancak mutlak despotizme evrilen yönetimleri yıkmak ve gelecekteki güvenlikleri için yeni koruyucular seçmeleri halkın hakkı ve görevidir. Büyük Krallığın (İngiltere'nin) Kralı ile yaşanan durum da bunun bir örneğidir. 1688'de İngiltere'de hanedan değişimini etkileyen Locke'un düşünceleri yeni bir devletin doğumuna yol açmıştır.³⁰³ Devrim,

³⁰⁰ Locke, *Second Treaties of Government*, s. 46-47; Sabine, *History of Political Theory*, s. 526

³⁰¹ *Ibid.*, s. 536.

³⁰² *Ibid.*, s. 536.

³⁰³ Touchard vd., *Histoire des Idées Politiques*, s. 453.

elbette insan haklarını devletin meşru temeli haline getirmiştir, ancak aynı zamanda olan sosyal koşulları korumaya yönelmiştir. Dolayısıyla, Amerika kıtasının İngiltere’den kopuşu haricinde radikal bir dönüşüm yaşanmamıştır.³⁰⁴

FİYHB genel bir çerçeve çizerken ABB’de olduğu gibi somut talepler ortaya koymamıştır. Ancak “baskıya karşı direnme” hakkı doğal haklar arasında yer almaktadır. Toplumun amacı 2. maddede insanın doğal ve dokunulmaz hakları olarak belirlenmiştir. Bu hakları düzenleyecek ve tespit edecek yasalar genel iradeye bırakılmıştır. Bildiride de egemen olan genel irade, Rousseau’nun fikirleriyle örtüşen bir şekilde devredilmez, bölünmez, yanılmaz ve mutlaktır. Eğer egemen keyfiyse genel iradeyi yansıtmaya niteliğini kaybetmiştir.³⁰⁵ FİYHB de keyfi olduğuna inanılan Eski Düzen’e karşı yapılan devrimin bir ürünü olarak ortaya konmuştur. Yasa, bu sebeple keyfiliğin önünde bir sınır çizmektedir, bir yandan doğal ve devredilmez hakları korur bir yandan da özgürlük ve eşitliği sağlar.

Devrime giden süreçte, ilk olarak, kralın ve ulusun menfaatlerinin aynı olmayabileceği, kralın halkın mutluluğuna aykırı davranabileceği düşünülmüş, bu nedenle kral ve ulus arasında kutsal bir niteliğe sahip olan mistik evlilik (*mariage mystique*)³⁰⁶ Fransız entelektüellerinin iddiaları ile son bulmuştur.³⁰⁷ İkinci olarak ise, sosyal sınıf ve organlar arasındaki hiyerarşinin toplum içerisinde eşitliğe aykırı bir düzen oluşturması eleştirilmiştir. Burjuvazi, *haut-tiers* olarak *tiers-état* içerisinde yer almakta ve ayrıcalıksızlar arasında konumlanmaktadır. Buna karşılık, din adamları ve soylular bazı ayrıcalıklara sahiplerdir. Ayrıcalıklara dayalı düzen doğal eşitliğe ve doğal hukuka aykırı bulunmakta ve barbarca görülmektedir.³⁰⁸ Devrimde önemli bir etkisi olan Emmanuel Sieyès, 25 milyon 700 bin insanın 300 bin kişiyi onurlandırmak için aşağılanmasının absürtlüğünün altını çizmektedir, var olan düzenin kamu menfaatine tamamen aykırı olduğunu vurgulamaktadır.³⁰⁹ Dolayısıyla hem kralın

³⁰⁴ Douzinas, **İnsan Haklarının Sonu**, s. 106.

³⁰⁵ Touchard vd., **Histoire des Idées Politiques**, s. 425-426.

³⁰⁶ Esasında “mistik evlilik” bir insan ile Tanrı arasındaki spiritüel birlikteliği ifade etmektedir. Ancak geçmişte Avrupa’da krallar, Tanrı’nın temsilcisi olarak görüldüğünden bu evlilik kral ve halkı bağlayan bir niteliğe sahiptir. 17. yüzyıldan sonra taç giyme törenlerinin, doğal hukuk düşüncesinin yaygınlaşması ile, önemini yitirmesi ve dini niteliğini kaybetmesi “mistik evliliğin” boşanma ile sonuçlanmasına yol açmıştır (BERCE Yves Marie, “En guise d’introduction. Le mariage mystique du roi”, çevrimiçi, Erişim Adresi: <https://books.openedition.org/pur/191371?lang=fr>, (Erişim Tarihi: 04.06.2025).

³⁰⁷ Chevallier, **Histoire des Institutions ...**, s. 15.

³⁰⁸ **Ibid.**, s. 16.

³⁰⁹ Sieyès, **Qu’est-ce que le Tiers Etat?**, s. 4.

kamu menfaatine aykırı uygulamaları hem de eski düzeni tesis eden yasalar yönetimin meşruiyetini sorgulatmıştır. Fransız Devrimi'nin ve FİYHB'nin amacı Eski Düzen'i lağvetmektir.³¹⁰ Dolayısıyla devrim yalnızca burjuvazinin serbest pazar isteğiyle yıkılmamış, tümüyle Eski Düzen'in karşısında konumlanmıştır. Sonuç olarak Fransız Devrimi, adım adım yönetimin iktidar yetkisini kaybettiği inancının bir çıktısıdır ve FİYHB'nin 2. maddesinde “baskıya karşı direnme” ile kendine yer bulmuştur.

2. Olanı Savunmak: Burjuvanın Statükoyu Koruma Çabası

Devrimler sonrasında insanın özgür iradesi yaşamın merkezi haline gelmiştir. Amerika'da temsil eksikliği ortadan kaldırmak istenirken Fransa'da ise bozulan düzeni yeniden adil şekilde inşa etmek hedeflenmiştir. Ayrıca Fransız Devrimi'nde liberalizmin hedeflerine benzer biçimde özgürlüğün yasalara bağlanması yoluyla düzenin korunması, hukukun toplumda etkin olması ve hukukun belirli bir saygınlık kazanması amaçlanmıştır.³¹¹ Özgürlüğü bildiriler yoluyla ilan etmek, özgürlüğü var eden hukuku, politikadan ve toplumdan ayırmıştır ancak paradoksal biçimde hukuki özgürlüğün sınırlarını yasalara devretmiştir. Bu sayede hukukun yasaya bağlanması ile Fransız filozofları ve Amerikalı iş adamları tarafından kurulan yeni düzen meşrulaştırılmıştır.³¹²

Amerika'nın dayandığı doğal uyum vardır, dolayısıyla yasaların doğrudan müdahalede bulunmadığı iddia edilebilir. Özgürlüğün tesisi için yapılan yasaları her zaman “müdahale” olarak tanımlamak devleti özgürlük karşısında konumlandıran bir düşüncedir.³¹³ Ayrıca, her türlü düzenlemenin bir müdahale olarak varsayılması toplumda var olan güç dinamiklerini reddetmektir. Bazen yasa yapmamak veya yapımına engel olmak sosyal normlara izin vermektir. Buna rağmen, özgürlük var olan uyuma dayansın veya dayanmasın iki bildiride de doğal hukuk ile temellendirilmiştir, her ikisinde de “olan hukuk” dışında bir hukuk düzeninin varlığına inanç görülmektedir.

³¹⁰ Paine, *The Rights of Man*, s. 41-42.

³¹¹ Akad / Vural Dinçkol, *Genel Kamu Hukuku*, s. 245.

³¹² Douzinas, *İnsan Haklarının Sonu*, s. 110-111.

³¹³ Akad / Vural Dinçkol, *Genel Kamu Hukuku*, s. 245.

Jellinek’e göre, insanların iradesi olaylara normatif bir anlam yükleyerek olması gereken şeklinde dayatılır. İnsanlar, normların dayandığı olaylara hukuki değer atfederler ve bunun önemli olduğunu iddia ederler.³¹⁴ Sonuç olarak da yükselişe geçen doğal hukuk düşüncesi, vakıaların bir sonucu olarak tanınan ve değerli olduğu varsayılan hukuki kabuller olarak anlaşılır. Özgürlük de bireylerin yeni toplumun ve hukuk sisteminin temelini kurmak için kabul ettikleri bir ideoloji halini alır.³¹⁵ Fransız Devrimi sürecinde, devrimin ilk döneminde “insan haklarına” ve “özgürlüğe” ulaşılmaya çalışılmıştır, ilerleyen dönemlerde ise devrimciler özgürlüğü kendi yönetimlerinde var edeceklerine inanmışlardır.

Her şeyden önce, bu bildirileri kaleme alan kişiler bildirileri etkilemişlerdir. Ayrıca, devrimcilerin tek bir grup olmadığından farklı görüşler bildirilere ve devrimde uygulamalara sirayet etmiştir. Dolayısıyla dönemini temsilen yazılan metinlerden bahsediyor olsak bile farklı görüşlere sahip insanların hem meclisteki hem de toplumdaki varlığı söz konusudur. Fransa’da Meclis, bir yandan Eski Düzeni tamamen lağvetmeye karşı olan muhafazakarlar ve yeni bir düzen inşa etmek isteyen sol ilericiler arasında bölünmüştür. Solun kendi içerisinde de merkez ve aşırı olmak üzere iki kanadı bulunmaktadır.³¹⁶ Meclis dışarısında da sol gittikçe güç kazanmıştır, Paris halkı ve gazeteciler arasında güçlenmektedir. Ayrıca, kulüplerde siyaset yapılmakta ve hem sağ hem sol düşünce savunusu yapılmaktadır.³¹⁷ Bu sebeple Fransa içerisinde sürekli bir tartışma hali ve çalkantılar söz konusudur.

FİYHB öncesinde, insan hakları bildirisinin ilan edilip edilmeyeceğine ilişkin tartışmalarda soyut bir bildiriye ilan etmenin yapılmak istenenlere zarar getireceği, pozitif hukukta düzenlenmemiş hakların hukuk sisteminde yeri olup olmayacağı tartışılmıştır. Fransız Devrimi döneminde mecliste hukuka pozitivist yaklaşım sergileyenler de bulunmaktadır.³¹⁸

³¹⁴ DOEHRING Karl, Genel Devlet Kuramı (Genel Kamu Hukuku), (çev. A. Mumcu), İnkılap Kitapevi, İstanbul, 2002, s. 16-17, s. 60-61; GÜNGÖREN BULGAN Birden, Georg Jellinek’in Hak ve Devlet Kuramı, Oniki Levha Yayınları, İstanbul, 2020, s. 108-109.

³¹⁵ Topçuoğlu, **XXinci Yüzyılda Tabii Hukuk Rönesansı**, s. 204.

³¹⁶ Chevallier, **Histoire des Institutions...**, s. 37-40.

³¹⁷ **Ibid.**, s. 42-46.

³¹⁸ Mecliste muhafazakar kanadı temsilen Malouet’nin 1 Ağustos 1789’daki konuşmasında bildiriye karşı görüşlerini açıklamıştır. Malouet, bildirinin anayasa yapılmadan ilan edilmesini zararlı görmüştür. Her ne kadar Amerika’da özgürlükler bir bildiri yoluyla ilan edilse de Amerika bu özgürlüklerin kendiliğinden var olabileceği topraklardır. Bunun aksine Fransa, toplumsal dinamikler gereği özgürlüğün düzenlenmesini gerektirmektedir. Dolayısıyla pozitif hukukla düzenlenmedikçe özgürlüğün var olması mümkün değildir (Aktaran, Ağaoğulları, **Fransız Devrimi... C.1**, s. 72-74).

Fransız Devrimi sonrasında gelişen “bireyci doktrin” de sosyal sözleşme teorisinin varsayimsallığını eleştirmiştir. Bireyci doktrin, hukuku ve hakları insanın iradesi, muhakeme becerisi ve sorumluluk duygusu ile temellendirmiş, devletin varoluş koşullarından birini de meşru olarak alanı belirlenmiş özgürlük ve irade sahibi bireyin kendini var edebileceği bir sistem inşa etmek olarak açıklamıştır.³¹⁹ Devrim sonrası dönem, bir yandan feodalizmi ve onun getirdiği eşitsizlikleri ortadan kaldırırken öte yandan mülkiyetle bağlantılı burjuvaziye özgü eşitsizliklerin kabul görmesine yol açmıştır.³²⁰ FİYHB’nin ekonomik liberalizm ile bağlantısı burjuvanın zenginleşmesine bağlı olarak siyasal liberalizme oranla daha güçlü olmuştur. Yasa önünde eşitlik (özellikle siyasal özgürlükler bağlamında) mümkün olmamıştır ancak ekonomik özgürlükler “mülkiyetin kutsallığı” ile yükselişe geçmiştir.³²¹

Fransa’da bireycilik ve ekonomik liberalizm etkisiyle mülkiyet korunmaya başlarken, ABB’de tarihinde inşa ettiği “olan”ı korumaya yönelir. ABB, İngiltere’ye kıyasen evrensel bir tutum benimsense bile giriş bölümünün ardından İngiltere Kralı’nın yaptığı haksız uygulamalara yer verilmiş ve bildiri yerleştirilmiştir. Buna rağmen hem ABB, hem ABD Anayasası ve hem de Virginia Haklar Bildirisi gibi önceki bildiriler, insanların doğuştan özgür ve eşit olduklarını ilan ederek Mumcu ve Küzeci’ye göre, Rousseau’nun fikirlerine benzer bir ülkü ortaya koymuşlardır, bahsedilen doğal hukuk ilkelerini pozitifletirmişlerdir.³²² Ancak, Rousseau etkisi oldukça tartışmalıdır. ABB toplumsal olarak karşılık bulan ve doğal hukuk düşüncesine bağlı bir özgürlüğe dayanmaktadır. İnsanların özgür ve eşitliğine ilişkin sivil haklar sözleşme -veya bildiri- sonrasında Rousseau’nun teorisinde gördüğümüz gibi genel irade ile baştan inşa edilmemektedir. Amerika’da kurumsallaşmış sivil özgürlükler ve yönetimler üzerine devletin sınırları ortaya konulmuştur. Rousseau’nun düşüncelerinin etkisi FİYHB’de çok daha açıktır. ABB’de daha açık olan İngiliz haklarına vurgu ile tarihselciliktir. Bunun yanında devlet müdahalesine olan tedbirli bir yaklaşım görülmektedir. Amerika’da doğal hukuka benzeyen doğal uyum, gözlemlenebilirliği ve yararcılık ile olan bağlantısı ile natüralizme yaklaşmaktadır. Amerikan bireyciliği ve yararcılığı ABB kaleme alınırken göz önünde

³¹⁹ Gürkan, **Kişilik Kavramının Evrimi**, s. 51; Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, s. 38-39; Bireyci doktrin günümüzde de insan haklarını temellendirmek için kullanılmaktadır (Uygun, **Demokrasi...**, 131-132)

³²⁰ Ağaoğulları, **Fransız Devrimi... C.1**, s. 83.

³²¹ Mumcu / Küzeci, **İnsan Hakları...**, s. 76-77.

³²² **Ibid.**, s. 64.

bulundurulmuştur.³²³ Bu sebeple bireycilik, doğal olanın kendini düzenlediğine dair inanç ve doğal hukukla harmanlanarak ABB’de kendini göstermiştir.

Sonuç olarak, FİYHB’de ilan edilen özgürlük yasalar yoluyla yaratılmak istenerek pozitif hukukla temellendirilmeye başlanmıştır. Amerika’da ise yerel yönetimlerde ve geleneklerde kendini bulan özgürlük, doğal hukuk ve gelenekselcilikte kendini bulmuştur. Sosyal sözleşme teorisine dayanan özgürlük de yaşananların sonucunda pozitif hukukta bir temele oturacak ve anayasalar yükselişe geçecektir

3. Somut Bir Toplum Sözleşmesi: Anayasalar

17. yüzyıldan itibaren hukuk normlarının herkese eşit uygulanması gerektiği inancının yaygınlaşması ile birlikte Avrupa’da kodifikasyon hareketleri yükselişe geçmiştir.³²⁴ ABD Anayasası’nın meydana getirilmesi ve dünyanın ilk yazılı anayasası³²⁵ olması bu trendin güçlenmesinde etkilidir. Artık hukukta yasaların yazılı olmasının gereklilik olduğuna dair bir düşünce oluşmaya başlamıştır. Fransa’da da 1789’da ilan edilen bildiri sonrasında 1791 yılında Anayasa yapılmış ve benzer şekilde ilkeler ortaya konmuştur. Anayasalar halk ve yöneten arasında bir senet şeklinde anlaşılmış ve modern devletin bir gerekliliği olarak sunulmuştur.³²⁶ Dolayısıyla pozitif hukukçuluğun yükselmesi, doğal hukuk ilkelerinin de pozitifleştirilmesinin zorunluluk haline gelmesini beraberinde getirmiştir. Bildiriler ile ortaya atılan soyut özgürlük, anayasalar ile halkın bir sözleşmesi anlayışına evrilmiş, özgürlükler yazılı metinlerde yer bulmaya başlamıştır. Bu çaba aynı zamanda devrimi yapanların ilkelerini yazıya dökmeleri ile eski düzene kapılarını kapatma isteğini de içinde barındırmaktadır. İnsan aklının yükselişi ve eşitlik ideali pozitivizmin yükselişine de yol açacaktır.

Kuzey Amerika, anayasallaşma sürecinin başında gelmektedir. Özgürlüğü doğal uyum içerisinde bulan Amerikalılar, kazandıkları bağımsızlıklar sonrasında özgürlüğün korunması için en iyi sistemi aramaya başlamışlardır. İlk olarak bazı

³²³ Douzinas, **İnsan Haklarının Sonu**, s. 106.

³²⁴ Mumcu / Küzeci, **İnsan Hakları...**, s. 74-75.

³²⁵ Her ne kadar 1639 Connecticut Anayasası ilk yazılı anayasa olsa da Amerikan Anayasası’na kıyasen oldukça küçük çaplıdır (Türkbağ, **Alexis de Tocqueville...**, s. 34.)

³²⁶ Mumcu / Küzeci, **İnsan Hakları...**, s. 74-75; İngiltere kendi tarihi ve hukuki gelişiminden dolayı bu anayasaların yazılı hale getirilmesi sürecinin dışında kalmıştır (**Ibid.**, s. 75-76.).

eyaletler halk iradesine dayalı yeni anayasalar benimsemişler ve en sonunda da kendisinden önce gelen herhangi bir yasaya ihtiyaç duymayan ve yasanın kaynağını doğrudan halk iradesinde bulan bir Anayasa kaleme almışlardır.³²⁷ Amerika’da ilk anayasalar, bağımsızlıktan çok daha önce, özgürlüğün kurumsallaşmasında büyük rol oynayan püritenler ve kuveykirlar tarafından yerel yönetimler için hazırlanmıştır.³²⁸ Devlet kuvvetlerini belirli sınırlar içerisinde tutmak isteyen Kuzey Amerikalılar kendi haklarını ve özgürlüklerini yazılı biçimde ifade etmeyi doğru bulmuşlardır. Bu sayede özgürlüklerini daha iyi koruyacaklarını düşünmüşlerdir.³²⁹ Amerika’da Anayasa yapımı on üç yerel birimde yürütülen onay arayışının bir ürünüdür. Fransa’da ise devrimde yönetimi ele geçirenler kendilerinin kamuyu temsil ettiğini iddia etmişlerdir.³³⁰

FİYHB doğal haklara yer vermiş olsa da haklar bildiriyile tam olarak güvence altına alınmamıştır. Hakların güvence altına alınması daha sonra 1791 tarihli Anayasa’da gerçekleşmiştir. Ayrıca 1791 Anayasasında bildirideki haklara ek olarak farklı haklara da yer verilmiştir. Fransız anayasa hukukunda hakların açıklanması ve bu hakların güvenceye bağlanması iki farklı belge ile olmuştur.³³¹ FİYHB, anayasal yönetimin öncülüdür. Bilinçli şekilde Amerikan Devrimi’nde ortaya konmuş ilkeleri kullanmıştır, Fransız devrimciler yurttaşların sözleşmesi ile bir devlet kurmayı amaçlamışlardır.³³² Fransızlar FİYHB’de anayasal yönetimi talep etmişlerdir. Herkes için özgürlüğü ve eşitliği ilan eden bu metin, aynı zamanda herkesin anayasa ile sınırlandırılmış bir yönetimde yaşamasını gereklilik olarak görmektedir. Hedeflenen özgürlük ve güvence Aydınlanma düşünürlerinin de imrendiği İngiliz hak ve özgürlükleridir. Bir yandan anayasa ve insan haklarını ortaklaştıran bu düşünce, öte yandan insan hakları ve yurttaş haklarını eşitlemektedir.³³³

Sonuç olarak, pozitivistleşme ve eşitlik anlamında benzerlikler bulunsa bile iki devletin sahip olduğu anayasal gelenek ve özgürlüğün konumlandığı yer farklıdır. Amerika’da iktidarın kaynağı halktır, yasalar ise anayasaya dayanır. Amerika’nın

³²⁷ Taylor, **Modern Toplumsal Tahayyüller**, s. 123; Arendt, **Devrim Üzerine**, s. 208-210.

³²⁸ Türkbağ, **Alexis de Tocqueville...**, s. 30.

³²⁹ **Ibid.**, s.34-35; Arendt, **Devrim Üzerine**, s. 187-188.

³³⁰ Tunçel, **Amerikan Devrimi**, s. 126.

³³¹ Akın, **Kamu Hukuku**, s. 299.

³³² Dumont, **Essais Sur L’Individuisme**, s. 103.

³³³ Arendt, **Devrim Üzerine**, s. 195-197.

anayasa geleneğinde İngilizlerden miras aldığı güçler ayrılığı ilkesi göz önünde bulundurulmuştur. Devlet sistemi içerisinde eyaletlerin birbirini dengelemesi istenmiştir. Fransa ise bir monarşiyi devirmiş ve ardından mutlak olan bu iktidarın yerine genel iradeyi yerleştirmiştir. Fransa'nın ortaya koyduğu ulusun genel iradesi ise hem iktidarın ve hem anayasanın kaynağıdır. Bu sebeple Fransa'da genel iradeye dayanarak iktidarlara devirmek mümkün olmuştur. Ayrıca, Fransa'da devrim yönetiminde kurulu ve kurucu iktidar ayrımı yapılmıştır. Ulusa (genel iradeye) dayanan yeni anayasalar kurucu iktidarlara öncesinde var edilmiş normlardan kurtarmıştır, bu sayede başlangıç noktasına dönmüştür.³³⁴

Amerika'da da anayasa çoğunluğun onayına dayanır. Ancak kurucular bu durumun farkındadır ve tedbirler almaya çalışmıştır. Buna rağmen, anayasalar ve devrimlerde her zaman özgürlüğe bir tehdit olduğu söylenebilir.³³⁵ Ancak, yasa her iki yönetimde de iktidarcı çıkarılsa dahi, Amerika'da insanların zihninde yönetimi sınırlayan bir üst norm -doğal hukuk- bulunmaktadır. FİYHB'de yasanın genel iradenin ifadesi olduğunu söyleyen madde ABB'de bulunmamaktadır. Laik düşüncenin yükselişe geçtiği dönemde Tanrı'dan kaynaklanan haklar Amerika'da yasanın ve iktidarın üzerinde konumlanmıştır. Fransa ise genel iradeyi yücelterek iktidar ve yasa kavramının eşitlenmesi tehlikesiyle yüz yüze gelmiş, bu durum da despotizmin çok daha ağır hissedilmesine yol açmıştır.³³⁶ Bu sebeple, Amerikan Anayasası ciddi bir doğal hukuk etkisi altındadır. Zaman ve mekandan bağımsız herkes için geçerli ilkeler koymayı hedeflemiştir.³³⁷ Elbette Amerika'nın içinde bulunduğu toplumsal koşulların özgürlük ve eşitliğe, siyasi katılıma uygun olması da devrim sonrası Amerikalıların özgürlüklerini korumak için nasıl bir yönetim kurmaları gerektiği üzerine düşüncelerini kolaylaştırmıştır.³³⁸ Bu nedenle, bahsedilen ilkeler

³³⁴ **Ibid.**, s. 208-210; Arendt, Fransa'daki devrim ve Amerika'daki devrimi kıyaslarken amacı, egemenlik yaratmayan ve bundan kaçınan bir devrimin mümkün olduğunu ispat etmektir. Egemenlik, doğal durumdan veya yokluk halinden geçişi sağlayan mutlak otorite olarak görülmüştür. Egemenliği yaratmayan kurucu bir eylem (devrim gibi) idealine sahiptir (TÜRK Duygu, "Arendt, Devrim, Egemenlik: "Başlangıçta Söz Vardı", Mülkiye Dergisi, C. 42, S. 2, 2018, ss. 183-207, s. 193-197). Kurucu eyleme ilişkin eleştirilere dair bkz. TARHAN Belgin, "'Kurucu Eylem' Üzerine: Amerikan ve Fransız Devrimi Aracılığıyla Alexis de Tocqueville ile Hannah Arendt'te Modern Başlangıç Sorunu", Liberal Düşünce Dergisi, C. 26, S. 104, 2021, ss. 27-50, s. 45-47.

³³⁵ Arendt, **Devrim Üzerine**, s. 216-182; Arendt, Fransız Devrimi sonrasında ortaya çıkan genel iradeyi kurucu bir irade olarak görmektedir. Akal'a göre, Fransız Devrimi sonrasında ideolojiyi sıfır noktası olarak ele almak dönemin zorunluluklarını göz ardı ettiğinden doğru değildir (AKAL Cemal Bali, *Hukuk Nedir?*, 2. Basım, Zoe Yayıncılık, İstanbul, 2019, s. 65).

³³⁶ Arendt, **Devrim Üzerine**, s. 243-250.

³³⁷ Türkbağ, **Alexis de Tocqueville ...**, s. 35.

³³⁸ Tunçel, **Amerikan Devrimi**, s. 124.

doğal hukukun da etkisiyle doğrudan iktidara bağımlı değildir. Sonuç olarak, Amerika’da haklar Tanrısal bir kaynaktan temellendirilirken Fransa’da bu çok daha rasyonel bir zeminde gerçekleşmiştir.

Tüm bu süreç, özgürlüğün toplumsal olarak burjuvazi ile birlikte ortaya çıkışının ardından pozitif metinlere işlenmesine anlamına gelmektedir. Bu iki devletin Anayasa geleneğinin farklı olmasının sebebi toplumların koşullarıdır. Ayrıca, Amerika’da var olan özgürlük geleneğinin yerlilere ve Afrika kökenlilere ciddi zarar verdiği de unutulmamalıdır. Ancak, genel bir çerçeve çizilirse her iki bildiride de insan, aklı ile yönetimleri kurabilecek biçimde resmedilmiştir. İnsanın özgürlüğü her ikisinde de rasyonel insana dayanmaktadır ve bu gerçeklik, özgürlüğü kuran doğal yasa olarak reddedilemez bir aksiyom şeklinde kabul edilmiştir. Sonrasında ise, anayasalar ortaya çıkmış ve sosyal koşulların getirisiyle iki bildiri farklı anayasal geleneklerin öncülü olmuşlardır.

Özgürlüğün kaynağına getirilen bu tarihi bakış, özgürlüğün kapsamını anlamak için önemlidir. Nitekim özgürlük, o dönemde de bildirilerde dahi belirli bir çerçevede düşünülmüş ve bazı insanları dışlamıştır.

II. 1776 AMERİKAN BAĞIMSIZLIK BİLDİRGESİ'NDE VE 1789 İNSAN VE YURTTAŞ HAKLARI BEYANNAMESİ'NDE ÖZGÜRLÜĞÜN KAPSAMI

Bu başlık altında 18. yüzyılda ilan edilen bu bildirilerde özgürlük kapsamına konulan hakların ne olduğu ve kimleri kapsadığından hareketle insan doğasına dair varılan genel sonuca ulaşmak amaçlanmıştır. İnsan hakları insan doğasına dayandırıldığında hakların kapsamına ilişkin bir tanımlanması için insan doğasının anlaşılması gerekir. Ancak insan doğasının göreceli olduğu düşünüldüğünde hakların kapsamı da göreceli olacaktır.³³⁹ Aslında özgürlüğün kaynağı ile oldukça benzer biçimde, bu kaynağın sonuçlarının bir yansıması olarak özgürlüğün kapsamı şekillenmiştir. Bu sayede özgürlüğün kaynağında olan farklılıkların ve benzerliklerin bildirilere nasıl yansıdığı görülebilecektir.

Özgürlük, insanın doğasına dayanmakta ise ve insan doğası herkes için aynıysa kapsamı da benzer olmalıdır. Ancak bildirilerle beraber özgürlük, doğal hukukun bir unsuru olmaktan çıkmış ve olan hukukun bir parçası haline gelmeye başlamıştır. İnsan haklarının yalnızca soyut olarak beyan edilmesi yeterli değildir. Bu hakların hukuk düzleminde var olabilmesi için pozitif hukukta düzenlenmesi gerekmektedir.³⁴⁰ Dolayısıyla bildirilerin ilanından önce de ilandan sonra da hakların çerçevesi somutlaştırılmış ve hukuk metinlerinde düzenlenmiş, sosyal alanda uygulanmıştır.

İlk olarak özgürlüğün konu bakımından çerçevesi incelenecektir. Bildirilere yansıyan özgürlüklerin neler olduğu ve bu özgürlükler nasıl tanımlandığı açıklanacaktır. Ardından, bildirilerdeki özgürlüğün nasıl çerçevelendirildiği de göz

³³⁹ Donnelly, *Teori ve Uygulamada...*, s.32-33.

³⁴⁰ GOYARD-FABRE Simone, "Sujet de Droit et Objet de Droit : Defense de L'Humanism", *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie / Archives for Philosophy of Law and Social Philosophy*, C. 81, S. 4 1995, ss. 517-531, s. 527.

önünde bulundurularak özgürlüğün somut olarak kimin için olduğu tartışılmıştır. Çünkü görüleceği gibi özgürlük, bir yandan özgürlüğün konu bakımından çerçevesi sebebiyle bir yandan da sosyal faktörlerle bazı kişilere tanınmıştır.

Son olarak ise, yer ve zamandan bağımsız olduğu iddia edilen bu özgürlüklerin uluslararası arenada derin bir çelişkisi olan sömürgecilik irdelenmiştir. Özgürlük ve eşitlikten bahsederken sömürgeci ülke konumunda bulunan ABD ve Fransa'nın uluslararası eşitsizliklerde oynadığı rol ilginçtir. Sömürgeciliği araştırmak, bize pratik olarak uluslararası eşitsizliklerin bu dönemde nasıl derinleştirildiği ve soyut insana dayanan özgürlüğün yalnız ulusal değil aynı zamanda uluslararası eşitsizlikleri de güçlendirme potansiyeline sahip olduğunu gösterecektir. Nitelim Amerika'da ve Fransa'da bahsi geçen özgürlüklerin konumlanmasında ve korunmasında uluslararası dinamiklerin ve coğrafi keşiflerle beraber başlayan sömürgeciliğin de yeri bulunduğu açıktır. Çalışmanın bu bölümünde amaç bildirilerle beraber kaynağında dönüşüm geçiren özgürlüğün dönemin somut koşulları içerisinde uygulanmasının nasıl olduğunu ortaya koymaktır.

A. Bildirilerde Özgürlüğün Konu Bakımından Çerçevesi

İnsan zihni düşüncesinde özgür olabilir. Zihinde beliren bu düşüncenin toplumda ifadesi (sözlü veya fiziksel) söz konusu olduğunda hukuki özgürlük karşımıza çıkar. Kişi mutlak olarak her istediğini yapamıyor olsa bile, özgür iradesiyle devletin kurallarına uyduğu ve devlet ona gerekli özgürlük alanını sağladığı takdirde hukuki anlamda bir özgürlükten bahsedilir.³⁴¹ Bu iki devrimin yaşandığı dönemde hukuk modern devlet ile anlaşılabilir. Modern devlette hukuk, öncesindeki sistemden farklılaşır, insanları ahlaka yönelten niteliğini yitirir ve farklı hedefleri bulunan bireylerin varlığı ile yeni uyumlu bir toplum ortaya çıkar.³⁴² Özgürlükte de soyut anlamda herkesin eşit olduğu düşüncesi yerleşir. Doğal yasa düşüncesinden doğal hak kavramına dönülür ve hukukun doğal hakları koruyarak herkesin yararına bir sistem inşa edileceği kabul edilir.³⁴³ Dolayısıyla feodalizmden farklı olarak yasa ve statüler dayatılmaz ve idealde var olan soyut bir özgürlük modeli korunur. Bu kapsamda doğal hakların konusu da özgürlüğün temelini oluşturmuştur. Hakların nasıl şekillendirildiği

³⁴¹ Mumcu / Küzeci, **İnsan Hakları...**, s.12-13.

³⁴² Özcan, **Modern Toplum ve Hukuk Devleti**, s. 196.

³⁴³ Özenç, **Hukuk Devleti...**, s. 138.

kaynağından ayrılamaz. Konu bakımından kapsam, aynı zamanda hakların kendiliğinden varlığı ile oluşturulan -en azından öyle olduğu iddia edilen- çerçeveyi anlamamızı sağlayacaktır.

FİYHB ve ABB'nin ilan ettiği birinci kuşak olarak tanımlanan haklarda özgürlüğün iki boyutundan bahsedilir. Siyasal yönetime katılım yoluyla kamusal özgürlükler belirir, bireyin özerkliğini koyabildiği alanı dokunulamaz sivil alan ortaya çıkar. Kamusal özgürlükler ile sivil özgürlükler karşılıklı olarak birbirlerinin güvencesini sağlar.³⁴⁴ Amerika ve Fransa'da ilan edilen bildirilerde soyut olarak hakların çerçevesi çizilmiştir. Prensip olarak müdahale edilmemesini özünde barındıran burjuva haklarına herkes kendi potansiyeline göre katılım sağlayabilmektedir. Bu sebeple ilk kuşak hukuksal özgürlükler dönemi olarak adlandırılır.³⁴⁵

Locke etkisindeki Amerikan ve Fransız devrimlerinde özgürlük siyaset öncesi olacak biçimde insana özgü kabul edilmiştir. Bu durum özgürlüğün siyasi alanda şekillendiği Antik Roma'dan farkını koymaktadır. Ancak bu defa da özgürlük, özgürleşme (*liberation*) ve özgürlük (*freedom*) arasında sıkışmıştır. Özgürleşme olarak kabul edeceğimiz negatif özgürlükler Arendt'e göre özgürlüğün bir ön koşuludur. Ancak devrimler özgürlük ve özgürleşme arasındaki sınırı tam çizmemişlerdir.³⁴⁶ Bazı haklar kamusal veya özel olarak tanımlanamayacaktır. Kamusal ve özelin ne olduğu halihazırda çok tartışmalıdır. Tercih edilen ideoloji, bakış açısı veya dayanan kaynaklara göre kamusal-özel ayrımı değişiklik gösterebilir. Örneğin Habermas, ekonomi alanını özel alanda görürken, Taylor kamusal olarak nitelendirmektedir. Genel olarak devletin yetkili olduğu alan kamuyu, bunun dışında kalan alanlar ise özeli tanımlamak için kullanılır.³⁴⁷ Çalışmada genel olarak, özellikle eğitim sürecinde olduğu kabul edilen insanın kendi hareket alanı (siyasal olmayan özgürlük) ve siyasal özgürlükler ayrımı kullanılmıştır. Ancak, Arendt ile benzer bir biçimde özgürleşmenin her iki alanla da doğrudan bağlantılı olduğu düşünüldüğünde birinci kuşak haklarda için de bu sınırın belirsiz olduğu görülecektir.

³⁴⁴ Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku**, s. 174.

³⁴⁵ **İbid.**

³⁴⁶ Arendt, **Devrim Üzerine**, s. 34-45.

³⁴⁷ Yükselbaba, **Habermas ve Kamusal Alan...**, s. 90-91.

Özgürlüğün konu bakımından kapsamından kastedilen yukarıda kaynağı açıklanan özgürlüğün hukuki çerçevesinin nasıl şekillendirildiğidir. FİYHB, özgürlüğü doğal ve devredilemez haklar arasında saymıştır; 2. madde uyarınca özgürlük hakkı, mülkiyet hakkı, güvenlik hakkı, baskıya karşı direnme hakkı bu haklardandır. Ardından sistematik olarak 4. maddede özgürlüğün genel bir tanımı yapılmış, sonrasında insan haklarına ilişkin genel ilkeleri teker teker düzenlemiştir. Her ne kadar bildiride özgürlük, diğer doğal haklardan ayrı değerlendirilmiş olsa da modern anlamda özgürlüğün iki boyutu düşünüldüğünde bu haklar her biri özgürlük çerçevesinde de değerlendirilebilir. Özgürlüğün hukuki tanımını yapmak zor olsa bile FİYHB özgürlüğü tanımlamaktadır. Bu sebeple ilk olarak özgürlüğün tanımına ve ardından özgürlük çerçevesinde sayılan haklara değinilmiştir. Son olarak da eşitlik ve özgürlüğün çatışması incelenecektir.

1. Özgürlüğün Tanımı

ABB sistematik olarak FİYHB'den farklıdır. ABB'nin giriş bölümünde insanların doğuştan gelen hakları belirtilmiştir: bu haklar yaşam, özgürlük ve mutluluğu aramaktır, ilerleyen bölümlerde ise hukuksuzluğun somut olaylar üzerinden açıklandığını görülmektedir. ABB uyarınca, insanların doğuştan gelen haklarını güvence altına alması gereken yönetim açıkça bu hakları ihlal etmiştir. ABB, giriş bölümünde özgürlüğü doğal haklar arasına koymaktadır ancak özgürlüğün tek bir tanımına yer vermemiştir. ABB öncesinde çıkarılan Virginia Haklar Bildirisi'nde de herhangi bir özgürlük tanımı yapılmamıştır. Bunun sebebi, bildirinin amacı olabilir: Nitekim, ABB genel prensiplerine ek olarak İngiltere karşısında halkın taleplerini sıralamıştır. Ancak Amerikan Devrimi, Tanrı'nın bile kendi yasası ile bağlı olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Dolayısıyla hükümet, devredilemez hakları korumak için var edilmektedir.³⁴⁸ Yönetimin amacı özgürlüktür. Özgürlük kamusal işlere katılım ile deneyimlenir ve bu kamusal işlerin amacı da güvenlik ve mutluluk arayışıdır.³⁴⁹

Doğrudan bir tanıma yer verilmese bile bildiride özgürlüğün ne olmadığı açıklanmıştır, bu yolla özgürlüğüne nasıl bir anlam yükledikleri anlaşılabilir. ABB'nin iddiası hukukun -doğal hukuk anlayışı ile yoğrulmuş tarihselcilik ile³⁵⁰- ihlal edildiği,

³⁴⁸ Commager, **Jefferson...**, s. 85-86.

³⁴⁹ Tunçel, **Amerikan Devrimi**, s. 119.

³⁵⁰ Douzinas, **İnsan Haklarının Sonu**, s. 106.

haklarının görmezden gelindiğidir: “Kral, kamu refahı için gayet yararlı ve gerekli olan yasaları onaylamayı reddetmiştir.”. Bu madde ile tiranlığın özü ortaya konmuştur. Tiranlık, kamusal refaha ve mutluluktan pay almaya engel olan yönetimdir. Kamusal refah ve mutluluktan pay almak siyasal katılımı ile ilişkilidir, kişilerin özel alana sıkıştırılması ve yönetime dahil edilmeyişi özgürlüğün karşıtı tiranlığı doğuracaktır.³⁵¹ O halde özgürlüğü mutluluğu arama hakkında aramak gerekir. Ayrıca kral Amerikalıların Anayasalarına yabancı içtihatların ülkede uygulanmasını sağlamış, sahte yasalar yapmıştır. Bu ifadeler de bize kanun koyucunun üzerinde bir kural olduğunu ve kralın gerekli kanunları onaylaması gerektiğini ve Amerikalıların özgürlüklerine uyan yasalar yapmasına ilişkin beklentiyi göstermektedir.

Fransa’da ise yasa hem özgürlüğü gerçekleştirmekte hem de özgürlüğe bir sınır çizmektedir. Ancak ABB özgürlüğü yapılan veya yapılmayan yasaların sınırı olarak değerlendirmektedir. Amerika, devrim döneminde bağımsızlığını ve varlığına inandığı özgürlüğü kazanmaya yoğunlaşmış, sonrasında da özgürlüğün ne olduğuna ilişkin tartışmalar yapmaktan ziyade bu özgürlüğün nasıl inşa edileceği tartışmalarına girişmiştir. Nitekim özgürlük ABB incelendiğinde hali hazırda Amerikalılara göre oturtulmuş bir kurumdur.

FİYHB, bir yandan yasanın üstünlüğünü zorunlu kılarken bir yandan da bireye devlet karşısında dokunulamayacak bir alan sağlar. Belirlenen bu özel alan içerisinde birey özgürdür.³⁵² Bahsedilen özgürlüğü de 4. maddede tanımlamıştır, bu sayede özgürlüğün hukuki çerçevesi belirlenmiştir.³⁵³ ABB’nin aksine, özgürlüğün kendiliğinden var olduğu Fransız Bildirgesi’nde tam bir karşılığa sahip değildir. Bir yandan özgürlüğün doğal haklara dayandığı ve bu hakların yalnızca ilan edildiği yer olsa da, Bildirge özgürlüğü tanımladığı 4. madde ile hakları farklı bir boyuta taşır: “Özgürlük, başkalarına zarar vermeyen her şeyi yapabilmektir.”³⁵⁴ demekle özgürlüğü toplumsal bir alanda tanımlamaktadır. Hobbes’un düşüncelerine paralel biçimde insanların doğal durumda birbirleri için tehlikeli olduğu varsayımını desteklemektedir. Özgürlüğün doğallığı ortadan kalkmakta ve topluma ait hale gelmektedir.³⁵⁵

³⁵¹ Tunçel, **Amerikan Devrimi**, s. 127.

³⁵² Akın, **Kamu Hukuku**, s. 261; Göze, **Siyasal Düşünceler...**, s. 601.

³⁵³ Akad / Vural Dinçkol, **Genel Kamu Hukuku**, s. 243.

³⁵⁴ Ağaoğulları, **Fransız Devrimi... C.1**, s. 76.

³⁵⁵ **Ibid.**, s. 81.

Yasanın, özgürlüğün kendi sınırını ortaya koyduğu düşünülse bile. 4. maddenin devamı, özgürlüğün sınırlarının sadece yasalarla belirlenebileceği düzenlenmektedir. FİYHB, 5. madde ile de sınırlamaya da sınırlama getirilmiştir: “*Yasa yalnızca topluma zararlı olan eylemleri yasaklama hakkına sahiptir.*” ilkesi ortaya konmuştur. Kimse yasa tarafından sınırlandırılmamış bir eylemi yapmaktan alıkonmayacak ve yasa emretmedikçe bir şeyi yapmaya zorlanamayacaktır.³⁵⁶ Yasaların keyfiliğini engelleme amacı ile bu madde Amerikan Bildirilerine yaklaşmaktadır.³⁵⁷

Devrimin ilk yapıldığı dönemde Eski Düzen ile bağlantısı olan yürütmeye -Kral ve bakanlarına- aşırı bir kuşku ile yaklaşmaktadır, Kralın bir komplo ile yönetimi tekrar ele geçireceği korkusu hakimdir.³⁵⁸ Bu sebeple FİYHB Eski Düzen’e karşı olarak yapıldığından yasanın yüceltilmesi şaşırtıcı değildir. Eski Düzen’deki keyfiyete de sınır çizilmek istenmiştir. Fransa’da meclis, akıl yoluyla yetkin yasalar yapacağına ve bu yasaların hakları mutlak surette güvence altına alacağına inanmıştır. Ancak yapılan özgürlük tanımına toplumsal anlamda ulaşabilmek için müdahaleci bir devlet gerekli olmuş, bu sebeple klasik liberalizmde yer alan hakların devletin müdahale etmemesi durumunda tesis edilebileceği doğal uyum düşüncesinden uzaklaşmıştır.³⁵⁹

Pozitivizme elverişli olsa bile, 4. maddede kaleme alınmış özgürlük tanımı oldukça soyuttur. Bu sebeple bazı soruları beraberinde getirir. İlk olarak, “başkasına zarar verme” sınırındaki “zarar” ibaresi de oldukça belirsizdir. Zararın niteliğinin nasıl olması gerektiğinde bir açıklık yoktur. Her zaman maddi ve gözlemlenebilir bir zarar bulunmalı mıdır? Güçlünün zayıfı ezmesine getirilen bir sınırlama, zarar kapsamda değerlendirilip özgürlüğü ihlal etmek mi olacaktır?³⁶⁰ Eşitlikle olan bağlantı bu sebeple özgürlükle doğrudan alakalıdır. Ayrıca, Joseph Barthélémy “başkasından” ne anlaşılması gerektiğinin de belirlenebilir olmadığını savunmaktadır. Başkası, yalnızca vatandaşları mı yoksa tüm toplum veya devleti mi kapsamaktadır?³⁶¹ Bahsedilen tanımlamada doğal hukukun izleri bulunsa bile 4. madde, devrim iktidarının kendi

³⁵⁶ Göze, *Siyasal Düşünceler...*, s. 601.

³⁵⁷ Massachusetts, North Carolina, Virginia hak bildirileri de kanunilik ilkesine yer vermiştir (Jellinek, *İnsan ve Yurttaş Hakları...*, s. 59).

³⁵⁸ Chevallier, *Histoire des Institutions...*, s. 36-37.

³⁵⁹ Ağaoğulları, *Fransız Devrimi... C.1*, s. 84.

³⁶⁰ Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, s. 9

³⁶¹ Aktaran Akın, *Kamu Hukuku*, s. 261.

yerini sağlamlaştırabilmesi ve özgürlüğü pozitif hukukta tanımlayabilmesi için elverişlidir.

2. Özgürlük Çerçevesindeki Haklar

Özgürlüğü tesis eden haklar açısından özel-kamusal ayrımı kolay değildir, doğru da değildir. Nitekim kişinin kendi hayatına karar verebilmesini sağlayan özgürlük, özel-kamusal dikotomisini kabul etsek bile bir yandan kamusal alana bir yandan da özel alana ihtiyaç duyar. Dolayısıyla özgürlüğü somutlaştıran haklar bu ikisinin de bir parçası haline gelir. Örneğin ifade özgürlüğü kişinin kendini ifade edebilmesi ve toplumda varlığını duyurması ile ilişkilidir, ancak aynı zamanda kamuyu denetlemenin bir parçasıdır. Bu nedenle, hakların kapsamı incelenirken kamusal özgürlükler ve sivil özgürlükler şeklinde bir ayırım yapılmadan hakların nasıl düzenlendiği inceleme konusu yapılmıştır.

ABB ve FİYHB farklı sistematiğe sahiplerdir. Kapani'ye göre, ABB tam olarak bir hak beyannamesi olarak nitelendirilemez.³⁶² Ancak bize özgürlüğü nasıl algıladıkları konusunda hala fikir vermektedir. FİYHB ise sistematik olarak özgürlüğün genel tanımından sonra özgürlük kapsamındaki hakları teker teker saymıştır. Bu başlıkta da özgürlük kapsamındaki hakların ABB ve FİYHB kapsamında neler olduğu incelenecektir.

a. Kişi Özgürlükleri

Kişi özgürlüklerinin ve bedensel özgürlüklerin en başında yaşam hakkı gelmektedir. Yaşam hakkının özgürlükler kapsamında yer almasının temel amacı, yaşam olmadığı müddetçe diğer özgürlüklerin bir anlamının bulunmayışıdır. İki bildiride de etkisi olan Locke'un düşünceleri uyarınca yaşam hakkı dokunulmaz haklardandır ve doğal hukuk düşüncesine dayanır.³⁶³

FİYHB yaşam hakkına yer vermemiştir. Bu nedenle, kendisinden önce ilan edilmiş olan Virginia Haklar Bildirisi ve ABB'nin gerisinde düşünülebilir.³⁶⁴ ABB ise

³⁶² Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, s. 43.

³⁶³ Üskül Engin, **Yaşama Hakkının...**, s. 53; Locke, **Second Treatise of Government**, s. 9.

³⁶⁴ Mumcu / Küzeci, **İnsan Hakları**, s. 68.

yaşam hakkını insanın doğal hakları arasında saymıştır. FİYHB genel olarak düşünüldüğünde doğal hakların burjuvazinin çıkarlarına ve devrimin hedeflerine göre şekillendirdiği görülmektedir. Keyfiyete son verme amacı nettir ancak yaşama hakkı özel olarak vurgulanmamıştır. Giyotinin çok sık kullanıldığı ve bir sürü insanın devrim sürecinde idam edildiği düşünüldüğünde devrimin korumaya çalıştığı özgürlük doğrudan yaşam hakkı değildir.³⁶⁵ Ancak Fransa’da eşitlik öncelenmiştir. Giyotinin kullanılması dahi herkese eşitlikçi, acısız ve hızlı ölümü sağlamayı hedeflemektedir.³⁶⁶

ABB’de yaşam hakkının ve özgürlüğün giriş bölümünde sayılmasına ek olarak bedensel özgürlüklerin somutlaştırıldığı görülmektedir. ABB’de yazdığı şekliyle jüri yargılaması olmadan yargılamalar yapılması, uydurma suçlar ile sürgün cezaları verilmesi, insanların hayatlarının mahvedilmesi, ölüm ve yıkım içeren bir düzende yaşamak, insanların savaşılmaya zorlanması veya tutsak edilmesi, yıkım ve ölüm amaçlayan kişilerle³⁶⁷ ortaklıklar kurulması Amerikalıların haklarını açıkça ihlal etmiştir. Bedene bağlı özgürlükler, haksız yargılamalar sonucu verilen cezalar bu kapsamdadır.

FİYHB’de göze çarpan en temel bedensel özgürlük cezalandırmanın keyfilığının sınırlandırılmasıdır. Madde 7 uyarınca kişiler yasada düzenlenmemiş haller dışında suçlanamaz, yakalanamaz veya tutuklanamaz. Devrim öncesi sıklıkla karşılaşılan keyfi cezalandırmanın önüne geçilmek istenmiştir. Madde 8, bir önceki madde ile benzer şekilde cezaların kanuniliğini düzenlemektedir. Kimse kendisinin suçu işlemesinden sonra düzenlenmiş olan bir yasaya dayanılarak cezalandırılmayacaktır. Cezalandırmada temel sınırı yasalar çizmektedir. Rousseau’nun görüşlerinin etkisi burada da gözlemlenebilir. Gereğince ve yasaya uygun şekilde çıkarılan yasalara her yurttaş itaat etmelidir.³⁶⁸ Madde 7’ye göre, “... *yasa uyarınca çağırılan ya da yakalanan her yurttaş, buna hemen uymak zorundadır; direnirse suçlu konumuna düşer.*” Dolayısıyla, yasalara uygun cezalandırmaya karşı çıkmak suç sayılmaktadır. Bildirgenin genel bakışına benzer biçimde yasa özgürlüğün sınırıdır. Madde 9’da tutuklanmanın yalnızca zorunlu olduğu durumlarda uygulanması gerektiği ifade

³⁶⁵ Üskül Engin, **Yaşama Hakkının...**, s. 57.

³⁶⁶ Demir, **Terör Kavramının Kamu Hukukuna Girişi...**, s. 71-73.

³⁶⁷ ABB burada Amerikan yerlilerini kastetmektedir. Bu durumun sakıncaları için “Özgürlüğün Kişi Bakımından Kapsamı” ve “Sömürgecilik” bölümünü inceleyiniz.

³⁶⁸ Bildiri’de yasaya itaatin düzenlenmesi Rousseau’yu anımsatmaktadır. Bkz. Rousseau, **Du Contrat Social**, s. 100.

edilmektedir. Bu üç maddede ortak olarak masumiyet karinesi korunmuştur. Keyfililiğin önüne geçmek isteyen bu maddelerde yasanın (*la loi*) üstünlüğü söz konusudur.

b. İfade Özgürlüğü

İfade özgürlüğü günümüzde de kapsamının ne olduğu konusunda uzlaşının sağlanamadığı bir haktır. İfade özgürlüğünün kapsamının ne olduğunu belirlemek için kaynağı incelendiğinde ise yine bir karışıklık ortaya çıkmaktadır. İfade özgürlüğü, özellikle Aydınlanma döneminde gerçekliğe ulaşmanın bir yolu olarak görülmüştür. Aydınlanma filozofları, bu sebeple anlaşılmadıkları birçok konu olsa bile, ifade özgürlüğünün özgür bir toplumu kurmak için vazgeçilmez olduğunu kabul etmişlerdir.³⁶⁹ Bu düşünce, hedeflenen gerçekliğe ulaşmak için ifade özgürlüğünü bir araç haline getiren faydacı düşüncenin bir yansımasıdır.

Faydacı bir düşünürlerin öncülerinden olan John Stuart Mill, ifadelerin serbestçe iletiliminin gerçeğe veya doğruya ulaşmak için en elverişli yöntem olduğunu söylemektedir. Her düşünce yanılabilir veya yanlışlanabilir. Dolayısıyla tek doğru kabul edilerek ifade özgürlüğünün sınırlandırılması despotik bir düşünce biçimidir.³⁷⁰ Mill tarafından ortaya konan faydacı düşünce, öncesinde bildirilerin kaleme alınışında aynı dürtü ile kendini göstermiştir.

Kant ise Aydınlanma'nın tek yolunun ifade özgürlüğü olduğunu vurgulamıştır. Kant'a göre, insanlar toplum düzenini bozacak eylemlerde bulunmamalıdır ancak toplumu veya kuralları eleştirmeye hakları vardır.³⁷¹ Ancak Kant, eleştirme özgürlüğünü kamu yararına kullanımla sınırlamakta ve bir çeşit kamuoyunu

³⁶⁹ Ağaoğulları vd, **Sokrates'ten Jakobenlere...**, s. 525-526; Aydınlanma düşünürleri akıl yolu ile her türlü bilgiye ulaşabileceklerini düşünmektedirler. Bu akla duyulan güven evrensellik iddiası ile güçlendirilmiştir (Koç, **İngiliz ve Amerikan Devrimlerine Fransız Devrimi Üzerinden Bir Bakış**, s. 60).

³⁷⁰ MILL John Stuart, "Liberty and Utility", içinde *The Liberal Tradition in European Thought*, Editör: D. Sidorsky, G. P. Putnam's Sons, New York, 1970, ss. 81-97, s. 87-92. İfade özgürlüğünün faydacı temellendirilmesi Mill öncesinde Spinoza tarafından da gerçekleştirilmiştir. Spinoza da demokrasi için ifade özgürlüğünü vazgeçilmez kabul etmektedir (BATUR YAMANER Melike, GÜNGÖREN Birden "Spinoza'dan Mill'e, Mill'den Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine İfade Özgürlüğü", *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 2, 2007, ss. 25-46, s. 39).

³⁷¹ KANT Immanuel, "Enlightenment and Progress", (çev. L. W. Beck), içinde *The Liberal Tradition in European Thought*, Editör: D. Sidorsky, G. P. Putnam's Sons, New York, 1970, ss. 64-69, s. 66-67.

aydınlatma görevine dönüştürmektedir.³⁷² Bildiriler hem doğal hukuk hem de yararcı bireycilik etkisi ile ifade özgürlüğüne yer vermişlerdir.

FİYHB madde 10'da düzenlenen düşünce özgürlüğü bu kapsamda değerlendirilmelidir. Bildiri, inançların kamuya açıklanması durumunda yasanın kamu menfaatine aykırı durumlarda bu özgürlüğe sınır çizeceğini söylemektedir. 10. maddede düzenlenen düşünce özgürlüğü Fransa'da tam olarak uygulanamamıştır. Bunun sebebi devrimin Kilise'yi kontrol altına alma isteğidir çünkü Kilise devrim öncesindeki baskı kaynaklarından biridir. Bildiri kaleme alınırken Katolikliğin hakların temeli olmaması ve "Yüce Varlık" şahitliğinde hakların ilan edilmesi sol kanat temsilcilerine göre Kilise'nin Tanrısına doğrudan referans içermediğinden dini baskıya karşı yapılmış bir hamledir.³⁷³ Devrim sürecinde Katoliklik devlet tarafından sıkı bir denetime tabi tutulmuş ve gücü ciddi oranda düşürülmüştür. Sol kanat, hem Kilise'den gelecek bir karşı devrimden korkmuş hem de dini çatışmalardan çekinmiştir.³⁷⁴ Devrim sürecinde de akla olan inanç yükselişe geçmiştir buna rağmen, dinsizlik veya ateizm devrim karşıtlığı olarak algılanmıştır.³⁷⁵ Bunun sonucunda da düşünce ve inanç özgürlüğü Fransa'daki birçok özgürlük gibi belirsizlik içerisinde kalmıştır.

FİYHB'de ayrıca, ifade özgürlüğü (düşünce ve inançların iletişimi) madde 11'de insanların en değerli hakkı olarak tanımlanmaktadır. Düşüncelerin ve fikirlerin serbestçe iletişimi olarak kaleme alınan ifade özgürlüğü her yurttaşın özgürce konuşabilmesi, yazabilmesi ve basın-yayın yapmasına imkan vermektedir. Yasalarla belirlenen hakkın kötüye kullanılması ise saklı bırakılmıştır. Kötüye kullanmanın nasıl mümkün olduğu açık değildir. Bu sebeple ifade özgürlüğüne ilişkin genel sınırlama olan "kamu düzeni" veya "kamu menfaati"nin kriter olarak kullanılacağı düşünülmelidir.³⁷⁶ Devrim döneminde bu özgürlüğü hem bir araç hem de bir amaç olarak gören insanlar bulunmaktadır. Özellikle basın özgürlüğünün otoriteyi denetleme gücü Fransız Devrimi döneminde vurgulanmaktadır. İnsan aklının dışı

³⁷² Ümit, *Aydınlanma Çağı...*, 145.

³⁷³ *Ibid.*, s. 173-174.

³⁷⁴ *Ibid.*, s. 186-188.

³⁷⁵ Ağaoğulları, *Fransız Devrimi... C. 1*, s. 166-167.

³⁷⁶ Göze, *Siyasal Düşünceler...*, 602.

vurumu olarak da değerlendirilen ifade özgürlüğü diğer hakların güvencesi olarak görülmüştür.³⁷⁷

İfade özgürlüğü, çok geniş bir kapsama sahiptir. Meclisteki temsilcilerin ifadeleri ve basın özgürlüğü, otoriteyi denetleyici kurumlar da ifade özgürlüğü içirisindedir. Paine'e göre, konuşma özgürlüğü kişinin doğal hakkıdır. Ulusal Meclis'in konuşması ise görevidir ve yetki kaynağını ulustan almaktadır.³⁷⁸ Genel Meclis'in toplanmasından sonra hitabet büyük önem kazanmıştır. Bu durum, özellikle meclis kürsülerinde filozofların görüşlerinin tartışılmasında kendisini göstermektedir.³⁷⁹ Gazetecilik de FİYHB'de 11. maddede ilan edilen basın özgürlüğü ile yükselişe geçmiş, kamuoyunu yönlendiren bir konuma gelmiştir. Ancak 1792'de yaşanan gelişmeler sonrasında önce kralcı basın, sonrasında Jironenler ve Robespierre'i eleştiren Montanyanlar susturulmuş ve basın özgürlüğünde gerileme yaşanmıştır.³⁸⁰ FİYHB, kanaatimce yasaların ifade özgürlüğünün sınırını belirleyebileceğini söylediğinden yaşanan bu gelişme şaşırtıcı değildir.

ABB doğrudan ifade özgürlüğüne veya toplanma özgürlüğüne lafzen değinmemiştir. Ancak, Amerika'da ifade özgürlüğü doğrudan özgürlük ve mutluluğu arama hakkının bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Yargıç Brandeis'e göre, Amerika kuruluşunda ifade özgürlüğünü hem bir araç hem de bir amaç olarak görmüştür:

“... Ülkemizin bağımsızlığını kazananlar, devletin nihai amacının yeteneklerini geliştirmeleri için halkı özgür bırakmak ve ülkenin yönetiminde aklın güçlerinin keyfilik güçlerine üstün gelmesi olduğuna inandılar. Özgürlüğe hem bir amaç hem de araç olarak değer verdiler. Özgürlüğün mutluluğun sırrı, cesaretin ise

³⁷⁷ Ağaoğulları, **Fransız Devrimi ... C.1**, s. 87-104.

³⁷⁸ Paine, **The Rights of Man**, s. 70-71.

³⁷⁹ VARDAR Berke, Aydınlanma Çağı Fransız Yazını, 1. Baskı, Kuzey Yayınları, İstanbul, 1984, s.121.

³⁸⁰ **Ibid.**, s. 123; Ağustos 1792'de kralın devrilmesi ile beraber halk kitlelerini arkasına alan resmi iktidar organlarının dışında bir Komün ortaya çıkmıştır. Bu komünün yönetimi de orta ve küçük burjuvazi, köylüler ve kentli yoksul halkı temsilen Montanyanların / Jakobenlerin elindedir. Taşra burjuvazisinin, tacirlerin, sanayi ve toprak burjuvazisinin çıkarlarını savunan Jironenler ile aralarında çekişmeler vardır. Montanyanlar devrim ruhunu güçlendirmek isterken Jironenler devrimin hızını kesmek istemektedirler (Tanilli, **Dünyayı Değiştiren On Yıl**, s. 111-112). Jakobenler Kulübü, Fransız Devrimi sürecinde oluşmuş ve bünyesinde birden çok ideolojiyi barındıran siyasi bir topluluktur. Jakobenler Kulübü'nden ayrılan ve daha sağ bir ideolojiye sahip olan kişiler ise Jironenler olarak adlandırılmaktadırlar. 1792'de mecliste devrimin daha radikal kanadını temsil eden gruplar ise -içerinde Robespierre'e yakın Jakobenler de bulunmaktadır- Montanyanlar/Dağlılar olarak anılmaktadırlar (Uslu, **Jakobenizm ve Devrimci Halk Hareketleri (1789-1794)**, s. 204-212.

özgürlüğün sırrı olduğuna inandılar. İsteddiği gibi düşünme ve düşündüğünü ifade etme özgürlüklerinin siyasal gerçeğin keşfedilmesi ve yayılması için vazgeçilmez araçlar olduklarına; ifade ve toplanma özgürlükleri var olmazsa bir şeyi tartışmanın boş bir uğraşı olduğuna; bu özgürlükler var olduğunda tartışmanın zararlı bir öğretinin yayılmasına genellikle yeterli korumayı sağlayacağına; özgürlüğe karşı en büyük tehdidin pasifleştirilmiş bir halk olduğuna; bu konunun kamuoyunda tartışılmasının siyasi bir görev olduğuna; ve bu özgürlüklerin Amerikan hükümetinin temel bir esası olması gerektiğine inandılar... ”³⁸¹

Yukarıdaki alıntıdan hareketle, ABB’de yer alan doğal haklardan mutluluğu arama hakkı ve özgürlük ifade özgürlüğünü de içerisinde barındırır. Bu sebeple, ifade özgürlüğü insan otonomisinin ve kendi hayatını inşa edebilmesinin bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, Amerika’da kuruluş dönemlerinde de sansür kabul edilebilir değildir ve üniversitelerin kurusu aklın özgürlüğüne dayanmaktadır.³⁸² Nitekim Amerika’da kurulan devletlerin bildirgelerine örnek teşkil eden Virginia Haklar Bildirgesi 12. maddesinde basın özgürlüğünü özgürlüğün en büyük siperlerinden kabul etmiş ve sınırlandırılmasına karşı çıkmıştır. Ayrıca ifade özgürlüğü Amerika’nın kuruluş metnindeki haliyle, FİYHB’nin aksine yasanın doğrudan sınırlandırabileceği bir husus değildir. Mutluluğu arama hakkı ile doğrudan bağlantısı vardır.

c. Mutluluğu Arama Hakkı

ABB’de insanın doğuştan sahip olduğu haklar arasında yer alan mutluluğu arama hakkı ilgi çekicidir. Mutluluğu aramanın kaynağı Aristoteles ve Platon’a götürülebileceği gibi³⁸³, Jefferson’un sıklıkla okuduğu Epikür’e de dayandırılabilir.³⁸⁴ Epikürcü okul Antik Yunan düşüncesinde materyalist ve pozitivist bir düşünceden yola çıkarak insanların hislerine dayanan hazzı iyyinin merkezine oturtmuştur. Bahsedilen

³⁸¹ Whitney v. California, 274, U.S. 357 (1927), (çev. F. Çakır), Derleyen: Z. Arslan, ABD Yüksek Mahkemesi Kararlarında İfade Özgürlüğü, Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara, 2003, ss. 78-92, s. 89.

³⁸² Commager, **Jefferson...**, s. 14-15.

³⁸³ KELLER Linda M., “The American Rejection of Economic Rights as Human Rights & the Declaration of Independence: Does the Pursuit of Happiness Require Basic Economic Rights?”, New York Law Journal of Human Rights, V. 19, No. 2, ss. 557-614, s. 559.

³⁸⁴ BİRİNCİ Görkem, “Mutluluğun Peşinde Olma Hakkı: Acaba Nedir?”, Atılım Sosyal Bilimler Dergisi, C. 4, S. 2, ss. 5-26, s. 9-10.

haz yalnızca günlük bedeni arzular değildir, daha çok kişinin huzur bozucu şeylerden kurtulması ve ihtiraslarının hakimiyeti altında olmaması anlamına gelmektedir.³⁸⁵ Epikür'ün mutluluğa ilişkin görüşlerinin izleri Locke'ta da görülmektedir.³⁸⁶

Jefferson'un zihnindeki mutluluğu arama hakkını Locke'un mutluluğu aramasından ayıran evrensel bir ahlak duygusunun baskın olmasıdır. Bu ahlak duygusunu evrenselliğe bağlayan, erdem ve kamusal hayat arasında doğrudan bağlantı kuran Jefferson üzerindeki Ahlak Duygusu Okulu'nun (*Moral Sense*) etkisidir.³⁸⁷ Hutcheston, "en büyük sayıda insanın en büyük saadeti" ilkesini ortaya atmakla beraber, insanların tercihlerinde egoizmin tek kaynak olmadığını aynı zamanda insanların başkalarını da düşünerek hareket ettiğine inanmaktadır.³⁸⁸ Mutluluğu aramanın kaynağına ilişkin birçok tartışma olması, Jefferson'ın zihninde ne olduğunu tespit etmeyi zorlaştırmaktadır. Bu hakkın Amerikalıların zihninde ne anlama geldiği ve nasıl bir niteliği olduğunu anlamak özgürlük ile bağlantısını kurmak açısından daha açıklayıcı olacaktır.

Kuzey Amerika için genel bir çerçeve çizilmek istenirse mutluluğu aramak, Kuzey Amerika'nın etkisinde olduğu akımların hepsini bir uyum içinde barındırmaktadır. Mutluluğu aramak Beşli Komite'nin üzerinde anlaştığı hususlardan biridir, Jefferson'un taslağında genel olarak değişiklikler yapılmış olmasına rağmen mutluluğu arama hakkına dokunulmamıştır çünkü çağın ruhunu yansıtmaktadır.³⁸⁹ İngiliz Ortak Hukukunda ve Hristiyanlıkta Tanrı, Stoa düşüncesinde logos, Newtoncu düşüncede doğa, üstün bir doğal yasa olarak karşımıza çıkmaktadır. Her bir görüşün ortaklaştığı husus, doğal yasaya uygun yaşamının iyi olduğudur. Bu doğal yasalara uygun biçimde yaşamak mutlu olmaktır.³⁹⁰ Mutluluğu aramak Avrupa'da elitler ile düşünülmektedir ancak Amerika'da bu sıradan insanlara ilişkindir. Daha çok maddi konfor, özgürlük, bağımsızlık ve imkanlara ulaşabilmek ile alakalı görülmektedir.³⁹¹

³⁸⁵ GÜRİZ Adnan, *Faydacı Teoriye Göre Ahlak ve Hukuk*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1963, s. 10-11.

³⁸⁶ Özcan, *John Locke'un Birey Anlayışı...*, s. 579.

³⁸⁷ Keller, *The American Rejection...*, s. 576.

³⁸⁸ Güriz, *Faydacı Teoriye Göre Ahlak ve Hukuk*, s. 18.

³⁸⁹ Keller, *The American Rejection...*, s. 565-567.

³⁹⁰ Conclin, *The Origins Of The Pursuit Of Happiness*, s. 252-253; Birinci'ye göre Jefferson'ın mutluluğu arama hakkına ilişkin görüşleri Epikür (kısmen Stoacılar), Locke, İsa'nın ahlaksal öğretileri ve "ahlak duygusu" kuramcılarının sentezinden oluşmaktadır (Binici, *Mutluluğun Peşinde Olma Hakkı...*, s. 21).

³⁹¹ Commager, *Jefferson...*, s. 88-89.

Doğal hukuk düşüncesiyle uyumlu olacak şekilde, 18. yüzyılda Avrupalı yerleşimcilerin Amerika'sında mutluluğu aramak Tanrı'nın ve doğanın iradesiyle ilişkilendirilmiştir.³⁹² Mutluluğu aramayı sağlamayan hükümet yönetimi hak etmemektedir, buna ek olarak mutluluğu aramak bir yandan özel alana ilişkin bir hak bir yandan da kamusal bir görevdir.³⁹³ Dolayısıyla mutluluğu aramak ahlaki niteliğin ötesinde hukuki bir haktır.³⁹⁴ Nitekim, ABB'nin öncülü olan Virginia Haklar Bildirisi'nin ilk maddesinde insanların doğal hakları arasında “mutluluğu ve güvenliği aramak ve elde etmek” yer almaktadır.

Locke'un teorisinde kendisini gösteren “yaşam, özgürlük, mülkiyet” haklarının Jefferson'a doğrudan etki ettiği ve mülkiyet yerine mutluluğu arama hakkının yerleştirildiği düşünülebilir. Ancak, İngiltere Ortak Hukuk geleneğinde mülkiyet ve mutluluğu arama hakkı ayrı haklar olarak ele alınmaktadır. Bu durum Amerika'da da etkisini göstermiştir. Zira, Virginia Haklar Bildirisi (1776) de bu iki hak ayrı ayrı bildiriye eklenmiştir. Dolayısıyla Jefferson'un da mutluluğu arama hakkını mülkiyet yerine kullanmadığı sonucu çıkarılmalıdır.³⁹⁵ ABB'de yer alan mutluluğu arama hakkı günümüzde Amerika'da ekonomik haklara meşruiyet kazandırmak için de kullanılmaktadır.³⁹⁶

Arendt ise, mutluluğu arama hakkını hem özel hem de kamusal bir hak olarak nitelendirmektedir. Arendt'e göre, kapsamı oldukça geniş olan mutluluğu aramak, yalnızca kişinin özel alanda (aile, arkadaş çevresi gibi) kendini var edebilmesini değil, toplumda -dolayısıyla siyasal alanda- kendini var edebilmesini ifade eder. Yukarıda bahsedildiği üzere, Amerika'da siyasal özgürlüklere yerel yönetimler aracılığıyla ulaşılabilmektedir. Bu sebeple yönetim yalnızca özel alanda var olan mutluluğu korumanın ötesinde bir anlama sahip olmuştur. Kamusal mutluluk ile de bağlantılı olan bu hak özgürlüğün temelinde yer alır. ABB'de yer alan mutluluğu arama hakkı; kişinin özel alanına ek olarak kamusal alanda konuşabilmesi, fikirlerini ifade edebilmesi,

³⁹² *Ibid.* s. 107.

³⁹³ Conclin, *The Origins Of The Pursuit Of Happiness*, s. 256-258; Ayrıca bkz. SCHLESINGER Arthur M., “The Lost Meaning of ‘Pursuit of Happiness’”, *The William and Mary Quarterly*, V. 21, No. 3, 1964, ss. 325-327.

³⁹⁴ Commager, *Jefferson...*, s. 110.

³⁹⁵ Conclin, *The Origins Of The Pursuit Of Happiness*, s. 232-233.

³⁹⁶ Keller, *The American Rejection...*

hangi sınıftan olursa olsun yönetim içerisinde kendini var etmesi ve kamusal da ait olabilmesidir. Dolayısıyla mutluluğu aramak, klasik kamusal ve özel ayrımını bulandırır. Her iki alanda da kişinin kendini anlamlandırabilmesi anlamına gelir. Ancak Amerika’da bu hak kısa süre içerisinde anlamını yitirmiş ve özel alana sıkıştırılmıştır.³⁹⁷

Mutluluğu arama hakkı, farklı okumalar ile özel alana koyulabilir, devlete özel alanı düzenleme yetkisi verebilir veya siyasal katılım için bir temel teşkil edebilir. Çalışmada kabul edilen özgürlük tanımına oldukça yaklaşan bir içeriği bulunmaktadır. İki bildirideki temel farklardan birini mutluluğu arama hakkı oluşturur. Başka bir fark ise, ABB’de mülkiyet hakkının yazılmamış olması Fransa’da ise diğer haklardan farklı olarak “kutsal” nitelendirilmesidir.

d. Mülkiyet

Mülkiyet hakkı dönemin de etkisiyle ön plana çıkmıştır. Yararcılığa dayanan ekonomik liberalizm ile hukuki liberalizm aynı anlama gelmemektedir. Ancak özellikle mülkiyet, ikisi açısından da öncelenen haklar arasında yer almaktadır. Mülkiyet hakkı, bildirilerin ve sistematikleşmiş sözleşme teorisi öncesinde mutlakietçi bir düşünür olan Jean Bodin tarafından da savunulmuştur.³⁹⁸ Dolayısıyla mülkiyetin tek ve yegane kaynağını sözleşme teorisi olarak açıklamak mümkün değildir. Dönemin toplumsal olayları da bu hakkın tanınmasında önemli bir rol oynamıştır.

Kapitalizmin doğuşu Endüstri Devrimi ile tam olarak gerçekleşse bile feodal dönemde de mülkiyetin ifade ettiği anlam dönüşüm geçirmiştir. Kapitalizmin doğuşu temelde, para, emek ve toprak üzerinde mülkiyetin ortaya çıkmasına dayanmaktadır. Bunun için, insan emeğinin veya toprağın ekonominin bir metası haline gelmesi gerekmektedir. Dolayısıyla karşılıklı iradelerin uyuşması ile bahsi geçen metalar takas edilebilmektedirler.³⁹⁹ Bu sebeple mülkiyetin temelinde mülk üzerinde hakimiyete ek olarak mülkün takası ve dolayısıyla sözleşme özgürlüğü ve ticaret özgürlüğü de yer

³⁹⁷ Arendt, **Devrim Üzerine**, s. 164-172.

³⁹⁸ AKAD Mehmet, “Machievell-Bodin ve Hobbes’da Monarşi Anlayışı”, İÜHFD, C. 40, S. 1-4, 1974, ss. 553-587, s. 569-570

³⁹⁹ Özenç, **Hukuk Devleti**, s. 130-134.

almaktadır. Liberal ideolojinin başlıca unsurları olan hak eşitliği, düşünce özgürlüğü, yarışma ve girişim özgürlüğü, kar peşinde koşma, servet ve maddi başarıya saygı bu kapsamdadır. Batı’da Roma ve Yunan kaynaklarına dönüş, farklı yorumlamalar ile özgürlük ve eşitlik getirmektedir ancak eklenmelidir ki, Roma’nın mülkiyet kavramı kapitalizm ile oldukça uyumlu bir araçtır.⁴⁰⁰

Özellikle Locke bu tarz bir ekonomik dönüşümü destekleyecek bir mülkiyet tanımına sahiptir. Locke’a göre insan ilk olarak kendi bedeni ve emeği üzerinde bir mülkiyete sahiptir. Locke’un teorisi uyarınca insan, Tanrı’nın kendisine bahsettiği biricik becerisi emek ile doğayı işleyerek hem emeğinin ürünü hem de ürünü doğuran kaynak üzerinde kendine has bir yetki kazanır. Ancak Locke aynı zamanda özel mülkiyete sınırlama getirmiştir. Başkalarına da yetecek kadar mülkiyet bırakılmalıdır.⁴⁰¹ Sonuç olarak ise, Locke’un teorisinde ekonomik liberalizmde de görebildiğimiz şekilde insanlar mülk sahibi olma potansiyelinde emek ile eşitlenmektedir.

Mülkiyet, daha çok doğal hukukçular tarafından işgal hakkı çerçevesinde değerlendirilir. Mülk üzerinde ilk hakimiyet kazanan malik olur. Dolayısıyla hakkın konusu mülkiyet, kişinin kendisinin veya atalarının emeği aracılığıyla kazanılır.⁴⁰² Amerika’ya yerleşenlerin kazandıkları mülkiyet bu esas çerçevesinde şekillenmiştir. Emek teorisi ile paralel keşif teorisi uyarınca sahipsiz topraklara el konulmasının önü açılmıştır. Başlangıçta 15. yüzyılda Portekiz’in kolonyalist eylemlerini meşrulaştırmak için geliştirilen bu doktrin ileri zamanlarda güçlenerek devam ettirilmiştir. Batılılar tarafından yeterince medeni görülmeyen halkların -özellikle Afrikalılar veya Yerli Amerikalılar- toprak üzerinde egemenlik hakkı olmadığı düşünülmüştür. Dolayısıyla Avrupalı “medeni” halkların sahipsiz topraklara (*terra nullius*) el koymasına ve kendi medeniyetlerini götürmesi mümkün olmuştur. Hukuki mülkiyet düzenlemeleri ile

⁴⁰⁰ Duverger, **Batı’nın İki Yüzü**, s. 31; Liberalizmin serbest pazar ile özdeşleştirilmesine karşı çıkan görüşler de vardır. Toku’ya göre liberalizm, kapitalist her türlü sömürü modelini onaylayan bir üst yapı modeli şeklinde görülmesi ve *laissez faire* ile uyumlu olduğu düşüncesi doğru değildir. Liberalizm her şeyden önce doğal haklara ve bireylerin kendilerini yönetmelerine dayanır (TOKU Neşet, “Liberalizmin Meşruiyet Zemini”, HFSA, 7. Kitap, Hazırlayan: H. Ökçesiz, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 62-72.

⁴⁰¹ Locke, **Second Treaties of Government**, s. 18-22.

⁴⁰² Villey, **Philosophie du Droit**, s. 159.

ırkçılığa yol açan uygulamalar güçlenmiştir.⁴⁰³ Buna rağmen mülkiyet hakkı ABB içerisinde doğrudan yer almamaktadır.

Bağımsızlık Bildirisi'nin yazarı olan Jefferson'un "mutluluğu arama hakkı"ndan bahsedip "mülkiyet"ten bahsetmemesinin sebebi Bildirge'nin yalnızca doğal haklarla ilgilenmesinden kaynaklanmaktadır. Jefferson'a göre mülkiyet, doğal durumun değil, sivil toplumun bir ürünüdür.⁴⁰⁴ Maurois'ya göre, mutluluğu arama hakkı, ABB'nin daha fazla kişiye hitap etmesini ve Amerikalı orta sınıfı aşarak yoksul halk tabakalarına da ulaşmasını sağlamıştır.⁴⁰⁵ Jefferson bildiriye kaleme alırken o günkü politikada stratejik bir hamle olarak "mutluluğu arama hakkı"na yer vermiş ve mülkiyete yer vermemiş olabilir. Zira mülkiyet, mutluluğu arama hakkı kapsamında da temellendirilebilir.⁴⁰⁶

Jefferson, mülkiyeti doğal hak olarak görmekte ve doğal haklarda olduğu gibi müdahale olmadığı durumda dahi düzeni bozacak bir eşitsiz dağılımın gerçekleşmeyeceğini düşünmektedir, insan emeğine saygı duymaktadır. Ancak, aynı zamanda pratikte bunun mümkün olmadığını farkındadır. Bu sebeple devlete herkesin mülkiyetten belirli oranda faydalanması görevi yüklemektedir. Böylece Jefferson toprak mülkiyetinin pozitif hukukça yaratıldığı düşüncesine yaklaşmaktadır.⁴⁰⁷ Jefferson'ın bu tutumu istisna kabul edilmelidir. Nitekim aynı dönemde yayınlanan Amerikan Bildirilerinde (Massachusetts ve Vermont gibi) mülkiyet hakkı düzenlenmiştir, FİYHB'ne benzer biçimde kamulaştırma söz konusu ise parasal bir karşılık verilmesi gerektiği de yer almaktadır.⁴⁰⁸

Ayrıca, ABB'de, mülkiyetin uzantısı olan ticaret özgürlüğüne ve rıza olmadan vergi konulmasına yer verilmektedir. Doğal hukuk açısından emek yolu ile kazanılan mülkiyet kişinin tasarrufu altında kabul edildiğinden keyfî müdahale hukuka aykırı

⁴⁰³ GONZALES Carmen G. / MUTUA Athena D., "Mapping Racial Capitalism: Implications for Law", *Journal of Law and Political Economy*, C. 2, S. 2, 2022, ss. 127-201, s. 134-135.

⁴⁰⁴ Bu hususlar Jefferson'ın Isaac McPersonia'ya 13 Ağustos 1913'te ifade ettiklerinden anlaşılmaktadır. Bkz. JEFFERSON Thomas, *Thomas Jefferson'dan Seçme Parçalar*, (çev. Mete Tunçay), Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1961, s. 34.

⁴⁰⁵ Maurois, *Amerika Birleşik Devletleri...*, s. 120.

⁴⁰⁶ Keller, *American Rejection...*, s. 581.

⁴⁰⁷ Güriz, *Teorik Açından Mülkiyet Sorunu*, s. 159-160; Ayrıca bkz. *Thomas Jefferson'dan Seçme Parçalar*, s. 34-36.

⁴⁰⁸ Jellinek, *İnsan ve Yurttaş Hakları...*, s. 71; Ayrıca bkz. Güriz, *Teorik Açından Mülkiyet Sorunu*, s. 160-161.

kabul edilmektedir. “Temsilsiz vergi olmaz” ilkesi de bunun açık bir göstergesidir.⁴⁰⁹ FİYHB’de mülkiyete müdahale olabilecek vergiye sınır çizilmiştir. Madde 13’te vergi vermeyi bir görev olarak ortaya koymakta ve herkesin gücü oranında vergilendirileceğini düzenlemektedir. Takip eden 14. maddede de vergilerin belirlenmesine her vatandaşın bizzat veya temsilcileri aracılığıyla katılabileceği düzenlenmiştir. Ancak siyasal özgürlüklerde de görüleceği üzere halkta vergilerin belirlenmesine katılamayacak birçok kesim vardır.

Fransa’da mülkiyet hakkına ilişkin birçok tartışma yaşanmıştır. İlk olarak, Genel Meclis kurulduktan sonra feodal mülkiyetlere nasıl bir tutum benimsenmesi gerektiği konusunda Meclis içerisinde fikir birliği yoktur. Bir grup, mülkiyetin var olması için egemen kuvvetin bunu tanınması gerektiğini söylemekte, başka bir grup ise Locke’u emek teorisini mülkiyetin temeline oturtmaktadır. Ayrıca, gelenek ve zamanaşımı ile mülkiyet hakkının oluştuğunu savunanlar da bulunmaktadır. Meclisteki bu belirsiz hava ilan edilecek haklar bildirgesinin tartışmalarına da yansımıştır ve tartışmalar radikal liberallerin zaferiyle sonuçlanmıştır.⁴¹⁰ FİYHB’de de mülkiyet özel ve önemli bir yere sahiptir: 17. maddede mülkiyet “kutsal” nitelenerek diğer hakların üstüne yerleştirilmiştir.⁴¹¹

Mülkiyet hakkı Fransa’da da ABD’dekine benzer biçimde Locke’un görüşlerindeki emek argümanı ile temellendirilir. Fransa, devrim döneminde hem Kilise’nin hem de aristokratların mülklerine el koymuştur. Aristokratların mülkünün kutsal mülkiyet hakkı çerçevesinde değerlendirilmemesinin yegane sebebi, bu kişilerin kazanımlarının haklı görülmemiş olmaması dolayısıyla ilan edilen mülkiyet ile uyuşmamasıdır.⁴¹² Devrimi etkileyen Aydınlanma filozoflarının görüşleri ile Fransız Devrimi’ndeki doğal mülkiyet hakkı benzeşmektedir. Aydınlanma Dönemi’nde de özel mülkiyet kutsanmıştır ve ekonomik özgürlükler, özellikle özgürce ticaret yapabilmek savunulmuştur. Bu dönemin filozofları kölelik olarak gördükleri serflik kurumunu ortaya çıkaran aristokratik mülkiyeti yermişlerdir. Nitekim bu şekilde mülkiyetin elde edilmiş olması Locke’un emek teorisi ile çürütülebilmektedir.⁴¹³

⁴⁰⁹ Güriz, **Teorik Açından Mülkiyet Sorunu**, s. 158; Arendt, **Devrim Üzerine**, s. 242.

⁴¹⁰ Güriz, **Teorik Olarak Mülkiyet Sorunu**, s. 183-184.

⁴¹¹ Mumcu / Künezi, **İnsan Hakları**, s. 19.

⁴¹² Güriz, **Teorik Olarak Mülkiyet Sorunu**, s. 184-186.

⁴¹³ Ağaoğulları vd., **Sokrates’ten Jakobenlere...**, s. 525.

Kilise'nin topraklarına devlet tarafından el konması istendiğinde sağ kanattan eleştiriler yükselmiş ve mülkiyetin kutsallığı konuşulmuştur. Bu mülkiyetin kutsallığına üç adet cevap verilmiştir. İlk olarak, ruhbanların mülk sahibi olması ulusta sınıfsal ayrışmaya yol açmaktadır. İkinci olarak, Kilise insan değildir, dolayısıyla mülkiyetin kişi bakımından kapsamına girmemektedir. Üçüncü olarak ise, din adamlarının mülkleri ile yaptıkları yardımlar devlet tarafından çok daha faydalı şekilde yapılabilir. Bu şekilde fayda ve adalet arasında da bağlantı kurulmuştur.⁴¹⁴

Döneminde Fransa'da aristokrasinin ve Kilise'nin mallarına el konulmasını eleştiren Burke, bahsedilen her şey doğru olsa bile zamanaşımı ile hak kazanımından bahsetmektedir.⁴¹⁵ Yapay biçimde gerçekleştirilen bu el koymalar geleneğe aykırı olmakla birlikte kendi içerisinde de çelişkilidir, zorbalığa dayanmaktadır. Dolayısıyla Burke hukukun istikrarının bu kadar açık biçimde zedelenmesine karşı çıkmaktadır.⁴¹⁶ Bu eleştiriler doğru olsa bile devrim, aristokrasinin ve Kilise'nin devrim öncesinde var olan ayrıcalıklı konumu mülkiyetlerine el koyarak ekarte edilmiştir. FİYHB'de yer alan mülkiyetin doğallığı ve kutsallığı hukuki bir eşitlik yaratmıştır. Ancak öte yandan toplumda kök salmış eşitsizlikleri güçlendiren bir niteliğe bürünmüştür.⁴¹⁷ Mülkiyet, Fransız Devrimi'nde siyasal eşitsizliğin temelinde yer alacaktır.

Fransız Devrimi birçok hususta olduğu gibi mülkiyet konusunda da çelişkilerle doludur. FİYHB hakkı hem kutsal görmüş hem de aynı maddenin devamında kamulaştırmayı düzenlemiştir. Meclis içerisinde var olan farklı görüşler mülkiyet konusunda farklı tutumlar benimsenmesine yol açmıştır. Genel olarak mülkiyet doğal ve mutlak bir haktır. Ancak bu hak, feodal ayrıcalıklara sahip aristokrasi ve Kilise söz konusu olduğunda devlet tarafından düzenlenmiştir. Ayrıca Fransız Devrimi'nde kamusal mülkiyeti özel mülkiyetin yukarısında görmüştür.⁴¹⁸ Fransız Devrimi'nin çalkantılı dönemine son veren Napoléon döneminde ise çıkarılan Fransız Medeni Kanun'u (*Code Napoléon*) iş adamlarının, toprak sahiplerinin ve burjuvazinin zaferi olacak, mülkiyetin doğal kutsallığını kabul edecektir.⁴¹⁹

⁴¹⁴ Ağaoğulları, **Fransız Devrimi...** C. 1, s. 179-182.

⁴¹⁵ Burke, **Reflections on the Revolution in France**, s. 224

⁴¹⁶ **Ibid.**, s. 225-226; Kilise mülklerine el konmak istendiğinde meclisteki sağ kanat da mülkiyet hakkının kutsallığına başvurmuştur (Ağaoğulları, **Fransız Devrimi...** C. 1, s. 178-179).

⁴¹⁷ Guchet, **Histoire des Idées Politiques T. 1**, s. 368-369.

⁴¹⁸ Güriz, **Teorik Açıdan Mülkiyet Sorunu**, s. 192-194.

⁴¹⁹ **Ibid.**, s. 194.

Sonuç olarak, her iki bildiride de mülkiyetin özgürlük ile bağlantısı kurulmuştur. Mülkiyet kapsamına ekonomik liberalizm ile uyumlu olacak şekilde sözleşme serbestisi ve ticaret özgürlüğü yerleştirilmiştir. Ekonomide piyasanın işleyişini sağlayan görünmez elin hukuka yansması özgür ve eşit bireylerin istedikleri sözleşmeleri akdedebilmeleri, bireysel tercihlerini yapabilmeleri ve irade özgürlüğü ilkeleriyle ekonomide var olan rasyonalitenin hukuka yansması haline gelir.⁴²⁰ Mülkiyet, Locke'un teorisi ile benzeşerek emek ile temellendirilmiştir. Aynı zamanda Fransız Devrimi'nde aksi görüşler var olmakla birlikte doğal hukukta kaynağını bulan mülkiyet, özgürlüğün bir parçası ve özgürlüğe ulaşmanın yolu olarak görülmüştür.

Mülkiyetin özgürlük ile olan çatışması günümüzde açıktır. Mülkiyet hakkının başka insanları köleleştirmek için kullanıldığı düşünüldüğünde özgürlükle çatışmasının çok daha derin olduğu görülür.

e. Siyasal Özgürlükler

Genel olarak siyasal özgürlükler kamusal alan ve toplumu oluşturabilme, yasa yapımına katılma ile ilişkilendirilir. Bildirilerin temeli devrime dayandığından siyasal özgürlükler somut olayın koşullarında diğer haklar açısından pratikte kurucu niteliktedir ve devrimlerin meşru temelidir. Doğal haklara ulaşmak için bir araç olan siyasal özgürlükler, kamusal alanı ve yönetimin politikalarını düzenlemeyi sağlar ve daha iyi yönetime ulaşarak özgürlükleri güvence altına alır. İnsanların akıl yönünden eşit olduğu fikri devamında demokrasi düşüncesini desteklemiş ve birden çok aklın birleşerek ve uzlaşarak meydana getirdiği yönetimin de diğerlerinden daha doğru olduğu kanaatinin yaygınlaşmasını sağlamıştır. Ayrıca çoğunluğun menfaati kamu menfaati olarak kabul edilmiştir.⁴²¹

Dolayısıyla siyasi katılım iki yönlüdür: Bir yandan kişi kendi toplumunu inşa eder, öte yandan olduğu iddia edilen özel alanını korur. Siyasi katılımın bu sebeple eşitlik ile doğrudan bağlantısı vardır. Atina'da özgürlüklerin siteye (*polis*) katılım ile

⁴²⁰ YÜKSELBABA Ülker, "Postmodernizm ve Hukuk", İÜHFİM, C. 74, S. 1, 2016, ss. 139-156, s. 145.

⁴²¹ Türkbağ, **Alexis de Tocqueville...**, s. 64-65; Bu durum demokrasilerde çıkmaza yol açabilmektedir. Nitekim hakları ve özgürlükleri ihlal edilen kişilerin gideceği merciiler çoğunlukça oluşturulmuştur (*Ibid.*, s. 67).

sağlanması, modern rasyonel-bireyci düşünceyi önceki demokrasi modellerinden ayırmaktadır. Antik Yunan sitelerinde siyasal katılım bireyler arasındaki eşit statüyü sağlayan unsur olmuştur ve ekonomi dışı baskılara set çekmiştir.⁴²² İnsanların eşitliğinin siyasal topluma bağlanmaması, devrim döneminde ve sonrasında insanların siyasal özgürlüklerden mahrum bırakılması durumunu meşrulaştırmıştır. Kamusal alandan dışlanma birçok insan tarafından tecrübe edilmiştir, iki devrim için de bu durum geçerlidir. Oysa yurttaşlık, siyasal anlamda eşitlik bireyleri mutlak otoriteden koruyan ve tebaa olma durumundan ayıran yegane unsurdur.⁴²³

Amerika, kuruluşunda Britanya'dan kopmanın getirdiği bir tepkiyle halkın kendini yönetme idealine ve bu halkın medeni haklarının korunabileceği bir sisteme inanmaktadır. Kendisini Eski Dünya'dan ayıran Amerika emsalsiz bir cumhuriyete sahip olacağını düşünse bile 1803 yılında Luisiana'nın İspanya ve Fransa'dan satın alınması gibi cumhuriyet idealiyle uyuşmayan hamleleri ABB'nin ilanından çok kısa süre sonra yapmaya başlamıştır.⁴²⁴ Ayrıca, Amerika'da kamusal ayrımcılık kendisini mülkiyet ile gösterir. Amerikalıların İngiltere'den miras aldığı birçok düzenleme vardır, biri de oy vermek için malik olmanın gerekmesidir. Sonuç olarak, kamusal özgürlükler Amerika'da da mülkiyet hakkı ile ilişkilendirilmiştir. Ancak tabii ki farklılıklar bulunmaktadır. Seçim hakkı yalnız mülk sahiplerine verildiğinden İngiltere'de oy veren kişi sayısı azken Amerika'da mülk sahibi olan kişi sayısı oldukça fazladır. Dolayısıyla siyasette İngiltere'ye kıyasla sayısal bir hesap yapılırsa daha eşitlikçi bir sistem söz konusudur.⁴²⁵ Kendilerini genelde 5 yıl için kiralayan beyaz sözleşmeli hizmetçiler (*indentured servants*) bile özgürlüklerini kazandıklarında sahiplerinden hediye toprak alabilmektedir.⁴²⁶ Siyasi katılım ilkeleri incelendiğinde Amerika'nın o dönemdeki sosyal koşulları içerisinde özellikle beyaz erkekler için kamusal alanda söz hakkına sahip olmak mümkündür, bağımsızlığın ilanından önce oturmaya başlamış demokrasi düşüncesi bulunmaktadır. Ancak göreceli eşitlik, sonradan yaşanacak göç dalgaları ile korunamayacaktır. Ayrıca bu

⁴²² Özenç, **Hukuk Devleti...**, s. 128.

⁴²³ TOKU Neşet, "Eşit Yurttaş ve Özgür-Bireyin Varoluşun Hukuki Temelleri", HFSA, 5. Kitap, Hazırlayan: H. Ökçesiz, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 45-51, s. 47.

⁴²⁴ ATAÇ C. Akça, "Bağımsızlık Savaşçılığından Dünya Hükümdarlığına: Amerikan İmparatorluk Anlayışının Tarihsel Gelişimi", Doğu Batı Düşünce Dergisi, Bir Zamanlar Amerika-II, Y. 10, S. 42, 2007, Doğu Batı Yayınları, Ankara, ss. 111-126, s. 114-115.

⁴²⁵ Maurois, **Amerika Birleşik Devletleri...**, s. 78-79.

⁴²⁶ **Ibid.**, s. 72.

bölümün devamında neden hala oldukça yetersiz bir kitleyi kapsadığı ve belirli bir grubu önceleyen demokrasi modeli çizdiği açıklanacaktır.

Tüm olumsuzluklara rağmen Amerika'daki yerel örgütlenmenin en azından belirli bir grup insan için özgürlüğü desteklediği ifade edilmelidir. Merkeziyetçilik hem karar mekanizmasında hem de coğrafi yetki alanında arttığı durumda bireylerin özgürlüklerini gerçek anlamda yaşaması imkansızlaşır. Bunun bir sebebi merkeziyetçiliğin ilke olarak yöneten-yönetilen ilişkisi kurması ve birey için sınırlı ve belirli kurallar çizmesidir. Ayrıca birey yalnızca kendisine söyleneni yapacak, dolayısıyla aslında özgürlüğün temel kaynağı olan "kendi eylemlerinin sorumluluğunu alma" düşüncesinden uzaklaşacaktır.⁴²⁷ Amerikan Devrimi'nde, zor koşullar altında dahi hukuka bağlı kalma çabası ve bireyin kendi otonomisine saygısı devam etmiştir. Kendi benlikleri ile bireylerden oluşan halk, yönetim içerisinde yer almıştır. Amerika'da farklı görüşler ve çıkarların çokluğu halk egemenliğinin bir parçasıdır. Arendt'e göre, tepeden inme ve sefalet içerisindeki sayısal çoğunluğu kurtarma güdüsü Amerikan Devrimi'nde görülmemektedir.⁴²⁸ Amerika'da yönetim bireylerin kendilerini yönetebileceği fikrine dayanır. Bu sebeple örgütlenme aşağıdan yukarıya doğrudur. Her birey bu yönetimde söz sahibidir. Yönetimdeki amaç bireysel özgürlüklerdir ve en iyi temsilin bireyin kendisi olacağına inanılır.⁴²⁹ Bu sebeple bireyler yerelde örgütlenerek, hukuka uygun biçimde özgürlüklerini koruyacak bir sistem inşa etmeye yönelebilmişlerdir.

Siyasal hakların bir yanı yeni yönetimleri en baştan inşa etmek iken bir diğer yanı da yönetimlere aktif olarak katılmaktır. Kralın ve diğer soyluların baskısı altında ezilenler tarafından yapılan bir devrimin taraftarları elbette bunu unutmamışlardır ve hazırladıkları metinde yönetimi yeniden kurmanın meşruiyetine yer vermişlerdir: FİYHB madde 2'de baskıya karşı direnme hakkını doğal haklar arasında kabul etmektedir. Siyasal topluluğun amacı ise özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya karşı direnme haklarını korumaktır. Baskıya karşı direnme hakkının bildiride yer alması devrimin haklılığı için önemlidir. Tarihsel bir incelemede baskıya karşı direnme hakkı FİYHB'yi soyutluktan çıkaran temellerden biridir. Herhangi bir doğal uyuma veya tarihselciliğe dayanmayan devrimin düşünürler ve politikacılar tarafından

⁴²⁷ Türkbağ, **Alexis de Tocqueville...**, s. 46-47.

⁴²⁸ Arendt, **Devrim Üzerine**, s. 120-123.

⁴²⁹ Türkbağ, **Alexis de Tocqueville...**, s. 43-44.

meşrulaştırılması gerekmiştir.⁴³⁰ Ancak siyasal katılımın sürekliliği konusunda Fransa’da ciddi problemler yaşanmıştır. Özel alana ilişkin özgürlükler erkek bireylerin hepsi için tanınmış olsa bile -bildiriler bu şekilde kaleme alınmıştır- kamusal özgürlüklere her beyaz erkek tarafından ulaşılamamaktadır. Aydınlanma düşüncesi yurttaşlığı soyluluktan ve feodalizmden ayırsa bile özel mülkiyete verilen önemi arttırmıştır. Mülkiyet, yeni siyasal düzlemde siyasal hakların ön koşulu olarak ortaya çıkmaktadır.⁴³¹ Bu da yeni mülk sahibi burjuva erkeklerin hakların çerçevesini şekillendiren yasaları koyan yegane kişiler haline gelmesi sonucunu doğurur.

Fransa’da burjuvazi, devrim sonrasında halk kitlelerini yeterince erdemli olmadıkları, hala krallığa sadakat duydukları, aristokrasi tarafından satın alınabilecekleri gerekçeleri ile dışlamıştır. Kamusal alana katılım doğal haklardan ayrı sayılmıştır. Genel iradenin doğrudan temsili şart koşmadığını iddia etmişlerdir.⁴³² Fransız Devrimi’nde, “pasif” ve “aktif” yurttaş ayrımı yapılmış ve siyasal haklar vergi ile sınırlandırılmıştır. 22 Aralık 1789’da *Marc d’Argent* Yasası ile vatandaşlar üçe bölünmüştür. En az üç günlük çalışma ücreti ödeyebilenler aktif yurttaş sayılmışlardır. 4.300.000 kişi aktif yurttaş konumuna gelirken 3.000.000 Fransız erkeği de pasif yurttaş konumuna itilmişlerdir. “Büyük seçmen” olabilmek, vekilleri seçen meclislere seçim yapabilmek için ise 10 günlük vergi vermek zorunlu tutulmuştur. Ulusal Meclis’e vekil olabilmek için ise en az bir *marc d’argent* (244,753 gram ağırlığında gümüş) değerinde vergi vermek ve taşınmaz mülke sahip olmak şarttır. Meclise seçilme hakkına sahip olan yaklaşık 860.000 kişi bulunmaktadır.⁴³³ Pasif-aktif yurttaş ayrımı başka kamusal alanlarda da kendini göstermiştir. 18 Aralık 1790 yasasıyla Ulusal Muhafız olabilmek yalnızca aktif yurttaşların hakkı olarak görülmüştür.⁴³⁴ 1791 yılında çıkarılan Anayasa mal varlığı olmayan herkesi siyasal haklardan yoksun bırakarak eşitsizliği derinleştirmiştir.⁴³⁵ 1792 yılında krallığın düşüşü ve devrimin radikalleşmesi ile aktif-pasif yurttaş ayrımına son verilmiştir. En azından erkeklerin tümü için genel oy hakkı tanınmıştır.⁴³⁶ Dolayısıyla çıkarılan yasalar Fransa’da bu özgürlüğün de dönemsel olarak farklı şekillendirilmesi anlamına gelmiştir.

⁴³⁰ Douzinas, *İnsan Haklarının Sonu*, s. 107.

⁴³¹ Ağaoğulları vd., *Sokrates’ten Jakobenler’e...*, s. 537 vd; Tanilli’ye göre oy verme koşullarını mülkiyete bağlayan yeni yasa Bildiri ile çelişmektedir (Tanilli, *Dünyayı Değiştiren On Yıl*, s. 87-88).

⁴³² Ağaoğulları, *Fransız Devrimi...* C.1, s. 105-107.

⁴³³ *Ibid.*, s. 107-108.

⁴³⁴ *Ibid.*, s. 113

⁴³⁵ Tanilli, *Dünyayı Değiştiren On Yıl*, s. 100.

⁴³⁶ Ağaoğulları, *Fransız Devrimi...* C.1, s. 118; Tanilli, *Dünyayı Değiştiren On Yıl*, s. 109.

Yönetimi kuran iradenin nasıl temsil edileceği kişinin özgürlüğünü var edebilmesinin bir koşuludur, özgürlük yalnızca özel alandaki hakların korunması olarak düşünülemez. Ancak mülkiyet ve başka toplumsal eşitsizlikler (kadınlar ve beyaz olmayanlarda olduğu gibi), insanların kamusal alanda kendilerini ifade etmelerinde bir engel olmuştur. O halde özgürlüğün eşitlik ile ilişkisi incelenmelidir.

3. Özgürlük ve Eşitlik

Özgürlük ve eşitlik arasında uzun süredir bir çekişme vardır. Marksistler bu konuda eşitliğe öncelik vermektedirler, eşitlik bir yandan gerçek özgürlüğü de getirecektir. Liberaller ise, bu tarz bir eşitliğin köleler arası eşitlikten farklı olmayacağını düşünür. Bu konuda bir denge bulunması ve ikisinin de korunması için özel çaba harcanması gerekmektedir.⁴³⁷ Hukukun var olabilmesi için özgürlüğün hukuk sisteminde var olmasına ek olarak insanların özgürlüğe ulaşmak için haklarını aramalarının da sağlanması, sonuç olarak özgürlüğün her şekilde eşitlikle bütünleştirilmesinin zorunluluğu doğal hukuk çerçevesinde de savunulabilir.⁴³⁸ Devrimlerde ise bu dengenin tam oturtulamadığı görülmektedir.

İki devrimin yaşandığı dönemde, özgürlük ve eşitliğin sahip olduğu ilişki elbette Avrupa'nın tarihi kökenlerinden biri olan Antik Yunan düşünürlerinin resmettiklerinden farklıdır. Antik Yunan düşüncesinde özgürlük, siyasal alana katılım ile ilişkilidir, bireyin kendinde sahip olduğu hakları yoktur.⁴³⁹ Antik Roma'da ise, statüler aracılığıyla özgürlükler tanımlanmıştır ve her insan sahip olduğu statü uyarınca belirli haklarla donatılmıştır, statüler arası eşitlik söz konusudur. Roma hukukunda medeni haklara sahiplik özgür, aile reisi, Roma vatandaşlarına mahsustur.⁴⁴⁰ Modern anlamda özgürlükte ise -yaşam ve mülkiyet ile beraber- bireyin siyasal toplum öncesinde sahip olduğu ve devretmediği haklar karşımıza

⁴³⁷ Kapani, **Kamu Özgürlükleri**, s. 11-12.

⁴³⁸ Türkbağ, doğal hukukun ilkeler yolu ile uygulanması gerektiğinden hareketle, doğal hukukun ilkelerini uygulamayan hukukun hukuk niteliğini kaybedeceğinden bahsetmektedir. Bu sebeple özgür ve eşit olmayan hukuk ona göre hukuk değildir (TÜRKBAĞ Ahmet Ulvi, "İnsan Varlığının ve Haysiyetinin Teminatı Olarak Hukukun Üstünlüğü", içinde Prof. Dr. Zühtü Arslan'a Armağan, C. 2, Editör: E. Yıldırım / Y. Ş. Hakyemez / M. Şen / Ö. Gedik, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara, 2024, ss. 1603-1623, s. 1617).

⁴³⁹ Engin, **Bireyciliğe Tarihsel Bakış**, s. 29; Yükselbaba, **Habermas ve Kamusal Alan...**, s. 97.

⁴⁴⁰ **Ibid.**, 30-31.

çıkmaktadır.⁴⁴¹ Bu anlamda özgürlükte eşitlik, Eski Rejim’de var olan hiyerarşik ilişkileri kıran ana unsurdur. Ekonomik mübadelenin (alım-satım sözleşmelerinin) temel olduğu pazar ekonomisinde özgürlük ve eşitlik gereklidir. Aydınlanma Çağına yansıyan özgürlük ve eşitlik dinamiği bu düşünceye yaklaşmaktadır.⁴⁴² Özgürlük ve eşitlik düşüncesi iki bildiriye de yansımıştır.

ABB, giriş kısmında insanların eşit yaratıldığını ve özgürlük hakları olduğunu ifade etmektedir. Jefferson herkesin eşit yaratıldığını ifade ederken doğa karşısında (ve tabii ki Tanrı’nın önünde) her çocuğun eşit doğduğunu kastetmektedir. Commager’e göre, Jefferson’ın eşitlik fikri eşitsizliklerin doğadan değil toplumdan, hükümetten veya hukuktan kaynaklandığına dayanmaktadır.⁴⁴³ Aynı şekilde, FİYHB’nin 1. maddesi de insanların özgür ve eşit doğduğunu belirtmektedir. Eşitlik ve özgürlük, Virginia (1776), Maryland (1776), Massachusetts (1780) hak bildirilerinde de gözlemlenebilir.⁴⁴⁴

FİYHB’de özgürlük yalnızca liberal teorinin dokunulmaz alanı olarak tanımlanmamıştır. Bir yandan özgürlük, doğal ve dokunulmaz haklardandır; öte yandan eşitlik düşüncesi ön plana çıkmaktadır. Eşitlik doğal haklar arasında sayılmamıştır ancak bildirinin 1. maddesinde herkesin eşit doğduğunu ve öyle kaldığını hüküm altına almıştır. Bu eşitlik yasa önünde eşitlik (madde 6), kamu görevine girmede eşitlik (madde 6), vergide eşitlik (madde 13) şeklinde anlaşılmakta Marksist bir ekonomik eşitlik öngörmemektedir.⁴⁴⁵ FİYHB’de yalnızca kamusal görevden kaynaklanan olan eşitsizlikler kabul edilmektedir. Dolayısıyla kişilerin aristokrasisi yerine fonksiyonların aristokrasisi söz konusu olmaktadır.⁴⁴⁶ Hukuki eşitlik bu anlamda feodalizmin getirdiği aristokratik özgürlüğün karşısındadır.

Sonuçları itibari ile Napoléon iktidarına ve pozitivizme yol açan Fransız Devrimi’ni yalnızca burjuvazi ile okumayı zorlaştıran eşitliğe verilen önemdir, çünkü Fransa’da devrimi tetikleyen unsurlardan biri de yoksulluktur. Bu yoksul insanların

⁴⁴¹ Arendt, **Devrim Üzerine**, s. 36-41.

⁴⁴² Ümit, **Aydınlanma Çağı...**, s. 143.

⁴⁴³ Commager, **Jefferson...**, s. 87-88.

⁴⁴⁴ Jellinek bu benzerliği, Amerikan Bildirilerinin FİYHB üzerindeki etkisini ispatlamak için incelemiştir (Jellinek, **İnsan ve Yurttaş Hakları...**, s. 51-54). Kıyaslama için bkz. **Ibid.**, s. 55-71.

⁴⁴⁵ Akal vd., **İnsan Haklarının Tarihsel Gelişimi**, s. 50.

⁴⁴⁶ Chevallier, **Histoire des Institutions...**, s. 31.

taleplerini yalnızca bir özgürlük sorunu olarak ele almak da eksik bir bakış olacaktır. Yoksulların ayaklanması negatif özgürlükleri ve mülkiyetin kutsallığını sorgulatmıştır, aynı zamanda devrim sürecinde yaşanan şiddet içerikli olayların zorunluluk olduğunu düşündürmüştür. Fransa’da var olan eşitsizlik ortamı özgürlüğün hem düşünsel hem de sosyal anlamda var olmasını zorlaştırmıştır.⁴⁴⁷

Devrimin Terör Döneminde, FİYHB askıya alınmıştır. Yargılama yapacak yargıçlar konvansiyon tarafından seçilmiştir ve yasama yargı üstünde denetim sağlamıştır. Ayrıca, kişi güvenliğine aykırı birçok uygulama söz konusu olmuştur. Mahkemeler, özgürlük, eşitlik ve cumhuriyetin birliği ve bütünlüğü aleyhine olan her türlü girişimi cezalandırmakla yetkilendirilmiştir. Ceza yasaları geriye yürütülmüştür ve bazı kişiler “yasa dışı” ilan edilerek idama çarptırılmıştır. Kamu selameti en üstün ilke olarak görülerek tüm insan haklarının üstünde konumlandırılmıştır.⁴⁴⁸ Yaşanan tüm bu uygulamalar özgürlüğün varlığına kuşkuyla bakılmasının sebebidir. Ayrıca, burjuvazi iktidarı ele geçirdiğinde, yasal olarak sınıfsal bir ayırım yapmasa da temsil sistemi ve seçilme kriterleri aracılığıyla kendi “aydın” konumunu devam ettirmiştir. Meclis tarafından çıkarılan genel ve soyut yasalar burjuvazinin çıkarlarını korumuştur ve ekonomik eşitlik fikri dışlanmıştır.⁴⁴⁹ Siyasal özgürlüklerde gördüğümüz ayrımcılık ve mülkiyetin kutsallığı kaçınılmaz olarak özgürleşenin burjuva sınıfı olmasına yol açacaktır.

Amerikan Devriminin yaşandığı dönemde toplumun çok daha eşitlikçi olması, en azından Avrupa’ya kıyasla yoksulluğun sefalet boyutunda olmayışı, özgürlük idealine ulaşmayı nispeten kolaylaştırmıştır. Amerikan Devrimi elbette bir değişime yol açmıştır ancak Yeni Dünya’nın sosyal koşulları o dönem Fransa’sından oldukça farklıdır. Bu düşünceler Arendt tarafından dile getirilmektedir. Ancak, bu onur kırıcı sefaletin bulunmayışında köle emeğinin etkisinin de gözetilmesi gerektiğini ve Arendt’in yalnızca bir cümle ile ifade ettiği kölelik ve sömürgeleştirme gerçeğinin daha çok incelenmeyi hak ettiğini düşünüyorum.⁴⁵⁰ Amerika’da Eski Dünya’ya kıyasla feodalizmle kavgı yoktur, açık bir yönetici sınıfı veya hukuki ayrıcalıklar beyazlar

⁴⁴⁷ Arendt, **Devrim Üzerine**, s. 76-79.

⁴⁴⁸ Göze, **Siyasal Düşünceler...**, s. 615-616.

⁴⁴⁹ Poggi, **Modern Devletin Gelişimi...**, s. 104.

⁴⁵⁰ Arendt, **Devrim Üzerine**, s. 85-90.

arasında bulunmamaktadır. 1788 Anayasası'nda da beyaz erkekler kamu görevine girişte eşit tutulmuşlardır.⁴⁵¹ Ancak bu eşitlik tüm topluma yaygınlaştırılmamıştır.

Her şekilde özgürlüğü eşitlik ile beraber değerlendirmek gerekir. Sosyal imkansızlıklar ve özgürlüğün modern anlamda var olmasını etkileyen eşitsizlik ortamı Fransa'da özgürlüğe ulaşmada bir engel olmuştur. Amerika'da ise sosyal eşitlik en azından devrim döneminde beyaz erkekler arasında belirli bir çerçevede bulunduğu sınırlı bir grup insan için özgürleşmeyi kolaylaştırmıştır.

B. Özgürlüğün Kişi Bakımından Kapsamı

Genel olarak, insan haklarının temel bildirgeleri sayılan metinlerde hakların kişi bakımından insana veya bireye ilişkin olduğu açıktır. Ancak özellikle 18. yüzyıl için bireye ilişkin hakların herkesi kapsamadığı da bir gerçekliktir. Her ne kadar bildirilerde yazılı olarak herkesin veya en azından ABB'de Amerikalıların tümünün haklarından bahsedilse de bazı kesimler dışlanmaktadır. Bu başlık altında bildirilerde bahsi geçen özgür insanın kim olduğu sorusuna cevap aranacaktır. FİYHB ve ABB burjuva erkeği yüceltirken kadınları dışlamıştır.

İlk olarak soyut insanın somutlaştırılma süreciyle özgür insanın kim olduğu tartışılmıştır, ardından ulusun bir parçası olan ancak özgürlükten mahrum bırakılan kadınlara yer verilmiştir. Beyaz olmayan ve özgürlüğü yok sayılan diğer kesimlere sonraki başlıkta yer verilecektir. Bunun sebebi, bu kişilerin doğrudan öteki olarak görülmesi ve yalnızca kişi bakımından kapsama dahil edilmemeleri değil, aynı zamanda başka topraklardaki milletlerin haklarına saygı duyulmamasıdır. Yaşananlar "herkes" açısından özgürleşmeye engel olmuştur. Kadınlar ve beyaz olmayanların özgürlükten menedilmesinde ortak noktalar pek tabiidir ki bulunabilir. Ancak bahsi geçen iki dışlama tamamen aynı değildir, kesişimler mümkündür. Sınıf, cinsiyet veya ırk temelli ayırım ister istemez genellemeci olacaktır. Spesifik belirli bir noktaya temas edebilmek için istemeden genellemeler yapılmıştır.⁴⁵² Dolayısıyla çok daha farklı

⁴⁵¹ Commager, **Jefferson...**, s. 13.

⁴⁵² Başlıklandırmaları yaparken, Charles W. Mills'ten etkilenilmiştir. İlk olarak, tüm beyazlar - aralarında hiyerarşi bulunmakla beraber- Mills'in ırksal sözleşme olarak ifade ettiği sözleşmeden öyle veya böyle yararlanmışlardır. Doğrudan eşitsizliği yaratan yegane ve tek unsur ırk değildir ancak ırk temelli ayrımcılık çok daha farklı bir dinamiğe dayanmaktadır (MILLS Charles W., **İrksal Sözleşme**, (Çev. Ö. Aksakal), 1. Basım, İstanbul, Patika Kitap, 2020, s. 35-36). Bu sebeple sömürgecilik hem mekânsal hem de bireysel bir ırkçılığa dayandığından niteliği beyaz insanlardan ayrı düşünülmüştür.

şekilde ele alınabilecek olan ırksal ayrımcılık ve bildirgeler sömürgecilik başlığında incelenecektir. İşçilere, vatandaşlara ve beyaz kadınlara ise bu başlık altında yer verilmiştir.

1. Hukuken Özgür İnsan

Doğal hukuk ve bireycilik öğretilerinin ortaklaştığı nokta bireyin toplumdan önce geldiğidir. Birey, bazı haklar ile donatılır ve kendisine devletin müdahale edemeyeceği bir alan çizilir. Bireyin gelişiminde etkili olan toplum ikincil öneme sahiptir. Hukuk sistemini birey üzerinden oluşturan öğretisi, merkeze de insanı alır.⁴⁵³ Bu düşüncenin iki sonucundan bahsedilebilir. Bahsi geçen birey ilk olarak kendi otonomisine sahiptir, toplumdan bağımsızdır. İkinci olarak hak öznesi tekil olarak insan dışında bir oluşum veya varlık olamaz. Ayrıca, haklara sahip olmanın da vatandaşlık veya yurttaşlık ile olan bağlantısı söz konusudur.

a. Hak Öznesi İnsan (Persona)

Laik ve rasyonel bireyci düşüncede, bir birey olarak kendi kurallarını koyabilme ve ona göre yaşayabilme yetisi yalnızca insana özgü kabul edilmiştir.⁴⁵⁴ Locke'un teorisinde insan dünyaya ilgi duyan, toplumsal yaşama katılan ve bir birey olarak toplumda kendini var eden akıllı bir varlıktır. Kendi haklarını koruyacak bir yönetim inşa edebilmesi ve bir hukuk sistemi yaratabilmesi insanın düşünebilmesiyle ilgilidir.⁴⁵⁵ Otonomi bu çalışmanın ilk bölümünde de açıklandığı üzere insan aklının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. İnsanın otonomisinin ortaya çıkışı yukarıda ele alındığından tekrar edilmeyecektir.

Bireyin otonomisi ister istemez hukukun öznesini meydana getirir. Bildirilerle birlikte otonomi düşüncesi pozitif hukuk metinlerine sirayet etmiştir. Hukukun öznesi, pozitif hukukta hareket etme kapasitesine sahip, otonomi sahibi ve eylemlerinin sorumluluğunu alabilen kişidir.⁴⁵⁶ Bu açıdan, 1789 Bildirisi bireyci-pozitivist izler barındırır. Hukuki öznenin bildiride devlet tarafından hakları tanınmaktadır. Söz konusu haklar, toplumu oluşturan bireylere ve hak sahibi kişiye sorumluluk yükleyerek

⁴⁵³ Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku*, s. 173.

⁴⁵⁴ Üskül, *Bireyciliğe Tarihsel Bakış*, s. 49.

⁴⁵⁵ Üskül Engin, *Yaşama Hakkının...*, s. 53.

⁴⁵⁶ Goyard-Fabre, *Sujet de Droit...*, s. 523.

var olmaktadır.⁴⁵⁷ ABB de açık bir şekilde insanların haklarından bahsetmiş ve sonrasında bu hakların korunması için yönetimler kurulacağını açıklamıştır. İnsanın özgürlüğü ve mutluluğu arama hakkı otonominin bir parçasıdır. İnsan, sahip olduğu bu hakkı korumak amacıyla bizzat kendisi yönetimleri kurar, düzenler ve yönetimlere katılır. Dolayısıyla ABB’de de açık bir bireycilik düşüncesi hakimdir. Aynı zamanda, doğal hukukun ve Locke’un fikirlerinin izleri daha açıktır.⁴⁵⁸ Sonuç olarak, her iki bildiri de akıl sahibi özgür insana yönelmektedir.

FİYHB’de genel irade kavramı kendini göstermekteyken, birey ve devlet arasında bir sınır çizilmesi ABB ile benzerdir.⁴⁵⁹ FİYHB de ABB’ye benzer biçimde toplumun organik yönü göz ardı ederek toplumdaki bireyleri teker teker ele almıştır. Bu sebeple bildiri de yer alan özgürlük de kamusal değil bireyci bir özgürlüktür.⁴⁶⁰ Fransız Devrimi ulus fikri ile toplumsal bir değişim hedeflenmiştir ancak bu durum bireyciliğin doğrudan karşıtı değildir. Nitekim, FİYHB’de birey ve bireylerden oluşan devlet söz konusudur. Bildirgenin bireyin özgürleşmesini hedeflediği açıktır. Diğer sosyal örgütlenmeler (aile, sendika, diğer sosyal kuruluşlar) ise bildiri kapsamında düşünülmemiştir.⁴⁶¹ Ayrıca Fransızlar, devrim sonrasında ulus dışındaki her topluluğu kendi varlığına ve bireysel özgürlüklere bir tehdit olarak görmüşlerdir. Yalnızca aristokratik eşitsizlikler değil, aynı zamanda zümre, korporasyon, eyalet (*province*) de bireyin özgürlüğüne engeldir. 1791 yılında her türlü korporasyonu yasaklayan Le Chapelier Yasası bu düşüncenin en somut çıktısıdır.⁴⁶² Fransız Devrimi sonrasında gelişen bireyci doktrin uyarınca, birey dışı tüm kurumlar varsayımsaldır. Yalnızca irade ve muhakeme sahibi bireyin haklarından bahsedilebilir.⁴⁶³

Fransa’dan farklı olarak aşağıdan yukarıya doğru örgütlenmenin de etkisiyle Amerikalılar ulus dışı örgütlenmelere kuşkuyla bakmamışlardır. Amerika’da dernekler özel öneme sahiptir. Bireyler tek başlarına çözemedikleri sorunları çözebilmek için bir

⁴⁵⁷ *Ibid.*, s. 521-522.

⁴⁵⁸ Üskül, *Bireyciliğe Tarihî Bakış*, s. 70.

⁴⁵⁹ Güngören Bulgan, *Georg Jellinek’in Hak ve Devlet Kuramı*, s. 67-68.

⁴⁶⁰ Chevallier, *Histoire des Institutions ...*, s. 29-30

⁴⁶¹ Göze, *Siyasal Düşünceler...*, s.600; Ağaogulları, *Fransız Devrimi... C.1*, s. 51; Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, s. 47.

⁴⁶² Chevallier, *Histoire des Institutions ...*, s. 31-32; Şubat 1791 yılında Fransa’da meslek kuruluşlarına son verilmiştir, 14 Haziran 1791 tarihinde kanunlaşan Le Chapelier Yasası daha da ileri giderek işçilere her türlü dernekleşmeyi yasaklamış ve greve ağır cezalar getirmiştir (Tanilli, *Dünyayı Değiştiren On Yıl*, s. 90).

⁴⁶³ Göze, *Siyasal Yönetimler...*, s. 600; Gürkan, *Kişilik Kavramının Evrimi*, s. 54

araya gelmek zorunda kalmışlardır, kendileriyle benzer düşünen insanlarla örgütlenmişlerdir, çünkü Amerika kıtasında ülkenin kuruluşundan itibaren ortaya çıkan zorluklar, insanları kendi aralarında örgütlenmeye yöneltmiştir. Bu nedenle, yerel yönetimler ve dernekler güçlüdür, merkezi yönetimlere ise yönelen kuşkuculuk hali hakimdir.⁴⁶⁴ Ancak bahsi geçen dernekler ve toplanma özgürlüğü kolektif haklar olarak tanımlanamaz. Nitekim her türlü yönetim birey için vardır ve birey tarafından kurulmaktadır. Özellikle siyasi dernekler, insanların bir araya gelerek oluşturduğu oluşumlar bireyi otoriter rejimlere karşı korumanın bir yoludur.⁴⁶⁵ Önemli olan her iki bildirinin de toplumu teker teker oluşan bireyler ile tanımlaması, insanı da otonomisini ve otodeterminasyonu ile özgürlüğün merkezine yerleştirmesidir.

ABB ve FİYHB de dahil olmak üzere toplum öncesi varsayımsal bireyi temele alan hukuk sistemi eleştiri konusu olmaktadır. Günümüzde Aristoteles'i yeniden yorumlayan komünitaryanlara göre, bireyi toplum dışında tutmak, insanın vazgeçilemez toplumsal uygulamaları anlamlandırmasına engel olmaktadır. Bu kişilere göre özgürlük, liberal düşüncenin iddia ettiği gibi toplumsal varoluştan bağımsız değildir, aksine toplumsal roller ile gerçekleşir.⁴⁶⁶ Sandel'e göre, insanı toplum öncesinde resmeden liberal düşünce köksüz bir ben yaratır, çünkü insanı hayatındaki deneyimleri, amaçları, düşünceleri ve kimliğinden bağımsız olarak ele alır, sınırları "ben"den önce çizilmiş bir "ben" ortaya koyar.⁴⁶⁷ Ancak bu düşünce, kişinin toplum ile uyuşması mümkün olmadığı durumlarda tehlike yaratabilir ve kişilerin toplumsal roller içerisine sıkışarak tercihlerini yapmasına, dolayısıyla özgürleşmesine engel olacaktır.⁴⁶⁸

Aynı zamanda günümüzde bireyin otonomisinin toplumsal yapılar içerisindeki ilişki dinamiklerinden bağımsız olması da eleştirilmektedir. Bu konuda Nedelsky, bireyin otonomisinin ilişkisel oluştuğunu iddia etmektedir. İnsanlar, ilişkilerine bağlı

⁴⁶⁴ Türkbağ, **Alexis de Tocqueville...**, s. 56

⁴⁶⁵ **İbid.**, s. 56-58.

⁴⁶⁶ KYMLICKA Will, "Yükümsüz Özne", (çev. Z. Ö. Üskül Engin / M. Develioğlu), Liberaller ve Cemaatçiler, Der: A. Berten / P. De Silveira, H. Purtois, (çev. B. Demir / M. Develioğlu / Z. Ö. Üskül Engin / E. Ergezene / S. Koç / E. Özkaya / Ç. Tanyar / M. Z. Üskül / D. Yılmaz), 1. Baskı, Dost Kitabevi, Ankara, 2006, ss. 225-234, s. 226.

⁴⁶⁷ SANDEL Michael, "Usuli Cumhuriyet ve Yükümsüz Özne", (çev. E. Özkaya), Liberaller ve Cemaatçiler, Der: A. Berten / P. De Silveira, H. Purtois, (çev. B. Demir / M. Develioğlu / Z. Ö. Üskül Engin / E. Ergezene / S. Koç / E. Özkaya / Ç. Tanyar / M. Z. Üskül / D. Yılmaz), 1. Baskı, Dost Kitabevi, Ankara, 2006, ss. 209-224, s. 215

⁴⁶⁸ Kymlicka, **Yükümsüz Özne**, s. 233.

olarak bir benlik geliştirirler. Hukukun koruduğu otonomi, bu benliğin sahip olduğu değerlerin bütünü ise, hukukun ilişkileri oluşturan toplumsal yapıları da gözetmesi gerekmektedir.⁴⁶⁹ Anglo-Amerikan hukuk sistemi, bireyin otonomisinin bir gerekliliği olarak ifade özgürlüğü ve dernek kurma/toplanma (*association*) özgürlüğünü kabul etmektedir. Ancak bu sistem özünde bireyin otonomisinin toplum içerisindeki ilişkilere bağlı olarak meydana geldiğini kabul etmediği için eksiktir. Aslında haklar, kişinin içinde bulunduğu toplumun ve değerlerin gözetilmesi ile mümkün hale gelecektir. Otonominin özünde olan değerler ancak ilişkisel araştırılma ile anlaşılabilir.⁴⁷⁰ Haklar konusunda ilişkilerin gözetilmesi, yoksulluğun, zengin ve fakir arasında giderek büyüyen uçurumun, toplumun bazı kesimlerinin eğitimden, iyi iş imkanlarından, ekonomik güvenlikten uzak kalmasına ve demokrasinin göz ardı edilmesine yol açacaktır. Soyut bir eşitlik düşüncesi toplumdaki ilişkilerin anlaşılmasında yeterli olmayacaktır. Hakların ilişkisel bağlamda düşünülmemesi bazı eksikliklerin nedenidir. Evsizliği oluşturanın temelde mülkiyet ve politikalar olduğunun gözden kaçması gibi sorunlar, soyut bireye dayanan özgürlük sisteminde anlaşılammamaktadır.⁴⁷¹ Dolayısıyla soyut özgürlük veya soyut insan politikaların somutlaşması, bazı insanların özgürleşmesine yol açarken bazılarını bu özgürlüğün dışına atmıştır.

Sonuç olarak özgürleşen insan kendi başına bir kimliğe sahiptir. Ancak anayasalar aracılığıyla devlet ile arasındaki ilişki belirlenmiştir. Anayasalar ile, bireyin kendi hayatını inşa edebilmesine ilişkin hakların kapsamı çerçevelendirecek, bunun sonucunda da vatandaşlık kurumu ortaya çıkarılacaktır. Ancak görülen odur ki özgürlük vatandaşlıkla bağlanmakta ve mülk sahibi burjuva erkeğe tekabül etmektedir.

b. Özgür Olma Koşulu: Vatandaşlık

Bahsedilen insan, her bildiride de ele alındığı şekilde soyut veya somut bir insana tekabül edebilir. Bu insan, Burke'e göre Amerika'da tarihselcilik ile somut, Fransa'da Rousseau'ya dayanması ile soyut; Bentham'a göre her ikisinde de soyuttur.⁴⁷² İki

⁴⁶⁹ NEDELSKY Jennifer, "The Relational Self as Subject of Human Rights", Editör: Danielle Celermajer, Alexandre Lefebvre, The Subject of Human Rights, Stanford University Press, California, 2020, ss. 29-47, s. 33.

⁴⁷⁰ *Ibid.*, s. 30-31.

⁴⁷¹ *Ibid.*, s. 41-43.

⁴⁷² Çalışmanın ilk bölümünün üçüncü başlığı altında, "Soyut Bireyin Ortaya Çıkması" kapsamında bu düşüncelere yer verilmiştir (s. 53 vd.).

bildiride de hukuk lafzi okumanın dışında tarihsel olarak incelendiğinde oldukça somut bir insana ulaşılmaktadır.

ABB, hali hazırda herhangi bir evrensellik iddiası taşımamaktadır. “Biz, halk” olarak başlayan bu metin Amerika’daki kolonilerin özgürlüğünü ilan etme amacıyla kaleme alınmıştır. Ardından bir sözleşme niteliğinde olan Amerikan Anayasası yalnızca sözleşmenin taraflarını koruyacaktır. Yukarıda da bahsedildiği üzere Fransız Devrimi “herkes” için hakları ilan ederken, hakları anayasalar ile güvence altına almayı da düşünmüştür. İki bildiride de lafzen soyut bir insan söz konusudur. Ancak devrimler döneminden sonra yapılan ulusal sözleşmeler, devrimin meşru temeli olan insan haklarını gerçekleştirmek için bir yol olduğundan vatandaşlığın felsefi temelini oluşturmuştur. Fransız Devrimi, Amerikan Devrimi ve benzer iddialar ile yapılan 19. yüzyıl devrimlerini bu düşünce bağlamaktadır.⁴⁷³ Vatandaşlık tartışmaları oldukça geniştir. Burada yalnızca bildirilerde bahsedilen özgürlükler ile vatandaşlığın bağlantısı kurulacak, ardından özgürlüğe sahip olamayan kesimler ile özgür olan kişi somutlaştırılmaya çalışılacaktır.

Özgürlük ve eşitlik ideali feodalizm karşısında konumlanan devrimler için özel bir anlam ifade etmektedir. Bu dönüşüm iki bildiride de kendisini gösterir. Bahsedilen ideal, aktif vatandaşın oluşumuna katkı sağlamıştır. Amerikan Devrimi doğrudan eşit vatandaşlık yaratmak için başlamamıştır ancak sonrasında vatandaşlık mefhumu oturtulmaya çalışılmıştır.⁴⁷⁴ Amerika’da yaşanan devrim, ilk olarak Amerikan burjuvazisi ve İngiliz burjuvazisi arasındaki mücadeleye dayanmaktadır. Yaşananları sınıf hareketi veya toplumsal bir dönüşüm alameti olarak okumamak gerekir. Ancak dönemde yükselişe geçen liberal öğretiler ile devrim ideolojik bir tavra bürünmüştür. Herkesin özgür ve eşit olduğu, toplumun ortak yaşama isteğine dayandığını benimseyerek modern anlamda ulus kavramına itibar kazandırmıştır.⁴⁷⁵

Devrim sonrasında İngiltere’de feodalizm sonucunda var olan “tebaa” düşüncesi karşısında eşit ve özgür “vatandaş” türetilmiştir. Tebaadan farklı olarak vatandaş yalnızca hukukun hitap ettiği kişi değil hukukun yaratımına katılan kişidir. Bu yönüyle

⁴⁷³ BRADBURN Douglas, “The Problem of Citizenship in the American Revolution”, History Compass, C. 8, S. 9, 2010, ss. 1093-1113, s. 1096.

⁴⁷⁴ *Ibid.*, s.1094-1095

⁴⁷⁵ Duverger, **Batı’nın İki Yüzü**, s. 34.

vatandaş, bir yerde ikamet eden veya yerleşen kişiden farklıdır.⁴⁷⁶ Amerikan vatandaşlığı üç akımdan etkilenmiştir: İlk olarak, kendinden önce var olan antik vatandaşlık kavramları siyasal düzene katılan eşit erkek vatandaşlarını yaratmak için bir modeldir. İkinci olarak Fransız Devrimi'nde de görüldüğü gibi İngiliz hak ve özgürlüklerinin derin etkisi bulunmaktadır, İngiliz vatandaşlığı Amerikalılar için de bir örnektir. Son olarak ise, doğal haklara dayanarak yaratılan anayasalar ve sivil haklar bu vatandaşlığın temelini inşa eden unsur olmuştur.⁴⁷⁷

Vatandaşlık, devrimin sonraki dönemlerinde yaratılan bir kavram olarak yeni kurulan Amerika'da pozitif hukukun belirlediği sınırlar ile somutlaştırılmıştır. Sosyal sözleşmenin taraflarını somutlaştıran vatandaşlık, bazı insanlara bu hukuki statüyü bahşetmekte, bazı insanları ise sözleşme çerçevesine dahil etmemektedir. Örneğin savaş döneminde İngiltere'ye sadık kişiler dışlanmış, medeni hakları sınırlandırılmış ve sürgün edilmişlerdir. Bahsedilen sindirme pratikleri için yapılan hukuki düzenlemeler vatandaşlığın herkesin ortaklaştığı sosyal sözleşme mitine dayandığına dair inancın doğrulanmasını sağlamıştır.⁴⁷⁸ Yapılan düzenlemeler ayrıca aşağıda görüleceği üzere birçok kesimin açıkça dışlanması demektir.

Vatandaşlık kavramına FİYHB'de çok daha açık rastlanılır. FİYHB'nin "herkes" ifadesini kullanarak çok daha evrensel bir dil kullandığı doğrudur. Ancak FİYHB'nin bir sonucu da milliyetçilik akımında yaşanan hızlı yükseliştir. Metnin milliyetçilik ile olan bağlantısı iki şekilde kurulabilir: Öncelikle, prestiji artan genel irade ve devrimcilerin zihnindeki ortak iyi, ideal bir yurttaş düşüncesiyle yoğrulmuştur. Fransız toplumu Eski Düzen döneminde kral-uyruk ayırımına ek olarak sınıflar, bölgeler, cemaatler ve çeşitli tabakalarla bölünmüş haldedir. Bu sebeple, devrimciler ortak iyiliğe ulaşmanın özel çıkarların çatışması ile oluşan bir unsur olmadığını düşünerek ortak bir çıkar birliği düşüncesini benimsemişlerdir. Birey yurttaşla dönüştürülmüş ve yurttaşların oluşturduğu soyut bir ulusa inanılmış ve ulusun genel iradesi objektif doğru olarak kabul edilmiştir.⁴⁷⁹ Ulusu oluşturan kişiler yurttaşlardır, bu yurttaşlar

⁴⁷⁶ RAMSEY David, A Dissertation on the Manner of Acquiring the Character and Privileges of a Citizen of the United States, Yayımcı Belirtilmemiş, South Carolina, 1789, Erişim: Library of Congress, <https://www.loc.gov/resource/rbc0001.2021madison39641/?sp=1&st=image&r=0.939,0.04,2.879,1.735,0>, s. 1-2.

⁴⁷⁷ Bradburn, **The Problem of Citizenship...**, s. 1095-1096.

⁴⁷⁸ **Ibid.**, s. 1098.

⁴⁷⁹ Ağaoğulları, **Fransız Devrimi... C.1**, s. 50.

özgür iradeli, kendi yasalarını yapabilen bireylerden türetilmiştir.⁴⁸⁰ Rousseau'dakine benzer biçimde insan hem kişisel çıkarlarını barındıran birey hem de kamusal anlamda yurttaş olarak görülmektedir. Bireyin kişisel çıkarlarının yurttaş ne zaman üstün geleceği bilinemezdir. Dolayısıyla ulusun genel iradesi tek tek toplumu oluşturan kişilerin iradelerinden bağımsızdır.⁴⁸¹ Ulusa dayanan egemenliğin devredilemez niteliği birçok ülkeye tesir etmiş ve kendi kendini yönetme ilkesi yalnızca bireylere değil uluslara da yayılmıştır. Ulus devletler milliyetçilik kapsamında örgütlenmeye başlamışlardır.⁴⁸² Bu sebeple genel irade ve milliyetçilik arasında bağlantı bulunmaktadır.

İkinci olarak, anayasaların oluşmasında anlatıldığı üzere Fransızlar her milletin özgürlüğünü koruyacak bir anayasal düzende yaşamasının yolunu açmışlardır. Bu nedenle, her ulusun kendi anayasal sistemi içerisinde yaşama isteği güçlenmiştir. Ulusal hukukun ve devletin yeni temeli insan haklarıdır, ayrıca bu insanlar kendi yasalarını kurabilen özgür irade sahibi bireylerdir, hakları da anayasalar ile yurttaşlığa bağlanmıştır. Bu durumun en temel sonucu, kişi ne kadar yurttaş ise o kadar hak sahibi olmasıdır. Özgürlüğün öznesi, aynı zamanda vatandaş olan insandır.⁴⁸³ Yaşanan anayasallaşma bu sebeple vatandaş ve insan hakları arasındaki bağlantıyı yaratmaktadır. Fransız devrimi birçok çalkantı ile doludur. Vatandaşlığın kapsamı Fransa'da sürekli olarak dönüşüm geçirmiştir. Fransa, 1792 yılında birçok yabancı yazara vatandaşlık vermiştir. 1794'te ise Fransız olmayanların bazı şehirlere girmesi yasaklanmış, kamu hizmetinden yabancıları çıkarılmış, İspanyol ve İngiliz vatandaşların siyasi hakları ellerinden alınmış ve mülklerine el konmuştur.⁴⁸⁴ Ayrıca yukarıda siyasal özgürlüklerde anlatıldığı üzere yapılan pasif ve aktif yurttaş ayrımı ekonomik eşitsizlikleri derinleştirerek gerçek özgür vatandaş burjuva erkeğe dönüştürmüştür.

Sonuç olarak, her iki bildiri de özne olarak yalnızca insanı kabul etmiştir ve bu insanı yurttaşlık ile bağlamıştır. Ancak dışladığı birçok grup bulunmaktadır. Devrimi

⁴⁸⁰ Yükselbaba, **Habermas ve Kamusal Alan...**, s. 229.

⁴⁸¹ Ağaoğulları, **Fransız Devrimi... C.1**, s. 51.

⁴⁸² DUMAN M. Zeki, "Fransız Devriminin Politik Sonuçları ve Tocqueville'in Devrime İlişkin Görüşleri", *Sosyoloji Dergisi*, S. 19, 2008, ss. 103-119, s. 110-111.

⁴⁸³ Douzinas, **İnsan Haklarının Sonu**, s. 123.

⁴⁸⁴ **Ibid.**, s. 124.

yapan kişiler arasında yer alan veya destekleyen, aynı toplumun parçası olan kadınlar ise özgürlükten menedilmişlerdir.

c. Özgür ve Erkek Burjuva

Liberal hukuk teorisinde hukuki eşitlik irade serbestisi ve herkesin iradesinin eşitliğine dayanmaktadır. Bu durumun ekonomik yansıması, serbest pazarda meta sahibi olmakla eşitlenen insanların özgür iradeleri ile işlem yapabileceklerine dayanır. Dolayısıyla devlet, ekonomi alanına müdahale etmez ve bireysel işlemlerin doğal haklar çerçevesinde özgürce gerçekleştirilmesini yalnızca korur. Feodalizmden farklı olarak hukuk kişileri doğrudan üretim ilişkilerine zorlamaz. Dışsal baskılar sistemin dışarısına itilir ve şekli bir özgürlük gerçekleşir.⁴⁸⁵

FİYHB 6. maddede insanların hem yasa önünde hem de her türlü göreve getirilmeye eşit olduklarını düzenlemektedir. Ayrıca, eşit olarak uygulanacak olan yasanın yapımına her yurttaşın bizzat veya temsilcileri ile katılma hakkından da bahsedilmiştir. Dolayısıyla hukuki bir eşitlik çabası söz konusudur. Fransa’da iktidarı ele geçiren burjuvazi, sonrasında yasalar aracılığıyla kendi yerini sağlamlaştıracak ve ekonomik eşitlik fikrini reddedecektir.⁴⁸⁶ Hukuk, eski düzende olduğu gibi doğrudan zorlama ilişkilerini yaratmamaktadır ve insanları hukuk önünde eşitlemiştir. Ancak bu durum üretim ilişkileri aracılığıyla devam eden sömürüyü engellememiştir.⁴⁸⁷

Devrim sonrasında Marx, Fransız Devrimi’ni birçok yönden eleştirmiştir. Marx’a göre emeği meta haline gelen insan kapitalizm içerisinde sermaye bağımlılığı ile özgürlüğünden mahrumdur. Buna ek olarak, işçi sınıfı bu tarz bir üretim tarzını apaçık bir doğa yasası gibi görür.⁴⁸⁸ Yasaların egemen sınıfın menfaatlerini korumak için bir araç olarak gören Marx, her türlü korporasyonu yasaklayan Le Chapelier Yasası’na karşı çıkmıştır, Terör Döneminde bile bu yasanın kaldırılmamasının hukukun burjuva menfaatlerini korumada araç niteliğine ilişkin bir kanıt olduğunu iddia etmiştir.⁴⁸⁹ Marx, Aristoteles’ten etkilenmesiyle ve tarihselciliğiyle Burke’e

⁴⁸⁵ Özenç, **Hukuk Devleti...**, s. 134-145.

⁴⁸⁶ Poggi, **Modern Devletin Gelişimi...**, s. 104.

⁴⁸⁷ **İbid.**, 149-150.

⁴⁸⁸ MARX Karl, **Kapital 1. Cilt**, (çev. M. Selik, N. Satlıgan), 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2011, s. 707.

⁴⁸⁹ **İbid.**, s. 710-711.

yaklaşır. Her ikisinde de soyut insan sahtedir, gerçeği yansıtmaz. Marx da somut eylemi vurgular ve bildirilerdeki soyut özgürlüğü eleştirir. Ancak bildiriler, soyutluk ve evrensellik kisvesi altında çok somut bir grubu kutsar: bu, piyasa eksenli beyaz burjuva erkektir.⁴⁹⁰ Bu sebeple bahsedilen özgürlüklerin burjuva özgürlüğü olduğundan bahsedilir.

Özgürlüğün dayandığı otonomi Marksist hukuk teorisi açısından önemli bir figür olan Pashukanis tarafından da eleştirilir. Her bireyin, kendi özgür iradesinin hukuka katılımda bir aracı sayılan bedenine sahipliği bir doğal hukuk aksiyomudur ve yanlıştır. Emeği metalaştıran hukuk, sonuçları itibariyle insanı da biyolojik bir varlık olmaktan çıkararak hukuk kişisine dönüştürür. Bu hukuk kişinin ortaya çıkması en iyi biçimde burjuva devletinde kendini gösterir.⁴⁹¹ Modern devlet, eşitliği merkeze getirirken devleti ekonomik alanı da kapsayan sivil alandan ayırır. Bu sebeple de insan, meta sahibi ve metaları mübadele edebilecek insan özgür birer hukuk kişisi olarak kabul görür. Hukuki eşitlik temelde piyasadaki meta sahibi olma eşitliğinin onaylanmasıdır.⁴⁹² Ancak meta sahipliğinde eşitlik bazı insanların emeklerinin değiş tokuş aracı olmasına yol açacak ve eşitsizlikleri derinleştirecektir.

Feodalizmde olan ekonomi dışı hukuki baskıların sona erdiği ancak burjuva devrimi ile sosyo-ekonomik baskıların görünmez kılındığı savunulabileceği gibi, mülkiyetin hukuken korunmasının da hukuki bir baskı olduğu pek tabii iddia edilebilir. *Laissez-faire* politikası devlet müdahalesinin ekonomik alanda var olmamasını savunmaktadır. Ancak mülkiyetin korunması da malik olmayan kişilere yükümlülük yükleyerek ekonomik zorlama niteliğine bürünebilir. Dolayısıyla ilk olarak, zorlamayı devletin şiddet tekeli ile bir tutmak doğru değildir. İkinci olarak, zorlama devletin şiddet tekeline dayanarak müdahale etmesi dışında da ekonomik alanda güç dinamikleri çerçevesinde var olabilir.⁴⁹³ 1930’larda yükselişe geçen Amerikan Hukuki Realizmi bu sebeple bir yandan pozitif hukukun yorum yöntemlerini eleştirirken bir

⁴⁹⁰ Douzinas, **İnsan Haklarının Sonu**, s. 118-119.

⁴⁹¹ PASHUKANIS Evgeny, “Commodity and the Subject”, Pashukanis: Selected Writings on Marxism and Law, Editör: P. Beirne, R. Sharlet, (Çev. P.B. Maggs), Academic Press, 1980, ss. 74-90, s. 76-78; Pashukanis hukuku yapısal bir yorum getirme çabasıdır, ancak hukuku ve kapitalizmi mübadeleye indirgemıştır (DEMİR Murat Cem / ÖZCAN Yusuf Ziya, “Hukuk Felsefesinde Anarşist Bir Figür: E. B. Pasukanis”, HFSA, 12. Kitap, Hazırlayan: H. Ökçesiz, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 41-48, s. 48).

⁴⁹² Özenç, **Hukuk Devleti...**, s. 139-140.

⁴⁹³ HALE Robert L., “Coercion and Distribution in a Supposedly Non-Coercive State”, Political Science Quarterly, V. 38, No. 3, 1923, ss. 470-494.

yandan da mülkiyeti kutsallaştıran ve depolitize eden Lockeçu doğal durum ideolojisini eleştirecektir.⁴⁹⁴ Amerika'nın ve Fransa'nın o dönemde hukuk yoluyla gerçekleştirdiği sömürüler -kölelik gibi- düşünüldüğünde hukuki herhangi bir eşitliğin de bulunmadığı açıktır.

Liberal hukuk sisteminde sözü geçen soyut insana ilişkin özgürlük ve eşitlik ideali genellikle günceli yansıtmak yerine gelecekteki hedefi gösteren bir ilke olarak okunmaktadır. Ancak somutlaşmış hali ile özgürlük sosyal koşullarda farklı bir anlam ifade etmektedir. Mülkiyetin kutsallaştırılması, korunması ile özgürlük yalnızca burjuva beyaz erkeklerin ulaşabildiği bir gerçeklik halini alır. Üstüne üstlük bu düzeni koyduğu değerler ile meşrulaştırır.⁴⁹⁵ Dolayısıyla mülkiyeti ve serbest pazarı koruyan iki bildiri de özgürleşenin burjuva erkekler olmasına yol açmıştır. Özgürlüğünden mahrum bırakılan yalnızca işçi erkekler değildir. Bu vatandaşlığın dışarısında bırakılan, aynı zamanda ulusun parçası sayılan kadınlar özgürleşememişlerdir.

2. Kadınların Sınırlandırılmış Özgürlüğü

Kadınlar, radikal feministlere göre bilinen tarih boyunca erkek egemen toplumun daha dezavantajlı cinsiyetidir. Anaerkil olarak nitelenen toplumlarda bile günümüzde ataerkillik olarak adlandırılan geniş çaplı bir kadın otoritesinin varlığı ispatlanmamıştır.⁴⁹⁶ Hala çözülmemiş bir problem niteliğindeki kadın hakları tartışmaları feminist çevrelerde çok farklı boyutlarda tartışılmaktadır.

Amerika ve Fransa'da modern devletin doğuşu kadının kamusal alanda kolektif olarak toplanmasına izin vermiştir. Bu sebeple kadınlar devrim süreçlerinde farklı şekillerde de olsa -özellikle Fransa'da- aktif rol oynamışlardır. Ancak sonrasında gelen demokrasi, kamusal-özel ayırımını çok daha keskin yaparak kadını siyaset arenasının gerisine itmiştir.⁴⁹⁷ Devrim dönemlerinde bireyin doğumunu sağlayan hümanizm,

⁴⁹⁴ HORWITZ Morton J., *The Transformation of American Law, 1870-1960: The Crisis of Legal Orthodoxy*, Oxford University Press, New York, 1992, s. 196-198; Hukuki realizm akımı tek bir grup altında toplanması zor bir akımdır. Birden çok akımdan bahsetmekte mümkündür (TÜRKBAĞ Ahmet Ulvi, "Amerikan Hukuki Realizm Akımı", İÜHFİM, C. 58, S. 1-2, 2011, ss. 79-95, s. 80).

⁴⁹⁵ Douzinas, *İnsan Haklarının Sonu*, s. 114-115.

⁴⁹⁶ GÜRİZ Adnan, *Feminizm Postmodernizm ve Hukuk*, 2. Baskı, Phoneix Yayınevi, Ankara, 2. Baskı, 2011, s. 14.

⁴⁹⁷ DUBY Georges / PERROT Michelle, "Kadınlığın Özünü Tanımlama", Editör: Georges Duby ve Michelle Perrot, *Kadınların Tarihi IV*, (çev. A. Fethi), 1. Basım, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 21-22, s. 21.

kadınları bu kapsama dahil etmemiştir. İncelendiği üzere, bireyin toplumda ve hukukta doğuşu, onun rasyonalitesiyle ilişkilendirilmiştir. Aristoteles'ten beri var olan aklın erkek ile bütünleşmesi geleneği Descartes'in kartezyen felsefesinde de kendini göstermiştir. Rasyonel bireyin ortaya çıkışında sıklıkla atıf yapılan Descartes, Ruh'u tanrısallıkla ilişkilendirirken bedenin kirletici olduğu klasik anlayışı devam ettirmiştir.⁴⁹⁸ 17. yüzyılda yaşanan bilimsel devrim Aristoteles'in doğrularını yıkmaktadır ancak Aristoteles'in kadınlar hakkındaki görüşlerini farklı şekillerde yeniden ortaya çıkarmıştır.⁴⁹⁹ Aydınlanma, akılcılık ile Amerika'da 18. yüzyılda kadına Havva'dan miras kalan suçluluğu ve erkeği yozlaştırıcı rolünü yavaş yavaş çözmektedir⁵⁰⁰ ancak kadının pasif ve zayıf rolünü farklı biçimlerde onaylamıştır.⁵⁰¹

Aydınlanma Çağı Fransız toplumu, kadınları yalnızca fiziksel anlamda zayıf görmemiş, aynı zamanda zihinsel ve ahlaki bakımdan kadını erkeğe oranla daha geride kabul etmiştir.⁵⁰² Rousseau'ya göre kadın, doğası itibarıyla pasif ve zayıftır. Güçlü ve aktif olan erkeğe itaat etmek ve onun boyunduruğu altına girmek tabiatının gereğidir.⁵⁰³ Voltaire, kadınların biyolojik yapısı ve ruhu bakımından erkeğin altında olduğunu birçok kez söylemiştir.⁵⁰⁴ Metresi olan Châtelet Markizine olan hayranlığını "kadın olmaktan başka bir eksiği bulunmayan büyük insan" şeklinde ifade etmiştir.⁵⁰⁵

Söz konusu ifadeler çalışmada bahsi geçen bildirilerdeki özgürlüğün kolektif olarak kadının dışarıda bırakılmasının ardında yatan temel düşüncüyü gösterir. Bu başlık altında da toplumun genel olarak yarısına tekabül eden kadınların, bildirilerde kendisine yer bulan eşit özgürlük karşısında topyekûn nasıl dışarıda bırakıldıkları ve kadınların buna dair argümanlarına yer verilmiştir. Bu başlık altında incelenen beyaz kadınlardır. Çünkü beyaz olmayan kadınların kadın olmalarının dışında daha başka nedenlerle toplumdan dışlanmaları gözlemlenmektedir. Ayrıca, Batı uygarlığının Amerika kıtasına gelişi gibi erkek merkezli Avrupa kültürünün asimilasyon politikaları

⁴⁹⁸ BERKTAY Fatmagül, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, 8. Basım, Metis Yayınları, İstanbul, 2021, s. 161.

⁴⁹⁹ *Ibid.*, s.160.

⁵⁰⁰ HUSTON James H., "Women in the Era of the American Revolution: The Historian as Suffragist", *The Quarterly Journal of the Library of Congress*, C. 32, S. 4, 1975, ss. 290-303, Erişim Adresi JSTOR, s. 300.

⁵⁰¹ Güriz, *Feminizm...*, s. 26.

⁵⁰² Ağaoğulları, *Fransız Devrimi... C.1*, s. 119.

⁵⁰³ ROUSSEAU J.J., *Emile ou de l'Education*, Garnier Freres, Libraires Editeurs, Paris, 1904, s. 431.

⁵⁰⁴ Güriz, *Feminizm...*, s. 30.

⁵⁰⁵ Aktaran Ağaoğulları, *Fransız Devrimi... C.1*, s. 119.

ile yerli kültürüne yarattığı etki sonucunda yerli kadınların kendi kültürlerinde sahip oldukları konumlarını kaybetmelerine yol açmıştır.⁵⁰⁶

a. Kadının Özgürlüğünün Reddi

Ataerki, aile içerisinde babanın iktidarına dayanan geleneksel ataerki, politikadaki ve ailedeki erkek iktidarını aynılaştıran klasik ataerki ve bu iktidarı yıkan, yerine de erkek kardeşlerin sözleşmesini koyan modern ataerki ile tanımlanabilir. Bu ataerki tipleri aynı anda bulunabilir ve dönüşüm de geçirebilir.⁵⁰⁷ Fransız ve Amerikan devrimleri sonrasında insanların özgür ve eşit olduğunu kabul etmiştir ancak bu sözleşme erkeklerin bir sözleşmesidir. Ayrıca, Fransız Devrimi öncesinde var olan kamusal/özel ayrımını derinleştirmiştir.⁵⁰⁸ Bu çalışmada kabul edilen özgürlük tanımı feodal hiyerarşinin kırılmasına dayanan iki unsurdan ilerlemektedir: İlk olarak, bireyin toplumun oluşumuna katılmasıdır, ikinci olarak da kendi kaderini tayin edebilmesidir. Her ne kadar bu ayrımın yapay olduğu düşünülse de özellikle Fransız Devrimi'nde özel-kamusal ayrımının yapıldığı ve kadınların dışlanması da buna dayandığı görülmektedir. Devrim süreçlerinde kadınlar, ilk olarak yurttaşlık ve toplumu oluşturabilme özgürlüğünden menedilmiş, sonrasında kişisel çıkarları erkeğe ve aileye bağlanarak kendi kaderini tayin hakkından mahrum bırakılmıştır.

i. Kamusal-Özel Ayrımı

Pateman'a göre, modern toplumsal sözleşme kuramları bağımsız, sorumlu ve akıl sahibi bir birey ile kamusal alanı oluştururken, buna zıt olan özel alanın nasıl oluşturulduğu göz ardı edilir ve doğallığa indirgenir. Erkek, bir yandan toplumu kuran

⁵⁰⁶ Örneğin Kuzey Amerika yerlilerinin kültüründe genel olarak kadınlar hem özel alanda boşanma, miras, soyu devam ettirme gibi haklara sahiplerdir hem de kamusal alanda ticaret yapabilmekte ve yönetime ilişkin kararlara katılabilmektedirler. Ancak Amerika'ya yerleşen grupların asimilasyon politikaları kültürlerinde ciddi farklılıklara yol açmıştır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. TANRISAL Meldan, "Beyaz Adamın Gelişi ile Kızılderili Kadınların Değişen Yaşam Biçimleri", Doğu Batı Düşünce Dergisi, Bir Zamanlar Amerika-II, Y. 10, S. 42, 2007, Doğu Batı Yayınları, Ankara, ss. 51-63.

⁵⁰⁷ YILDIRIM Ertuğrul Kaan, "Toplum Sözleşmesi ve Modern Ataerki Anlayışı", Toplumsal Cinsiyet ve Hukuk Cilt 2, Editör: Z. Ö. Üskül Engin, D. Çörek, G. Öcal, 1. Baskı, İstanbul, Oniki Levha Yayıncılık, Mart 2021, ss. 171-193, s. 172-178.

⁵⁰⁸ YÜKSELBABA Ülker, "Kadın ve Kamusal Alan: Kadının, Kadın Olarak Var Olma Mücadelesi" Editör: Ülker Yükselbaba, Kadın, Kamusal Alan ve Hukuk, 1. Baskı, Tekin Yayınları, Ankara, 2017, ss. 1-46, s. 21; YÜKSELBABA Ülker, "Feminist Perspektiften Hukuk", İÜHF, C. 74, S. 1, 2016, ss. 123-138, s. 124.

role sahiptir, diğer yandan da özel alandaki hakimiyetini kullanır.⁵⁰⁹ İnsan haklarının ortaya attığı soyut birey anlayışı, siyasal haklar yoluyla erkeklere özel çıkarlarını genel çıkara yedirme imkanını sağlamıştır. Ancak kadınlar, hem yapılan yasalara uymak zorunda bırakılmışlar, hem de yapılan kamusal-özel ayrımı uyarınca çıkarları aile çıkarları ile bir tutularak kamusal alandan silinmişlerdir.⁵¹⁰ İktidara karşı bireysel hak ve özgürlüklerini savunmak için kamusal bir birliktelik yaratan burjuvazi kadını kapsamamaktadır.⁵¹¹

Kamusal-özel ayrımı, kadına hiyerarşik olan işbölümünü dikte eder. Kadını siyasal/kamusal alandan dışlayarak çıkarlarını özel alana indirger. Bahsedilen cinsiyete dayalı iş bölümü iki düzenleyici ilkeye sahiptir: kadınlar ve erkeklerin işlerinin farklı olması (ayrılma ilkesi) ve erkek işlerinin kadın işlerinden değerli kabul edilmesi (hiyerarşi ilkesi). Erkekler kamuya ait önemli işleri yaparken kadınlar daha az önemli olan (çocuk bakmak gibi) ev işleriyle ilgilenmelidir.⁵¹² Akıl ile kendi dünyasını yaratabilen özgür birey erkek olarak ortaya çıkarken, biyolojik bir zorunluluk gereği duyguları ile bir tutulan kadın kamusal olan siyaset ve üretimin dışına itilir.⁵¹³

Yukarıdaki başlıklarda da değinildiği üzere siyasal katılım, insanları eşitleyen asıl unsurlardan biridir. Bu sebeple iş bölümünün ekonomik arenada özel-kamusal ayrımını desteklemesinin yanında, kadınların özgürlüğünden menedilmesi bireylerin topluma katılımıyla da doğrudan alakalıdır. Özel-kamusal ayrımı, siyasi düzlemde Rousseau tarafından somut biçimde sistematize edilmiştir. Kamusal birey ve doğal birey Rousseau'da farklı yönleri sahiptir. Kamusal alan içerisindeki birey -yurttaş olarak adlandırılabilir- insanın aklına ve yaratıcı gücüne dayanır.⁵¹⁴ Rousseau, rasyonel erdemli bireyi ortaya koyarken ise kadını doğallaştırır ve kamusal olanın

⁵⁰⁹ PATEMAN Carol, *The Sexual Contract*, Stanford University Press, Stanford, California, 1988, s. 11-12.

⁵¹⁰ VARİKAS Eleni, "Evrelselcilik ve Tikelcilik", Editör: Helena Hırata, Françoise Laborie, Hélène Le Doaré, Danièle Senotier, *Eleştirel Feminizm Sözlüğü*, (çev. G. Acar Savran), Dipnot Yayınları, Ankara, 2015, ss. 150-154, s. 151.

⁵¹¹ Yükselbaba, **Kadın ve Kamusal Alan...**, s. 8.

⁵¹² KERGOAT Danièle, "Cinsiyete Dayalı İşbölümü ve Toplumsal Cinsiyet İlişkileri", Editör: Helena Hırata, Françoise Laborie, Hélène Le Doaré, Danièle Senotier, *Eleştirel Feminizm Sözlüğü*, (çev. G. Acar Savran), Dipnot Yayınları, Ankara, 2015, ss. 87-96, s. 88.

⁵¹³ ÇAĞLAR Fatma İrem, "Feminist Perspektiften İnsan Hakları", HFSA, 7. Kitap, Hazırlayan: H. Ökçesiz, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 73-98, s. 75.

⁵¹⁴ LAMOUREUX Diane, "Kamusal/Özel", Editör: Helena Hırata, Françoise Laborie, Hélène Le Doaré, Danièle Senotier, *Eleştirel Feminizm Sözlüğü*, (çev. G. Acar Savran), Dipnot Yayınları, Ankara, 2015, ss. 215-220, s. 216.

dışına iter. Rousseau'nun sosyal sözleşmesinde, anne ile eş tuttuğu kadın, genel irade kurulurken duygusallığı sebebiyle tarafsız olma vasfından yoksundur, kadın bu sebeple toplumsal sözleşmenin bir parçası değildir.⁵¹⁵ Locke'un kuramında da kadın erkeğin hakimiyeti altındadır. Aile bağları doğal bağlar ile oluşmaktadır, dolayısıyla sivil (sözleşme sonrası) toplum, bu aile bağlarını değiştirmez. Toplum sözleşmesi öncesinde evlilik ile erkeğin hakimiyetine giren kadın sözleşmenin tarafı değildir.⁵¹⁶ Dolayısıyla kadın, Locke'un kuramında da evlilik sözleşmesini yapabilecek kadar akıllıdır ancak sosyal sözleşme söz konusu olduğunda kocasının aklının gölgesinde kalır.⁵¹⁷ Kadın, genel olarak sosyal sözleşme sonrasında erkeğin özel alanının hakimiyetindedir.

ii. Kadının Kamusal Alandan Dışlanması

En başında, bu iki devletin kuruluşunu simgeleyen unsurlarda erkek figürlerin ön planda olduğu görülür. Fransız Devrimi doğal hukuktan aldığı ilkelerini “özgürlük, eşitlik, kardeşlik” ile ortaya koyar. Bahsi geçen erkeklik, Fransızca *fraternité* kelimesinden gelmekte ve “erkek kardeşliği” tanımlamak için kullanılmaktadır. Dolayısıyla Fransız Devriminin ortaya koyduğu soyut birey aslında beyaz burjuva erkeklerdir.⁵¹⁸ Benzer biçimde, Amerika Birleşik Devletleri'ni kuruluşu açısından önem arz eden kişiler “Kurucu Babalar” olarak ifade edilmiştir, böylelikle doğrudan kadınları dışlamaktadır. Nitekim Amerika'nın kuruluşunda etkin birkaç kadın olsa bile bu kadınların Fransız kadınlarının devrimde aldıkları rol gözetildiğinde Fransız kadınlarına göre daha geride olduğu söylenmelidir.

Fransa'da Rousseau'nun düşünceleri ile paralel olarak erkek kamusal alan ile ilişkilendirilirken kadın özel alana ev ve ailesine sıkıştırılmıştır.⁵¹⁹ Bahsi geçen kamusal alanın daha değerli olduğu düşünülmüştür ve ahlakilikle ilişkilendirilmiştir. Kamusal alan, yüksek erdemleri bünyesinde barındıran bir alan olarak görülmektedir, bu durum doğrudan o dönemdeki kadın figürü ile çatışma içerisindedir.⁵²⁰ Marie Antoinette'e ilişkin kötü bakış ve pornografik yayınlar, onun saraydan başlayarak tüm

⁵¹⁵ *Ibid.*, s.217.

⁵¹⁶ Pateman, *The Sexual Contract*, s.91.

⁵¹⁷ Yıldırım, *Modern Ataerki Anlayışı...*, s.184.

⁵¹⁸ ÜSKÜL ENGİN Zeynep Özlem, “Une Perspective Juridique, Historique et Philosophique du Féminisme”, *Annales De La Faculté De Droit d'Istanbul*, C. 40, S. 57, 2008, ss. 225-245, s. 232.

⁵¹⁹ Üskül Engin, *Une Perspective...*, s.232; Ağaoğulları, *Fransız Devrimi... C.1*, s. 120.

⁵²⁰ *Ibid.*, s. 119.

toplumun yozlaşmasına yol açan figür olarak resmedilmesi kadının yönetimde yeri olmadığını ispatlamaktadır.⁵²¹ Bu sebeple Fransa’da erdem ile donatılmış yurttaş olmak, kadının doğal niteliğine dayandırılarak imkansızlaştırılmıştır.⁵²²

Kadınların Fransa’da vatandaşlık statüsünün ne olduğu açık olarak belirtilmemiştir. 1792’de erkeklerin hepsi siyasal haklarını kazandıktan sonra da bu konu belirsizliğini korumuştur. Radikalleşen Devrim sonrasında cinsiyet fark etmeksizin herkese yurttaş (*citoyen/citoyenne*) olarak hitap edilmesi ise kadınların en azından pasif yurttaş olarak kabul edildiği sonucuna bizi götürmektedir.⁵²³ Kadınların 1793’te vatandaşlığı tanımlayan kokart takabilmesi de onaylanmıştır ancak ardından “doğal düzene aykırı” olarak kabul edilen oy verme gibi taleplerin de makul görülmesinden korkulmuştur.⁵²⁴ Devrim döneminde genel politika kadınların evlerine dönmelerine sağlamak ve mümkün mertebe siyasete karışmalarını engellemektir.⁵²⁵ Bu açıdan en azından Fransa’da kadınların sosyal sözleşmenin bir tarafı “gibi” görülebileceğini ancak haklar bakımından özne olamadıklarını ve genel iradenin parçası haline gelemediklerini söylemek gerekir. Dolayısıyla çelişkili bir durum söz konusudur.

Amerikan Devrimi de kadınların hukuki statüsünde doğrudan bir değişiklik yapmamıştır, ayrıca kadın hareketi aktif de olamamıştır. Amerikan İç Savaşı’nda oldukça etkili olan Abigail Adams’ın “kadınların yasa yapım sürecinde hatırlanması” gerektiği, kimsenin kendisini dışlayan bir hükümete bağlılığının beklenemeyeceğine dair ünlü talebi yalnızca kocası John Adams’a ulaşabilmiştir, John Adams bu talebi oldukça eğlenceli bulmuştur. “Connecticut’un Muhterem Kadını (*A Matron of Connecticut*)” adlı eşit statü talep eden broşür ise Amerika Birleşik Devletleri’nde

⁵²¹ **Ibid.**

⁵²² **Ibid.**, s. 120; Wollstonecraft bu Fransız Devrimi’nde kadınların siyasal haklarından yoksun bırakılmalarının asıl sebebinin kadının insandan çok kadın olmasıyla ilişkili olmasına bağlamıştır (SLEDZIEWSKI Elizabeth G., “Dönüm Noktası Olarak Fransız Devrimi”, Editör: Georges Duby ve Michelle Perrot, Kadınların Tarihi IV, (çev. A. Fethi), 1. Basım, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 39-51, s. 49).

⁵²³ Ağaoğulları, **Fransız Devrimi... C.1**, s.120; GODIEAU Dominique, “Özgürlüğün Kızları ve Devrimci Vatandaşlar”, Editör: Georges Duby ve Michelle Perrot, Kadınların Tarihi IV, (çev. A. Fethi), 1. Basım, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 23-38, s. 38.

⁵²⁴ Sledziwski, **Dönüm Noktası...**, s. 33; Kadınların kokart takmasını uygulamaya geçirmek isteyen baldırıçıplaklar mecliste ıslıkla protesto edilmişlerdir. Bu rozet, kadınlar için edepsizlik, utanmazlık ve ahlaksızlık olarak görülmüştür (GERHARD Ute, Kadın Hareketleri ve Feminizm, (çev. Ü. İ. Alabayırılı), 1. Basım, Runik Kitap, İstanbul, 2020, s. 26).

⁵²⁵ YALOM Marilyn, Kan Kardeşler: Kadınların Belleğinden Fransız Devrimi, (çev. N. Domaniç), Çitlembik Yayınları, İstanbul, 2004, s. 252.

unutulmuştur.⁵²⁶ Amerika’da kadınlar yaşadıkları sorunları bireysel bir çerçevede, özel alanda tutarak (eşleri, kocaları veya arkadaşları) dile getirmişler ancak siyasallaştıramamışlardır.⁵²⁷ Daha sonrasında ortaya çıkan feminizm ise liberal temellere dayanacak ve kadınlara yeterli bir özgürleşme sağlayamayacaktır.

Amerika’da kadınların birkaç şaşırtıcı istisna haricinde oy hakkı söz konusu değildir. Kadınların oy hakkı bulunmamasının sebebi, Fransa’daki sert uygulanan kamusal-özel ayrımının farklı şekilde kendini göstermesiyle anlaşılabilir. Amerikalıların şahsi haklarında İngiliz Ortak Hukuku hakimdir. Hukuken koca ailenin mutlak reisi sıfatıyla karısının mallarını idare etmektedir.⁵²⁸ Kadınlar ekonomik olarak erkeğe bağımlı oldukları için siyasi özgürlüklerinden de mahrum kalmışlardır. Nitekim Locke’un kuramında siyasi temsil topluma katılım ile alakalıdır. Mülkiyetini ve evlilik ile legal kişiliğini bir şekilde erkeğe devreden kadın, siyasi olarak da erkeğe bağlı olmak zorunda kalmıştır.⁵²⁹ Ayrıca, mülkiyet sahibi olmak devrim döneminde oy vermenin şartıdır. Bu sebeple, kadının kamusal alandan dışlanması Amerika’da daha çok kadınların özel alanda haklarından mahrum bırakılması ile alakalı görülebilir.

iii. Kadının Özel Alanda Özgürlükten Mahrum Kalması

Fransız Devrimi toplumsal yapıda büyük değişiklikler yaratmıştır, amaç bazı çevrelerde toplumdaki bireyleri eşit konuma getirmektir. Hedefleri, aristokratik hiyerarşiye dayalı iş bölümü devrim ile ortadan kaldırılmaya odaklanırken cinsiyete dayalı iş bölümünü devam ettirilir. Kadının, kadınlık görevleri (evlenmek, eşine saygı duymak, ev işleri ile ilgilenmek, çocuk doğurmak), Fransa’da 17. yüzyılda kadınların yavaş yavaş ticarete ve eğitim hayatına atılması sonrasında da sürmüştür.⁵³⁰ Erkek kamuya ait önemli işleri yaparken, kadın ailesine bakmak ve ev düzeniyle ilgilenmelidir. Devrimin önemli isimlerinden olan Marat ve Robespierre devrimin en başlarında kadınlara ilişkin beyanlarda bulunmamışlarsa da sonrasında kadın hareketine karşı çıkmışlardır. Kadınların devrimin heyecanına kapılarak asıl görevleri

⁵²⁶ KERBER Linda K., “From the Declaration of Independence to the Declaration of Sentiments: The Legal Status of Women in Early Republic 1776-1848”, Human Rights, American Bar Association, C. 6, S. 2, 1977, ss. 115-124, Erişim Adresi JSTOR, s. 117.

⁵²⁷ Godieau, *Özgürlüğün Kızları...*, s. 30-31.

⁵²⁸ Maurois, *Amerika Birleşik Devletleri...*, s. 63.

⁵²⁹ Kerber, *From the Declaration...*, s. 118.

⁵³⁰ Üskül Engin, *Une Perspective...*, s. 231.

olan ev ve çocuk bakımını aksatmalarını eleştirmişlerdir.⁵³¹ 1793 Ekim sonlarında kadın kulüpleri, ardından kadınların herhangi bir siyasi toplantıya katılması yasaklanmıştır.⁵³²

Amerika’da ise kadınların yapı olarak günaha daha az meyilli olduğu düşüncesiyle toplumun ahlaki temelini aile yoluyla oturtma görevi kadınlara verilmiştir. Kadınlar özel alanda erkekleri destekleyen veya onları büyüten kişi olarak topluma katılım sağlamışlardır.⁵³³ Bireyci katılımın ön planda olduğu ve kişilerin kendi potansiyellerini var etmelerini en başında ilke olarak benimseyen Amerika’da kadınlar kendi özel alanlarına sıkıştırılmışlardır.

Her şeye rağmen bu devrimler kadınların özgürlüğüne ilişkin önemli bir kırılmadır. Fransız Devrimi, kadınlara doğrudan politik haklar tanımasa bile kadınların politik konumunun doğrudan siyasal alanda tartışmaya açıldığı an olarak kadın tarihinde önemli bir yere sahiptir, tepki de toplamıştır. Nitekim Burke, evliliğin iki tarafı ilgilendiren medeni hukuk sözleşmesine indirgenmesini ahlaksız bulmuştur.⁵³⁴ Kadının sözleşmenin bir tarafı olarak evlenmesi, onların kendi kaderini tayin hakkı ile ilintilidir. Fransız devrimi ile kadınlar, medeni hukuka ilişkin haklar elde etmiş, kocaları ile olan ilişkilerinin düzenlenmesini sağlamışlardır. Bu kadının sivil özgürlüğünü elde etmesi anlamında önemli bir adımdır.⁵³⁵ Erkekler ise, kadınlar politik alana müdahil olmadığı müddetçe onların kamusal olmayan özel alanda makul buldukları taleplerini onaylamışlardır.⁵³⁶

Aynı dönemlerde Amerika’da ise kadınların özel alanlarında özgürleşmesi Fransa’ya göre daha geridedir. Amerikan *common law* hukukunun kadına ilişkin hükümleri kadının erkeğin hakimiyetinde olduğu feodal doktrine (*feudal doctrine of coverture*) dayanmaktadır. Blackstone, kadının evlilik ile erkeğin hakimiyeti altına girdiğini, kadının hukuki varlığının evlenmeyle kalktığını ve hukuki olarak karı ve kocanın tek bir kişi olduğunu kabul etmektedir.⁵³⁷ Bu durum, kadının kendi malları

⁵³¹ Güriz, **Feminizm...**, s. 30.

⁵³² Gerhard, **Kadın Hareketleri ve Feminizm**, s. 26.

⁵³³ Godieau, **Özgürlüğün Kızları...**, s. 35-36.

⁵³⁴ Sledziwski, **Dönüm Noktası...**, s. 39-41.

⁵³⁵ **Ibid.**, s. 41-42.

⁵³⁶ Üskül Engin, **Une Perspective...**, s. 233.

⁵³⁷ KANOWITZ Leo, *Women and the Law: Unfinished Revolution*, University of New Mexico Press, Albuquerque, 1969, s.35.

üzerinde tasarruf edememesi, istisnai durumlar haricinde kocası veya bir başkası ile sözleşme yapamaması, ceza hukukunda bazı iddialarını ileri sürememesi anlamına gelir. Nitekim evlilik sonrası oluşan birliktelikte hukuken tanınan kişi erkeğin doğal hakimiyetinden dolayı kocadır.⁵³⁸ Amerika’da hakimler *common law* hükümlerini yumuşatarak uygulamışlardır. Evlilik öncesi sözleşme yoluyla veya mahkemeler aracılığıyla kocanın yetkileri sınırlandırılabilmiştir. Ancak sınırlandırmalar kadın ve erkek arasında eşitlik tesis etmeye elverişli değildir. Ayrıca mahkeme teşkilatlarının yetersizliği veya hukuki bilince sahip eğitilmiş kadın sayısının azlığı, nispeten kadınların daha az zararına olacak şekilde yumuşatılmış hukuka ulaşmakta engeldir. Bahsedilen hükümler daha çok zengin erkeklerin kız çocuklarına miras bırakmak istediği senaryoda işleyebilmektedir. Bu sebeplerle Amerikan devrimi döneminde kadınların evlilik içinde özgürleştikleri söylenemez.⁵³⁹ Tüm bunlar, kadını kendi özel alanında da söz hakkı olmadığı anlamına gelmektedir, kadın daha çok erkeğin özel alanının nesnesi konumundadır.

Dolayısıyla kadınlar özgürlüğe bildiriler yoluyla ulaşamamışlardır ancak Fransa’da kadınların politik arenada kendilerini gösterdikleri ve kadınların özgürlüğünün tartışılmaya başladığı görülmektedir. Amerika’da ise sonrasında feminist bir akım ortaya çıkacaktır.

b. Kadının Özgürlüğünü Savunan Görüş

Kadınların erkeklerle eşit olduğuna ilişkin talepleri ve kavgaları Erken Rönesans dönemine kadar götürülebilir. Ancak Aydınlanma döneminde yaratılan insan figürü karşısında direniş kaçınılmaz bir hal almıştır. Bu sebeple aydınlanma ile aklın cinsiyeti olmadığı iddia edilmeye başlanmıştır.⁵⁴⁰ Kadınlar, Fransa’da devrim döneminde, Amerika’da sonrasında kamusalın bir parçası olduğunu kabul ettirmek ve eşit statüye sahip olmak için çaba harcamışlardır. Bu söylem liberal feminizmin doğal haklar açısından eşitlik söylemi ile uyumaktadır. Liberal feminizm eşit haklar talep eder ve kadınları kamusalda erkekler ile eşitlemeye çalışır.⁵⁴¹ Kadınların kamusalda eşit hak taleplerine, FİYHB’nin ve ABB’nin etkisini incelemek gerekir.

⁵³⁸ *Ibid.*, s. 36-38.

⁵³⁹ *Ibid.*, s. 38-40; Kerber, *From the Declaration...*, s. 119.

⁵⁴⁰ Gerthard, *Kadın Hareketleri ve Feminizm*, s. 13.

⁵⁴¹ Çağlar, *Feminist Perspektiften İnsan Hakları*, s. 76.

i. Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesinin Kadınların Özgürleşmesine Etkisi

Kadınların birey olarak tanınma mücadelesi, burjuvanın kamusal alan yaratma sürecinde kadınların da kamusalda bir araya gelmesi ile başlamıştır. İlk olarak edebiyat alanında kendilerini gösteren kadınların üst sınıf kadınlarda bir bilinçlenme başlattığı görülmektedir. İşçi sınıfı kadınların ise durumu kötü koşullarda ve düşük ücretlere çalıştıklarından iç açıcı değildir.⁵⁴² Kadınların Fransız Devrimi süresince aktif olduğu ve önemli bir role sahip olduğu bilinmektedir. Ekim 1789'da kalabalık bir kadın grubu Versailles'daki Kraliyet Sarayı'na yürüyüş gerçekleştirmişlerdir. Kadınlar XVI. Louis ve ailesini Paris'e dönmeye zorlamışlar, çocuklarının açlığına tanık olduklarından devrim öncesinde ve sırasında çıkan ayaklanmalarda öncülük etmişlerdir.⁵⁴³ Buna rağmen, elde etmiş oldukları kazanımlar, burjuvazinin iktidarı elde edebilmek ve geniş destek sağlamak amacıyla erkek egemen ideolojiden kısa süreli ödün vermesinden ibarettir.⁵⁴⁴ Yoksul ve zenginin eşitleneceğine olan inanç, kadınlar için de bir umut olmuştur. Ancak devrim, Théroigne de Méricourt, Olympe de Gouges, Etta Palm d'Aelders gibi kadın hakları savunucularını hayal kırıklığına uğratmıştır.⁵⁴⁵

Fransa'da kadın hareketi, kadınların kamusal alana girmesi ile kendine yer bulmuştur. Fransız devrimi döneminde kadınların eşitlik talebi, Amerika'dakinin aksine siyasaldır. Sorunları genelleştirir, bir kadın imajı üzerinden eşitlik talebinde bulunur.⁵⁴⁶ Bu kadınlar, herkesi kapsamayan demokrasinin herkes için despotizm haline geldiğini vurgulamaktadırlar. Fransız kadını yalnızca özel alanda kocasının boyunduruğu altında olmasını eleştirmemişlerdir, aynı zamanda kadınlar kamusal özgürlüklerine ulaşamadığı durumda asıl özgürlüğe ulaşamayacaklardır.⁵⁴⁷

Fransız Devrimi, kadın tartışmalarına farklı açılardan yaklaşılmasını sağlamıştır. Condorcet, kadınların siyasal haklardan mahrum bırakılmasını, diğer ayrımcılık türleri ile bir tutmuş ve bunun devrimin ilkelerinden olan eşitliğe aykırı bulmuştur.⁵⁴⁸ Olympe

⁵⁴² Yükselbaba, *Kadın ve Kamusal Alan...*, s. 19.

⁵⁴³ Pelz, *Üçüncü Meclisin Doğuşu...*, s. 71; Ağaoğulları, *Fransız Devrimi... C. 1*, s. 121.

⁵⁴⁴ Gemalmaz, *Ulusalüstü İnsan Hakları...*, s. 67.

⁵⁴⁵ Yalom, *Kan Kardeşler...*, s. 33.

⁵⁴⁶ Godieau, *Özgürlüğün Kızları...*, s. 31.

⁵⁴⁷ *Ibid.*, s. 37.

⁵⁴⁸ CONDORCET, Sur L'Admission des Femmes au Droit de Cité, 3 Juillet 1790, Erişim: <https://gallica.bnf.fr/essentiels/anthologie/admission-femmes-droit-cite>, (Erişim Tarihi: 01.04.2025).

de Gouges ise Condorcet'den daha radikal biçimde devrimin, cinsiyet eşitsizliğini kabul ederek despotizmin farklı bir türünün devamını sağladığına inanmaktadır. Olympe de Gouges'un söylemleri ve eylemleri kadınları hak mücadelesine çağırmaktadır. 1791 yılında yazdığı Kadın ve Kadın Yurttaş Hakları Beyannamesi ile Fransız Bildirgesini temel alarak kadının hukuken ikinci sınıf konumunu ortaya koymuştur.⁵⁴⁹ Olympe de Gouges tarafından kaleme alınan bu bildirme modern feminizm açısından da yol göstericidir.⁵⁵⁰ Olympe de Gouges, devrimin şiddete dayanan uygulamalarını eleştirince ve Robespierre ve Marat'yı acımasızlık ve diktatörlükle suçlayınca kraliyet yanlısı ilan edilerek itibarsızlaştırılmıştır, devrim mahkemesi tarafından yargılanarak 3 Kasım 1793'te giyotine mahkum edilmiştir.⁵⁵¹

İngiliz Wollstonecraft ise Olympe de Gouges'dan daha farklı bir perspektife sahiptir. Aydınlanma ile benzer şekilde aklı yücelten Wollstonecraft, kadınların eğitim haklarını ve bireysel gelişimlerini desteklemiştir.⁵⁵² Wollstonecraft anneliği överek geleneksel bir tutum sergilese bile kadın kimliğinin öne çıkarması ve kadının kendi hayatını belirleyebilmesi gerektiğini savunması ile ardıllarını etkilemiştir.⁵⁵³ Sonuç olarak, FİYHB'nin ve ilan edilen burjuva erkek haklarının kadınlara yeterince özgürleşme getirmediği fark edilmiştir. Bu sebeple, kadınlar erkeklerin sahip olduğu otonomiye sahip olduklarını iddia etmeye başlamışlardır. Eşitlik ve özgürlük Fransa'da kadınlar tarafından ulaşılamamıştır. Ancak, mücadeleye başlayan kadınlar tarih sahnesine süfrajeterler olarak tanınmışlardır.⁵⁵⁴

ii. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nin Kadınların Özgürleşmesine Etkisi

Hutson'a göre, Amerika'da 18. yüzyılda kadınların durumunda Aydınlanma düşüncesi, artan refah ve devrimin de etkisiyle iyileşme yaşanmıştır. Ancak Fransa'da devrim sürecinde yaşanan çalkantılar, kan dökmele ve muhafazakar Amerikalılara aşırı gelen talepler Amerika'da Fransız Devrimi'ne karşı tepkiye ve korkuya yol

⁵⁴⁹ Sledziwski, *Dönüm Noktası...*, s. 47-49.

⁵⁵⁰ Gerhard, *Kadın Hareketleri ve Feminizm*, s. 17

⁵⁵¹ *Ibid.*, s. 18-19.

⁵⁵² WALLSTONECRAFT Marry, Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi, (çev. D. Hakyemez), 11. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 35-36

⁵⁵³ Sledziwski, *Dönüm Noktası...*, s. 49-50; Batı'da ilk feminist olarak kabul edilen Wollstonecraft, liberal feminizmin öncüsüdür. Liberal feminizm sınırlarına düşen ancak dönemini aşan fikirleri vardır. (TÜRKELİ Gözde, "Feminizmin Üç Dalgası ve Kamusal Mücadele", Editör: Ülker Yükselbaba, Kadın, Kamusal Alan ve Hukuk, 1. Baskı, Tekin Yayınları, Ankara, 2017, ss. 47-82, s. 57.

⁵⁵⁴ *Ibid.*

açmıştır. Yavaş yavaş kendi geleneksel alanından çıkmaya başlayan Amerikan kadını, Fransız kadınının radikal eylemlerinin ters etki yaratması sonucu kabuğuna çekilmiştir. Ayrıca Fransız Devrimi korkusunu bir argüman olarak kullanan Amerika'nın ruhban sınıfı, kadınlarla her zaman sağlam olan bağını daha da güçlendirmiştir. Bu bağ 19. yüzyıl Amerika kadın hareketinin önündeki en büyük engel olmuştur.⁵⁵⁵ Ancak Fransa'daki kadın hareketini radikal olarak tanımlamak da doğru değildir.

Fransız Devrimi'nde kadınlar devrim sonrasında dışlandıkları halde kamusal alana dahil olmanın yollarını aramışlar ve aktif çaba göstermişlerdir. Amerika'da ise toplumsal koşulların getirisi sonucunda, kadınların kolektif eylemlerini gösterdikleri alanlar dini oluşumlardır. Devrim sürecinde daha çok erkekleri ve siyasal alanı evden desteklemek yoluyla özel alanda kalmışlardır.⁵⁵⁶ Amerika'da erdem Fransa'da olduğu gibi kamusala ait değildir. Her bireyin Tanrı'ya hesap vereceği düşüncesi püritenlikle topluma işlemiştir. Kadınlar Amerika'da dini yardım kuruluşlarında bir araya gelmişler ve bu şekilde kendi kamusal alanlarını yaratmışlardır. 19. yüzyıl Amerikan feminizminin temeli bu yolla atılmıştır.⁵⁵⁷ Amerikan toplumu, bireylerin kendi potansiyelleri ile toplumda yer edinmesine dayanır. Devrim sürecinde kadınların bireysel kapasitelerini fark etmeleri torunlarının hak mücadelesinde etkili olmuştur.⁵⁵⁸

Amerika'da 19. yüzyılda aktif olan kadın hareketi, Amerikan İç Savaşı sonrasında siyahi köleliğine karşıtlık ile aynı döneme rastlamaktadır.⁵⁵⁹ İlk olarak, kadınların ekonomik hayatta daha aktif olmasını sağlamıştır. Bunun yanında kölelerin statüsünün tartışılması kadınların kendi statüleri üzerine düşünmelerini de tetiklemiştir.⁵⁶⁰ Belirtilen dönemde yalnızca beyaz kadınların değil, yerli ve siyahi kadınların da ezildiğini eklemek gerekir. Köle statüsünde kabul edilen kadınlar, köle erkeklerle oranla çok daha kötü koşullarda hayatlarını idame ettirmektedirler.⁵⁶¹ Kadınların kölelik karşıtı hareketler ile olan işbirliği erkeklerin politik tartışmalardan

⁵⁵⁵ Huston, *Women in the Era...*, s. 300.

⁵⁵⁶ Godieau, *Özgürlüğün Kızları...*, s. 29-30.

⁵⁵⁷ *Ibid.*, s. 35-36.

⁵⁵⁸ *Ibid.*, s. 37-38.

⁵⁵⁹ Güriz, *Feminizm...*, s. 44.

⁵⁶⁰ Kerber, *From the Declaration...*, s. 123.

⁵⁶¹ *Ibid.*, s. 122.

kadınları dışlamaları ile son bulmuştur. Kölelik karşıtı mücadele erkeklere oy hakkı getirirken iki ırkın kadınlarının mücadelesi 1920'lere kadar sürecektir.⁵⁶²

Amerika'da kadın hareketi, devrime ilişkin özgürlükçü ideolojiyi benimsemiş ve Bağımsızlık Bildirisi'ndeki hak ve imtiyazları kadınların da haiz olduklarını iddia etmiştir. Bu hak taleplerinde sıklıkla Amerikan devriminde kadının ne kadar aktif olduğuna ilişkin çalışmalarda bulunulmuştur. Kadınlar, Bağımsızlık Bildirisi'nde belirtilen hakların öznesi olduklarını belirtmişler ve kendilerinin devrime olan aktif katılımlarını ortaya koyarak savlarını meşrulaştırılmışlardır.⁵⁶³

Amerika'da da kadınlar Fransız feminist Olympe de Gouges'un yayımladığına benzer şekilde ABB'yi örnek alarak bir bildiri yayımlamışlardır. 1848 yılında Elizabeth Candy Stanton tarafından kaleme alınan bu bildiri Jefferson'un ABB'de yazdıklarından etkilenmiştir. Kadınlar Jefferson'un krala yönelttiği eleştirileri erkeklere yönelterek, taleplerinin devrim dönemindeki taleplerden daha fazla veya radikal olmadığını, bazı apaçık gerçekleri ortaya koyduğunu göstermek istemişlerdir. Kadınlar, yalnızca kamusal özgürlükleri değil aynı zamanda özel alanda kalan aile içi özgürlükleri için de çabalamışlardır. En temelde kadının ikincil statüsü eleştirilmiş ve kadınların ekonomik ve fiziksel olarak evlilik içerisinde ve dışında kocası karşısındaki kırılganlığına, boşanma durumunda dezavantajlı durumuna karşı çıkılmıştır.⁵⁶⁴

Dolayısıyla bu devrimler kadınlar üzerinde somut hukuki bir faydası olmasa dahi bilinçlenmelerine katkı sağladığından özgürleştirici bir etkiye sahiptir.⁵⁶⁵ Kadınlar kendi uluslarının bir parçası olduklarından en azından hukuki eşitlik ve özgürlük taleplerini aktif tam vatandaşlık talebi ile savunmaya başlamışlardır. Aydınlanma ile yükselen akıl, liberal feministler için ana kaynaktır. Sonrasında feministler tarafından eleştirilecek olan ilk liberal feministler kadınların erkeklerle aynı şekilde akıl sahibi olduğunu, dolayısıyla eşit hakları da bünyesinde barındırdıklarını söylemektedir.⁵⁶⁶ İlan edilen bildiriler de birinci dalga feministlere örnek teşkil etmiştir. Ancak bu

⁵⁶² Türkeli, **Feminizm Üç Dalgası ve Kamusal Mücadele**, s. 52.

⁵⁶³ Huston, **Women in the Era...**, s. 290.

⁵⁶⁴ Kerber, **From the Declaration...**, s. 115- 116.

⁵⁶⁵ Bkz. Yükselbaba, **Feminist Perspektiften Hukuk**, s. 125.

⁵⁶⁶ Liberal feminizme ilişkin için bkz. ERKİZAN Hatice Nur, "Liberal Feminizm Üzerine Tartışmalar", HFSA, 20. Kitap, Hazırlayanlar: H. Ökçesiz / G. Uygur, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 36-43.

görünürde hukuki eşitliğin her zaman yeterli olmayacağı da göz önünde bulundurulmalıdır.

C. Devrimlerin Arka Yüzü: Sömürgecilik

Sömürgeciliğin kötü yanı yalnızca uzak bir geçmişte yapılmış haksızlıklar değildir, aynı zamanda yapılanların etkisinin hala “gelişmemiş” ülkelerde hissedilmesi ve hatta farklı şekillerde kapitalist sermaye uğruna devam ettirilmesidir. Irka dayanan ayrımcılık, ırk biyolojik bir gerçeklik değilse bile ekonomik sömürüye dayanan bir tarihsel gerçekliktir. Beyaz olanların -her biri sözleşme tarafı olamamışsa da- yaptıkları sözleşme ile aşağı görülen ırklar yapılan sözleşmenin nesnesi şeklinde konumlandırılmıştır.⁵⁶⁷ Konuyu açıklamak için ilk olarak tarihsel bir arka plan verilecek ardından neden insan haklarını ilan eden bu bildirilerin sömürgecilik ile bağlantılı olduğu ve yer ve zamandan bağımsız insan haklarının beyaz olmayan ırkları kapsamadığı açıklanmak istenmiştir.

1. Sömürgeciliğin Tarihi Arka Planı

Coğrafi keşifler, insanın dünyayı ekonomik nedenlerle keşfe zorlanması sonucunda zamana yayılarak gerçekleştirilmiştir. Yeni yerleri keşfeden insan, kendisini dünyadaki canlı-cansız her şeyden üstün sayacaktır. Bu durum, keşfe giden insanların yeni gördükleri yerlerdeki insanlara tepeden bakmasına, onları hayvanlarla aynı derecede nitelendirmelerine ve bulduğu her nesneyi sahiplenebileceğini düşünmesine yol açmıştır. Beyaz insanın “keşfettiği” yerlerde sonsuz hakkı vardır. Kendisi için duyurduğu yüce insan haklarının başkaları için var olmadığını söyleyecek kadar da fütursuz davranacaktır. Coğrafi keşiflerin FİYHB ve ABB ile nasıl doğrudan bağlantısı olduğu aşağıda açıklanmaya çalışılacaktır.

a. Coğrafi Keşifler ve Sömürgeleştirme

Osmanlı'nın İstanbul'u fethetmesi sonrasında başlayan coğrafi keşifler Batı sömürgeciliğinin farklı bir boyuta evrilmesine yol açmıştır. 1492 yılından sonra Amerika kıtası İspanyollar tarafından talan edilmeye başlanmıştır. Amerika'dan elde edilen zenginlikleri dışarıdan Avrupa'nın tümünü beslemektedir. Bu süreçte çeşitli

⁵⁶⁷ Mills, *Irksal Sözleşme*, s. 33-35.

ticaret kolları gelişmiş ve devletler arası rekabet artmıştır. İngiltere gibi bazı devletler kontrolü ellerine almak istemiş ve merkantalist politikalara yönelmişlerdir.⁵⁶⁸ Dolayısıyla devletler arasında amansız bir yarış yaşanmakta, buna ek olarak da ticarete gelişmeler ve zenginleşen bir burjuva ortaya çıkmaktadır.

Avrupalılar, kendi keşfettikleri topraklarda yaşayan yerli halkların mülkiyetlerine ve özgürlüklerine hiçbir şekilde saygı göstermedikleri gibi bu zenginlikleri kendi mülkiyetlerine katmakta da sakınca görmemişlerdir. Kazanılan bu servetler ise sömürgeleştirmede başrol olan İspanya ve Portekiz'den çok Fransa ve İngiltere dahil olmak üzere diğer Avrupa ülkelerinin hazinelerine girmiştir. Bu ülkelerde ticaret ile uğraşan belirli ayrıcalıklı burjuva kesimleri Avrupa genelinde zenginleşmiştir.⁵⁶⁹ Tüm bu süreç boyunca yerliler ise Avrupalıların silah teknolojisine, bünyelerinin yabancı olduğu salgın hastalıklara dayanamamışlardır. Emekleri sömürülen ve bu sebeple onurları zedelenen bazı yerliler toplu şekilde intiharlar etmişler ve kendi çocuklarını da öldürmüşlerdir.⁵⁷⁰ İşkenceye karşı çıkılan devrim dönemlerinde dahi işkence sömürgelerde ve plantasyonlarda beyaz olmayanlara karşı devam etmiştir.⁵⁷¹ Sonrasında kurulan ABD'nin zenginliği sömürüye dayansa da yerli nüfusa veya siyahilere yapılanların telafisi ekonomik olarak sağlanmamıştır.⁵⁷²

İngiliz kolonilerinin ilk kalıcı yerleşkesi 1607 yılında Virginia'ya bağlı Jamestown'da kurulmuştur. Jamestown'da yerleşke kurulduğunda yerli nüfusu, İspanya, Fransa ve İngiltere tarafından hem hastalıklar hem de savaşlarla düşürülmüştür. İngiliz yerleşkelerinin varmasıyla birlikte aktif savaş Kuzey Amerika'da bir süreliğine sona ermiştir. Ancak İngilizler ile yerliler arasında sürekli çatışmalar yaşanmakta, insanlar köleleştirilmekte ve yerli halk bir yandan hastalıklar bir yandan da çatışmalar sebebiyle can vermektedir. 1675-1678 Kral Philippe Savaşı,

⁵⁶⁸ Galeano, **Latin Amerika...**, s. 21-40.

⁵⁶⁹ **Ibid.**, s. 41-42; Galeano gibi Mills de burjuva zenginleşmesi ile sömürgecilik arasında doğrudan bağlantı kurmaktadır (Mills, **İrksal Sözleşme**, s. 62-64).

⁵⁷⁰ Galeano, **Latin Amerika...**, s. 41; AKAL Cemal Bali, "İspanya'nın Latin Amerika'yı Fethi ve İspanyol Düşüncesinin İnsan Haklarıyla Uluslararası Hukuku Keşfi", Edip F. Çelik'e Armağan, Değişen Dünya'da İnsan, Hukuk ve Devlet, Editör: Turgut Tarhanlı, Birinci Baskı, İstanbul, Engin Yayıncılık, 1995, ss. 1-26, s. 11, s. 21-22; Hispanyola'daki katliama ilişkin bkz. STANNARD David E., *American Holocaust: The Conquest of the New World*, Oxford University Press, New York, 1992, s. 67-75; Ölümlerin çoğu Avrupalıların Amerika'ya getirdikleri ve yerlilerin bünyesine yabancı olan hastalıklardan kaynaklanmaktadır. Avrupalılar bu hastalıkların getireceği ölümlere ilişkin herhangi bir önlem almadıklarından dolayı olarak sorumlu görülmektedirler (Şenel, **Kemirgenlerden Sömürgecilere...**, s. 1023).

⁵⁷¹ Mills, **İrksal Sözleşme**, s. 138.

⁵⁷² **Ibid.**, s. 66-69.

yaşanan sürekli çatışmaları çok daha radikal biçimde göstermiştir.⁵⁷³ 1720'lere gelindiğinde yerli nüfusu neredeyse silinmiştir.⁵⁷⁴

Sömürü ile gelen zenginleşme Fransa'da da görülmektedir. Fransa ekonomisi ticaretle beraber 18. yüzyılda güçlü bir ekonomidir. Yedi Yıl Savaşları'nda (1756-1763) en önemli kolonilerinden Québec'i İngiltere'ye karşı kaybetmesine rağmen özellikle köle ticaretinde uluslararası arenada ön plandadır. Karayiplerden sağladığı şeker, ekonomisine katkı sunmaktadır.⁵⁷⁵ Sömürgesi olan Haiti o dönemde üretimi revaçta olan şeker üretimi için oldukça iyi bir bölgedir. Fransızlar Haiti topraklarında daha çok şeker üretebilmek için sömürgeye 1786 yılında yirmi yedi bin, ertesi yıl kırk bin köle getirmişlerdir. 1791 yılında kopan isyan ve devrim ile birçok kayıp yaşanmış ancak kölelik kaldırılmıştır.⁵⁷⁶ Buna rağmen Fransa'da Napoléon'un başa geçmesi ile Fransa'nın elinde kalan topraklarda sömürgecilik hız kesmeden devam etmiştir. 1806'da Fransa'nın baskısı ile Birleşik Devletler Senatosu Haiti ile ticareti yasaklamış, 1825'te ise Haiti'nin bağımsızlığı Fransa tarafından çok yüksek bir bedel karşılığında kabul edilmiştir.⁵⁷⁷

Amerika'daki ve Afrika'daki kaynakların talan edilmesine karşı ideolojik bir meşruiyet ihtiyacı vardır. Nitekim bahsedilen dönem Avrupa'da hümanizmin çıkmaya başladığı, Aydınlanma filozoflarının aklı vurguladığı ve sözleşme düşüncesi ile özgürlük ve eşitliğin herkes (!) için olduğunun düşünüldüğü dönemdir. Bu ideolojik meşruiyet beyazların üstünlüğü düşüncesine dayanır.

b. Beyazların Üstünlüğü

Beyazların üstünlüğünün ne olduğu hakkında bir uzlaşma söz konusu değildir. Beyazların üstünlüğü fikri Roxanne Dunbar-Ortiz'e göre Haçlı seferleri ve İrlanda'nın kolonileştirilmesine kadar götürülebilir. İspanya'da Yahudilerin ve Müslümanların İberia yarımadasından sürülmesi sürecinde saf hristiyanlık fikri "kanın temizliği"

⁵⁷³ Stannard, **American Holocaust...**, s. 101-118.

⁵⁷⁴ Abenaki nüfusu New Hampshire'da 12.000'den 250'ye, Pacumtuck'lar 18.000'den 920'lere, Quiripi-Unquachog'lar 30.000'den 1500'e, Massachusetts'ler 44.000'den 6000'e düşmüştür. Bu sayılar Kral Philippe Savaşı öncesine aittir (Stannard, **American Holocaust**, s. 118); Benzer şekilde Illinois, Kansas, California, Arizona, New Mexico, New York, Oklahoma, Missouri gibi bölgelerde de yerli nüfusu neredeyse yok olmuştur (**Ibid.**, s. 128-146).

⁵⁷⁵ Tilly, **Avrupa'da Devrimler**, s. 226.

⁵⁷⁶ Galeano, **Latin Amerika...**, s.77-78.

⁵⁷⁷ **Ibid.**, s. 78.

doktrini ile bütünleşmiştir. Sonrasında biyolojik ırklar arası farkı güçlendiren bu doktrin, birçok halkın kolonize edilmesinin veya soykırma uğramasının meşru temelini oluşturmuştur. Beyazların üstünlüğü, doğrudan ten rengine bağlı olmamakla birlikte -İngilizlerin İrlandalılar üzerinde kurduğu hakimiyet gibi- genellikle koyu tenlilerin sistematik ayrımcılığa uğramasını meşrulaştırmıştır. Beyazların üstünlüğüne olan inanç ile birçok müslüman, yerli Amerikalı veya siyahi dışlanabilmiştir. Özellikle siyahilere dair kölelik uygulamaları bahsedilen üstünlüğün en açık göstergesidir. 19. yüzyılda yükselişe geçen sosyal darwinizm⁵⁷⁸ ile beyazların üstünlüğü argümanı sistematikleştirilmiş ve bilimselleştirilmiştir.⁵⁷⁹

1492 yılında başlayan İspanya'nın Amerika'yı sömürgeleştirmesinde daha çok din odaklı bir ayrım görünür. Bu sebeple bazı yazarlara göre, göre beyazların üstünlüğü Hristiyanlık fikrine dayanır. Stannard'a göre, Aquino'lu Thomas tarafından eşitsizliğin normalleştirilmesi ve medeni Hristiyan toplumu için araçların kullanılması makul görülmesi üstünlüğü kuran temel faktörlerdendir.⁵⁸⁰ Williams da benzer bir görüşe sahiptir. Kilise, birlik ve hiyerarşiye kendi hukukunda yer vermektedir. Hristiyanlık kendine içkin bir dünya düzeni fikrine sahiptir -bu birçok dinde ve kültürde ortaktır-, ancak buna ek olarak başkalarına kendi dünya görüşünün dayatılması Haçlı seferleri döneminde meşrulaştırılmıştır.⁵⁸¹ Ayrıca, rasyonelleşme ile medeni olma halindeki vurgu da kendisini gösterir. Bu sebeple, beyazların üstünlüğünün inşa edilmesinde doğal hukuk kuramlarının etkisi bulunmaktadır. Avrupalılar fethedilen toprakların sömürülmesini meşrulaştırırken yerlilerin dehşet verici, doğal hukuka aykırı uygulamalarını gerekçe olarak sunmuşlardır.⁵⁸²

⁵⁷⁸ Sosyal darwinizm, Darwin'in evrim teorisinde bulunan "doğal seçim" gibi temel ilkeleri sosyal koşullara da uygulayan akımdır. Özellikle 19. ve 20. yüzyıllarda yükselen bu akım, hem toplumdaki ekonomik eşitsizlikleri hem de ırklar arası ayrım yapan biyolojik üstünlük kavramlarını meşrulaştırmak için kullanılmıştır (Social Darwinism, Erişim: <https://www.britannica.com/topic/social-Darwinism>, Erişim Tarihi: 01.06.2025); Ayrıca bkz. BADERTSCHER Kathi, "Social Darwinism", International Encyclopeia of the First World War, Erişim: https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/social-darwinism/#toc_social_darwinism_emerges, (Erişim Tarihi: 02.06.2025).

⁵⁷⁹ DUNBAR-ORTIZ Roxanne, *An Indigenous Peoples' History of The United States*, Beacon Press, Baston, Massachusett, 2014, s. 36-39.

⁵⁸⁰ Stannard, *American Holocaust...*, s. 172-173.

⁵⁸¹ WILLIAMS Robert A. Jr., "The Algebra of Federal Indian Law: The Hard Trail of Decolonizing and Americanizing the White Man's Indian Jurisprudence", *Wisconsin Law Review*, V. 219, 1986, ss. 219-299, s. 229-239.

⁵⁸² Akal, *İspanya'nın Latin Amerika'yı Fethi...*, s. 5; AKAL Cemal Bali, *Modern Düşüncenin Doğuşu: İspanyol Altın Çağı*, 7. Baskı, Dost Kitabevi, Ankara, 2016, s. 81-82.

Doğal hukuk ve din (Hıristiyanlık da dahil olmak üzere) günümüzde olduğu gibi o dönemde de tek bir yoruma sahip değildir. Sömürgeci dilin karşısında doğal hukuk ve insan hakları temelli düşünceler de ortaya atılmıştır. Özellikle Vitoria, yerliler Hıristiyanlık yeterince duyurulmuş olmasına rağmen Hıristiyanlığı kabul etmiyorlarsa buna saygı duyulması gerektiğini düşünmektedir, onlara karşı savaş açılması veya bu kişilerin mallarına el konulması doğru değildir.⁵⁸³ Ayrıca lanetli oldukları düşüncesi ile yerlileri yok etmek isteyenlere karşı çıkmıştır.⁵⁸⁴ Ancak Vitoria, aynı zamanda serbest ticaret ve dolaşım özgürlüğünün sıkı savunucusudur. Modern uluslararası hukuk kavramlarının ortaya atan Vitoria'nın çelişkisi bahsettiği özgürlüklerin sömürgeleştirme hukuku ile aynı dönemde geliştirilmesidir.⁵⁸⁵ Ticaret özgürlüğü mülkiyet hakkı kapsamında beyazların köleleştirme faaliyetlerini temize çıkarmak için kullanacağı dal olacaktır.

Las Casas da Vitoria'dan çok daha sert biçimde yerlilere yapılan haksız uygulamalara karşı çıkmıştır. İnsanların özgür, eşit ve akıllı varlıklar olduklarını iddia eden Las Casas, yerli halkları korumak için elverişli bir teori ortaya koymuştur. Yerlilerin hıristiyanlaştırılması için rızalarının barışçıl bir şekilde alınması gerektiği savunmuştur.⁵⁸⁶ Ancak düşünsel alanda yaşanan gelişmeler gerçekleşen kısımları durdurmamıştır. Sömürgecilik altın getirdiği için devam ettirilmiş ve sömürgeciler tarafından yerlilerin daha aşağılık olduklarına inanılmıştır.⁵⁸⁷ Yine de İspanya'nın Amerika'yı sömürmeye başladığı dönemde sömürgecilik ve kölelik karşıtı fikirlerin temelleri atılmıştır.⁵⁸⁸

Başka insanlar köleleştirilirken ve sömürülürken Batı'da hümanizmin yükselmesi ve özgürlük çağrılarının ortaya çıkması karşısında cevap üretmek gerekmiştir. Dönemin filozoflarının çoğu Amerikan yerlilerini daha aşağıda görmekten çekinmemiştir. Özgürlük için önemli bir isim olarak görülen ve hatta köleliğe karşı söylemler üreten Voltaire'e göre Amerika "*göbeği sırtında domuzlar, kel ve korkak aslanlar, tembel ve aptal Kızılderililer*" ile doludur.⁵⁸⁹ Meksika kökenli

⁵⁸³ DE VITORIA Francisco, Dersler, (çev. A. Dokuzlu / C. Muratoğlu, M. Sağiroğlu), Dost Kitabevi, Ankara, 2017, s. 85-86.

⁵⁸⁴ *Ibid.*, s. 91-92.

⁵⁸⁵ Akal, *İspanya'nın Latin Amerika'yı Fethi...*, s.8; bkz. Vitoria, Dersler, s. 92-96.

⁵⁸⁶ Akal, *İspanya'nın Latin Amerika'yı Fethi...*, s. 14-15;

⁵⁸⁷ *Ibid.*, s. 19-20.

⁵⁸⁸ *Ibid.*, s. 26.

⁵⁸⁹ Galeano, *Latin Amerika...*, s.54.

Amerikalıların tarihi Amerika kıtasında çok eskilere dayanmasına rağmen Avrupalılar tarafından aşağı ırk olarak görülmüş ve en iyi ve kinayeli şekliyle “medenileştirilmesi gereken” vahşiler olarak etiketlenmişlerdir.⁵⁹⁰ Charles W. Mills, bu sebeple beyazların üstünlüğünün doğrudan ırksal bir sözleşme ile kurulduğunu iddia etmektedir. İrksal sözleşme, mekânsal ve bireysel normlandırma yaparak beyaz Avrupa ırklarının diğer ırklardan üstün olduğu kabulüne dayanan ekonomik bir sömürü sözleşmesidir.⁵⁹¹

Hıristiyanlık fikri ile başlayan sömürü, Aydınlanma ile birlikte dönüşüm geçirmiştir. Modernite, bilime dayanan akıl ile doğrusal bir ilerleme mefhumunu bünyesinde barındırmaktadır. Aydınlanmanın yücelttiği akıl evrensel gerçekleri dayatır ve doğrusal bir ilerleme ile insan aklının mükemmel yönetimlere giderek yaklaşacağı inancını doğrulamaktadır.⁵⁹² Aydınlanma laikleşmenin de sonucu olarak din temelli ayrımcılık yerine ırka dayanan farkları ortaya koyarak Antik Yunan’daki site devleti dışındaki barbarlara nasıl bakılıyorsa benzer biçimde insan-insansı veya medeni-yabani ayrımı yapmaya başlamıştır.⁵⁹³ Dolayısıyla bu şekilde, Avrupalıların özgürlüğünün yükselişi diğer toplumlar açısından düşünülmemiştir. Beyaz Avrupa halkı kendi özgürlüğünü sistematize etmiştir.

2. Beyazların Özgürlüğü

Sömürgeciliğin bu bildirgeler ile doğrudan bağlantısını kuran husus, başkalarının özgürlüğünün beyaz burjuva erkeğin özgürlüğü altında konumlandırılmasıdır. Keşif doktrini ve köle ticaretinin mülkiyet kapsamında değerlendirilmesi en somut biçimiyle karşımıza çıkmaktadır. Devrim döneminde rıza temelli toplum düşüncesi ve liberal devletin şiddet tekelinin meşruiyetinin dayandığı bir sosyal sözleşme görülür. Ancak ırklar arası hiyerarşinin göstergesi olan ırksal sözleşme, beyaz olmayanlara şiddet ile dayatılmıştır. Yeni Dünya’da keşfedilen topraklara el konulması için yerlilerin öldürülmesi veya kamplara yerleştirilmesi, Afrikalıların Amerika’da köleliğe alıştırılması için yapılan terbiye verme süreçleri,

⁵⁹⁰ BÜKEN Gülriz, “Quetzalquatl Soyunun Yaşayakalıışı: *Atzlan*’dan *Frontera*’ya *Mejicanolardan* Meksika Kökenli Amerikalılara”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Bir Zamanlar Amerika-II, Y. 10, S. 42, 2007, Doğu Batı Yayınları, Ankara, ss. 11-33, s. 15.

⁵⁹¹ Mills, *İrksal Sözleşme*, s. 71-123.

⁵⁹² Yükselbaba, *Postmodernizm ve Hukuk*, s. 141-142.

⁵⁹³ Mills, *İrksal Sözleşme*, s. 48-50; Yunan felsefesi ve inanışında adil düzenin sağlandığı tek yer site devleti olan *polistir*, çünkü yalnızca orada yasaların mutlak egemenliği geçerlidir (Akad / Vural Dinçkol, *Genel Kamu Hukuku*, s. 16). Yabancılar site içine yerleşseler bile yurttaşlık haklarına sahip olamazlar (*Ibid.*, s. 17).

kölecilikten kaynaklanan can kaybı bu şiddet tekelinin yansımalarına örnektir.⁵⁹⁴ Bu sebeple zorlamaya dayanan keşif doktrini ve köle ticareti önemlidir.

a. Keşif Doktrini ve Mülkiyet

Amerika’da Avrupa kolonilerinin yerleşmesinden önce yaşayan kişiler bulunmaktadır. Amerikan yerlileri tarafından anlatılan hikaye oldukça farklıdır. Dolayısıyla Amerika’ya yerleşildiğinde yapılan boş ve verimli güzel araziler tasviri yalandan ibarettir.⁵⁹⁵ Keşif teorisi uyarınca bu sözde sahipsiz topraklara el konulmasının önü açılmıştır. Mülkiyet bahsinde de değinildiği üzere, kolonyalist eylemleri meşrulaştırmak için ortaya atılan keşif doktrini mülkiyet düzenlemeleri ile devam ettirilmiştir.⁵⁹⁶

Doğal hukukun teolojik kaynağından kopması ile birlikte hristiyanlık temeli dönüşüm geçirmiştir. Bu nedenle artık, yalnızca Hristiyanlığı yaymak için keşif yapılması yeterli değildir, rasyonel doğal hukuk da evrensel niteliği ile bir nevi dayatmacılığa bürünmüştür. Kilise hukukuna aykırı uygulamalar artık Tanrı ve doğanın kanununa aykırı hale gelmiştir.⁵⁹⁷ Örneğin, İspanya Amerika’yı fethettiğinde yerlilerin ensest ilişkileri, kurban törenleri veya yamyamlıkları gibi doğal hukuka aykırı görülen uygulamalar yeri geldiğinde abartılarak ön plana çıkarılmıştır.⁵⁹⁸ Hristiyanlıktan kopan doğal hukukun dönüşüm geçirdiği açıktır ancak doğal hukuk bir gerçeklik olarak insan ötesinde vardır. Bu düşünce pek çok doğal hukuk görüşünde görülebilir. Sömürgecilikte farklı olan, bu medeniyeti yaymanın bir misyon haline dönüşmesi, ekonomik menfaat ilişkilerini meşrulaştırmasıdır. İngiliz Kraliyeti tarafından Virginia kolonisinin kuruluşu için 1607 yılında verilen ilk ferman bize İngiltere’nin Amerika kıtasına dair medenilik vizyonunu göstermekte ve keşif doktrinini açıklamaktadır:

⁵⁹⁴ *Ibid.*, s. 118-120.

⁵⁹⁵ Kuzey Amerika coğrafyasında devletleşmeye geçilmemiştir. Orta ve Güney Amerika’da ise kentlerde ekonomik farklılaşmaya gidilmemiştir. Ancak bu durum doğrudan bir “geri kalmışlık” olarak yorumlanmamalıdır. Bu coğrafyada yaşayan kişilerin koşulları veya seçimleri bu yönde gerçekleşmiş olabilir (Şenel, *Kemirgenlerden Sömürgecilere...*, s. 917-919).

⁵⁹⁶ Gonzales / Mutua, *Mapping Racial Capitalism...*, s. 134-135.

⁵⁹⁷ Williams, *The Algebra of...*, s. 240-246.

⁵⁹⁸ Akal, *Modern Devletin Doğuşu*, s. 59-60; Williams, *The Algebra of...*, s. 247-248; Avrupalılar yeni kıtaya ayak bastıklarında Yeni Dünya’nın uygarlık temsili Aztekler insanları Tanrılara kurban olarak sunduklarını görmüşlerdir, ancak sömürgecilerin Yeni Dünya’da yaptığı kıyımların daha fazla ölüme yol açtığı da eklenmelidir (Şenel, *Kemirgenlerden Sömürgecilere...*, s. 919-920).

“Bizler, bu asil çalışmanın ilerletilmesine yönelik arzuları büyük bir takdirle karşılıyor ve lütfkar bir şekilde kabul ediyoruz; bu arzu, her şeye gücü yeten Tanrı’nın takdiriyle, Tanrı’nın gerçek bilgisi ve kulluğunu açısından karanlık ve acınası bir cahillik içerisinde yaşayan bu insanlara hristiyan dinini yayarak Tanrı’nın İlahi İhtişamına yönelecektir ve bu bölgede yaşayan kafırları ve vahşileri zamanla insani uygarlığa ve yerleşik ve huzurlu bir yönetime kavuşturabilir. Bu fermanla onların alçakgönüllü ve iyi niyetli arzularını lütfkar biçimde kabul ediyor ve onaylıyoruz.”⁵⁹⁹

İngiltere’de verilen ikinci fermanla (1609) da Amerika’ya göçen yerleşimcilerin yerlilerin topraklarında egemenlik kurması tekrar onaylanmakta Tanrı’nın yardımıyla daha ileriye gitmek istemeleri olumlu karşılanmaktadır, ayrıca koloninin büyümesi, başka şirketlerin ve kişilerin koloniye yatırım yapmaları, hatta yerleşmeleri teşvik edilmektedir.⁶⁰⁰ Dolayısıyla, beyazların mülkiyet hakkı ve egemenliği kutsal görülmesine rağmen Avrupalı olmayan halkların mülkiyet veya benzeri haklarına saygı duyulmamıştır. Yerlilere ve Afrikalılara karşı oluşturulan imaj dolayısıyla insan haklarının belirli bölgelere girmediği ancak götürülebileceği düşünülmüştür. Amerikan yerlilerinin yaşadıkları topraklarda mülkiyet sahibi olmadığı, yalnızca fiili işgal durumunun söz konusu olduğu söylenmiştir. Dolayısıyla sonradan fiili olarak işgal eden kişilerin mülkiyet hakkı doğabilecektir.⁶⁰¹ Bu sebeple yerlilerin topraklarına el konulması ile Fransa’da Kilise’nin topraklarına el konulması farklıdır ancak ikisi de Locke’un emek teorisi ile farklı şekillerde meşrulaştırılır.

Locke’un emek teorisi sahihsiz olduğu iddia edilen topraklarda meşru mülkiyet hakkının varlığını doğal hukuk yoluyla temellendirmektedir.⁶⁰² Amerika’ya gelen yerleşimcilerin yerleştikleri “*terra nullius*” medeniyetin olmadığı bakir bir arazi veya yabanilerin yaşadıkları topraklar gibi tasvir edilir.⁶⁰³ Dolayısıyla Locke’un teorisi uyarınca beyaz olmayan emeğin mülkiyeti kazanmaya yeterli sayılamayacağı, Tanrı

⁵⁹⁹ First Charter of Virginia (1606), Erişim Adresi: <https://encyclopediavirginia.org/primary-documents/first-charter-of-virginia-1606/>, (Erişim Tarihi: 05.06.2025); Ayrıca bkz. Documents of American History, Editör: Henry Steele Commager, Seventh Edition, Meredith Publishing, New York, 1963, s. 8.

⁶⁰⁰ Second Charter of Virginia (1609), Erişim Adresi: <https://encyclopediavirginia.org/primary-documents/second-charter-of-virginia-1609/>, (Erişim Tarihi: 05.06.2025); **Documents of American History**, s. 10-12.

⁶⁰¹ Williams, **The Algebra of...**, s. 253-256.

⁶⁰² Villey, **Philosophie du Droit**, s. 159; Öktem / Türkbağ, **Felsefe, Sosyoloji...**, s. 176.

⁶⁰³ Mills, **İrsal Sözleşme**, s. 80-81; Stannard, **American Holocaust...**, s. 12-13.

tarafından bahsedilen doğayı yeterince dönüştüremediği görülür.⁶⁰⁴ Aynı şekilde Kilise'nin ve aristokrasinin ise emek yoluyla kazanımda bulunmadığı ve gasp yoluyla toprakları işgal ettiği kabul edilmiştir.

Özel mülkiyet sisteminin yerleşmediği toplumların medeniyetin dışında kabul edilmesi de keşfedilen topraklara müdahaleyi kolaylaştırmıştır. Locke'un teorisinde mülkiyet politik toplumun kurucu unsurudur ve mülkiyeti korumayan hiçbir toplum düşünülemez. Aynı zamanda Locke, yargılama yetkisinin devrini de doğal durumdan çıkarak sivil topluma ulaşmanın aşamalarından biri olarak değerlendirmektedir. Dolayısıyla cezalandırma yetkisinin devredildiği toplumlar sivilken diğer toplumlar doğal durumda sıkışmıştır.⁶⁰⁵ Sosyal sözleşme düşüncesine dayanarak bir sivilleşme ideali güden Batı toplumları bu sözleşmenin tarihsel oluşuna inanmışlardır. Bu inanç, sivilleşmeyi gerçekleştirememiş olan yabani veya medeni olmayan toplumlara müdahale edilmesini meşrulaştırmıştır. Dolayısıyla, ırka dayalı mekânsal bir normlandırma görülmektedir. Amerikan yerlilerinin ve Afrikalıların yaşadıkları topraklar Hobbes'un doğal durum tasvirini anımsatan biçimde korkutucudur. Belirli mekanlar medeni iken, Avrupalı devletlerin ulaşmadıkları mekanlar yabanilik içerisinde kalmıştır.⁶⁰⁶ Sonuç olarak, hem beyaz olmayanlar mülkiyet sahibi olabilme potansiyeline sahip değildir hem de mülkiyet sahibi olmadıkları için müdahale meşrudur. Kendi içerisinde çıkmaza yol açan bu düşüncenin dışarıdan başka bir normatif temelle beyaz olmayanlara bariyer ördüğü görülmektedir.

Birleşik Devlet bağımsızlık kazanmalarını takip eden 7 yıl içerisinde topraklarını iki katına çıkarmıştır. İşgal ederek veya satın alarak birçok bölgeye yayılmıştır.⁶⁰⁷ Satın alınan topraklarda ise yerliler imza atmaya zorlanmıştır. Cheerooke'lerin topraklarına el konulma sürecinde Cheerooke'lerin lideri hapse atılmış, yerli basın ise susturulmuştur. Tek istenen hazırlanan sözleşmeye bir imza atılmasıdır.⁶⁰⁸ Doğal hukuk ile meşrulaştırılan sömürgeciliğin zamanla yerini şekilci bir hukuk anlayışına bıraktığı görülmektedir. Keşif doktrininde yer alan mülkiyete benzer biçimde ticaret özgürlüğü de mutlak olarak savunulmuştur.

⁶⁰⁴ Mills, **İrksal Sözleşme**, s. 133-134; Stannard, **American Holocaust...**, s. 233-234.

⁶⁰⁵ Locke, **Second Treaties of Government**, s. 46-47.

⁶⁰⁶ **Ibid.**, s. 71-74; Batı merkezli tarih anlatısı bu sebeple Amerika ve Afrika'ya medeniyet Avrupalılar ile gelmiş gibi bir tavra sahiptir (Stannard, **American Holocaust...**, s. 11-15.

⁶⁰⁷ Galeano, **Latin Amerika...**, s. 253.

⁶⁰⁸ Stannard, **American Holocaust...**, s. 122.

b. Ticaret Özgürlüğü

1500 ve 1800 yılları arasında en çok gelir getiren ticaret kolları arasında köle ticareti yer almaktadır. Hristiyan olmayan kişilerin köleleştirilmesi şeklinde Avrupa’da tekrar ortaya çıkan köleleştirme Afrika kıyılarında büyük bir iş koluna dönüşmüştür. Güney Amerika’daki yerlilerin bulaşıcı hastalıklar ve intihar gibi sebeplerle ölmeleri ve beyaz göçmen emeğinin yetersiz kalması sebebiyle yeterli işgücünün sağlanamaması sonucunda köleleştirme faaliyetleri Afrika’ya sıçramıştır. Genç, sağlıklı ve güçlü Afrika nüfusu Amerika kıtasına köle olarak getirilmişlerdir.⁶⁰⁹ Daha sonra üretimi yüksek kara sahip şeker üretiminin Karayip Adalarında yapılabileceği keşfedilince, işgücü ihtiyacı ile köle ticareti de artış göstermiştir. Sömürgeci devletler, köleler aracılığıyla fazlasıyla emek gerektiren plantasyonda kölelik sayesinde üretimin karlı biçimde yapılabileceğini düşünmüşlerdir.⁶¹⁰ Kuzey Amerika’ya ilk köle ticareti 1619 yılında Hollandalılar ile köle emeğine dayanarak tütün üreten Virginia’daki İngiliz kolonileri arasında gerçekleşmiştir. Ardından Carolina’daki iki koloni tütün ve pamuk tarlalarında Afrikalıları köle olarak kullanmaya başlamıştır.⁶¹¹

Kölelik mefhumu doğrudan ekonomik bir sömürü düzenidir. Marx’a göre, pamuklu sanayisi, İngiltere’de çocuk köleliği getirirken Amerika Birleşik Devletleri’nde köle alım-satım ve yetiştirmeyi bir ticari faaliyet haline getirmektedir. Marx Kapital adlı eserinde bu durumu “*Avrupa’nın ücretli işçilerinin örtülü köleliği Yeni Dünya’da kendisinin tabanı olmak üzere düpedüz çırlıçıplak köleliği getiriyordu.*” şeklinde ifade etmektedir.⁶¹² Ancak Marx bu köleleştirmenin bir tür sınıf çatışması olduğunu düşünmektedir. Bakıldığında ise, sömürü ekonomik bir menfaate dayanmakla birlikte, kölelik müessesesi bu dönemde yavaş yavaş ilk olarak Amerikan yerlilerini, ardından Afrika’yı ve özellikle siyahileri hedef aldığı görülmektedir. Köleleştirme ile elde edilen ürünlerin ticareti de ayrıca sömürgeci devletlerin ekonomisini güçlendirmiştir. 1750’lerde Amerika Boston, Newport ve Providence’tan Afrika’ya rom getirmekte karşılığında Afrika’dan köle almakta ve köleleri Antiller’de satmaktadır. Antillerden satın aldıkları melas (şeker kamışı ve şeker pancarı üretiminde

⁶⁰⁹ Akal, **İspanya’nın Latin Amerika’yı Fethi...**, s. 11; Şenel, **Kemirgenlerden Sömürgenlere...**, s. 1027; Roberts, **Kısa Dünya Tarihi**, s. 332.

⁶¹⁰ **Ibid.**, s. 332-333.

⁶¹¹ **Ibid.**, s. 333;

⁶¹² Marx, **Kapital C. 1**, s. 726

ortaya çıkan yan ürün) ile rom yapmaktadırlar. Afrika, Güney Amerika ve Kuzey Amerika arasında gerçekleşen ticaret üçgeninden elde edilen gelirler Amerikan Bağımsızlık Savaşına katkı sağlamıştır.⁶¹³

Kölelik Amerika'da olduğu gibi Fransa'da da ekonomik öneme sahiptir. Günümüzde Haiti olarak bilinen Saint-Dominique'te 500.000 civarı köle bulunmaktadır. Sömürge toprakları, Fransa için şeker, pamuk, kakao, kahve, çivit ve rom üretmektedir, ticari olarak Fransa ekonomisine önemli katkı sağlamaktadır. Burjuvazi içerisinde kölelik üzerinden kazanç sağlayan %20'lik bir kesim vardır.⁶¹⁴ Fransa köle ticareti ve kolonilerden aldığı zenginlikler ile ticarete yükselişe geçmiştir. 1787 yılında ithalatın %38'i sömürgelerden elde ettiği ürünlere dayanmaktadır.⁶¹⁵ Büyük plantasyon sahiplerinin genel hedefi FIHYB'nin sömürge topraklarında uygulanmasını engellemektir. Bu sebeple, köleliğin Fransızların mülkiyet hakkının ve ticaret özgürlüğünün bir parçası olduğu iddia edilmiştir.⁶¹⁶

Köleliğin gelişimi, Avrupa'da devrim öncesine dayanmaktadır. Fransa 17. yüzyıl sonlarına kadar Fransa toprağına ayak basan herkesin özgür olduğunu kabul etmekte, köleliğe izin vermemektedir. 1685 yılında çıkarılan ve köle ticaretini düzenleyen Kara Kanun (*Code Noir*) Fransa topraklarında kölelik uygulamasını meşrulaştırmıştır.⁶¹⁷ Sömürge topraklarında, kölelik bir iş kolu olarak yürütülmektedir, Kara Kanun bu kölelerin koşullarını düzenlemektedir. Fransa'nın kendi topraklarında ise kölelik bulunmamaktadır. Fransız ekonomisinde etki sahibi plantasyon sahiplerinin baskıları sonucunda 1716'da Krallık Beyannamesi ile Fransa topraklarında köleliğin yolu açılmıştır. Sonrasında ise, kölelik yoluyla Fransa'ya gelen siyahların ülkede taşkınlığa sebep olmasından korkulmuş, 1738'de siyahların sömürge topraklarına geri gönderilmesi için yasa hükümleri çıkarılmıştır.⁶¹⁸

⁶¹³ Galeano, **Latin Amerika...**, s.92.

⁶¹⁴ Ağaoğulları, **Fransız Devrimi...** C. 1, s. 147; bkz. Tanilli, **Dünyayı Değiştiren On Yıl**, s. 26-27.

⁶¹⁵ REGENT Frédéric, "Préjugé de Couleur, Esclavage et Citoyennetés dans Les Colonies Françaises (1789-1848)", *La Révolution Française*, çevrimiçi, Düzenlenme Tarihi Kasın 2015, Erişim Adresi: <http://journals.openedition.org/lrf/1403>, (Erişim Tarihi: 01.06.2025).

⁶¹⁶ Ağaoğulları, **Fransız Devrimi...** C. 1, s. 147-148.

⁶¹⁷ Kara Kanun, Yahudileri kolonilerden kovmayı ve kölelik müessesini düzenleyerek sistematize etmeyi amaçlamaktadır (The Code Noir / The Black Code, Erişim Adresi: <https://revolution.chnm.org/d/335/>, (Erişim Tarihi : 01.06.2025).

⁶¹⁸ KOUFINKANA Marcel, "Les Esclaves Noirs en France et La Révolution (1700-1794)", *Horizons Maghrébins – Le Droit à la Mémoire*, No. 18-19, Les Idéaux de la Révolution Française chez les Maghrébins, ss. 144-161, s. 146-148.

Beyazların üstünlüğü, ırk hiyerarşisi, ticaret özgürlüğü ve mülkiyetin yalnızca beyazlar için uygulanıyor olması devrim döneminde ve devamındaki tartışmalarda da kendini göstermektedir.

3. Devrim Dönemi ve Sonrasındaki Uygulamalar

İrkçilik uygulamaları bahsedilenlerle sınırlı olmamakla birlikte konudan dışarı çıkmamak için yalnızca bildirilere odaklanılacaktır. Sistematik olarak devrim sonrası dönemde güçlenen sömürgecilik dalgasına yalnızca bildiriler ve özgürlük açısından sınırlı bir bakış gerçekleştirilecektir.

a. Doğal Hukuk veya Doğanın Düzeni

Beyaz üstünlüğünün devrim dönemindeki yansımasının önemi özgürlüğün kişi bakımından kimi kapsadığı veya sosyal sözleşmenin tarafının kim olduğunun belirlenmesidir. Fransa’da var olan renk önyargısı sömürgeci anlayışı yeniden üretir. Devrim döneminde hem Fransa’da hem de sömürgelerde beyaz olmayanlar “renkli insan” (*homme de couleur*) biçiminde ifade edilmekteyken aralarından köle olmayanları “özgür renkli insan” (*homme libre de couleur* veya *libre couleur*) şeklinde ifade edilmişlerdir.⁶¹⁹ Özgür olan “renkli” insanların ayrıca belirtilmesi, bize genel kanının “renkli” gördükleri kişilerin özgür olmadığı yönünde bir varsayımın insanların zihnindeki varlığını ispatlamaktadır. “Renkli insan” dendiğinde ilk olarak karşıdakinin özgür olmadığı düşünülmemekte, aksi için bir sıfat eklenmesi gerekmektedir.

Doğal hukuk köleliği meşrulaştırmak için kullanıldığı gibi, kölelik karşıtı düşünceleri de etkilemiştir. Fransa’da kölelik tartışmalarının yaşandığı dönemde doğal hukuk ve Aydınlanma ilkelerine dayanarak köleliği reddeden kişiler bulunmaktadır. Diderot, Voltaire, Condorcet gibi isimler kölelik karşıtı görüşlerini dile getirmişler ve köleliğin arkasında yatan ekonomik çıkar ilişkilerini eleştirmişlerdir.⁶²⁰ Aydınlanma ortaya koyduğu ilkeler ile köleliğin karşısında konumlanmak zorunda kalmıştır. Ancak bu Aydınlanma’nın doğrudan ırkların eşitliğini desteklediği sonucunu çıkarmak için yeterli değildir. Sosyal darvinizm düşüncesi ırk hiyerarşisini bilimselleştirerek sistematize ediyorsa bile öncesinde de renk-kodlu hiyerarşi bulunmaktadır. Örneğin

⁶¹⁹ Ağaoğulları, **Fransız Devrimi...** C. 1, s. 147.

⁶²⁰ **İbid.**, s. 146.

Voltaire, köle ticaretine ve kolonyal üretime yatırım yapmış ve poligenizmi⁶²¹ savunmuştur.⁶²² Birçok yazısında köleliğe karşı çıkan Jefferson'ın kendisi köle sahibidir.⁶²³

Sosyal sözleşme düşüncesi modern devlet kuramının temel ilkelerini ortaya çıkarmaktadır ve yasa yapmaya yetkili kişi, toplumsal düzenin meşru kaynağı bu sözleşmeler ile açıklanmıştır.⁶²⁴ Batı'da siyaset teorisinde önemli görülen sözleşmecilerde de ırk hiyerarşisine rastlanır. Hobbes'ta da Locke'da da sözleşme teorisi sivil toplum ve sivil olmayan toplum ayırımına dayanmaktadır. Medeni olanlar ve olmayanlar düşüncesi dayanarak sömürgeleştirmenin ve Batı değerlerinin empoze edilmesinin de yolu açılmıştır.⁶²⁵ Hobbes'un sözleşme teorisi çoğunlukla varsayımsal kabul edilse bile, bazı toplumların doğa durumundan çıkamayacağını onaylayarak beyaz olmayanlara tarihsel bir gerçeklik olarak görülür.⁶²⁶ Locke her ne kadar meşru savaş harici köleliğe karşı dursa da Carolina'nın kölelik anayasasının hazırlanmasına yardımcı olmuştur. Normatif bir tutarsızlıktan ziyade onun Afrikalıları yeterince insan görmediği kabul edilebilir.⁶²⁷

Benzer tutumlar sözleşme geleneğini devam ettiren diğer sözleşmecilerde de mevcuttur. Rousseau her ne kadar vahşi yaşamı güzelleyerek farklı bir tutuma sahip görünse de her daim yabani kalacaklar ve sivilleşebilecek insanlar ayırımı yaparak ırksal hiyerarşiyi onaylar.⁶²⁸ Ayrıca Rousseau da sivil toplumu ve bununla kazanılan ahlaki özgürlüğü yücelten bir tavra sahiptir.⁶²⁹ Kant ise çok daha açık biçimde

⁶²¹ Poligenizm (çoktürlülük) özellikle 1840'larda akademi camiasında yaygınlaştırılmaya çalışılan insan ırklarının birden fazla kökene dayandığına ilişkin doktrindir. Monogenizm (tektürlülük) ise insanlar arası farklılıkları çevresel faktörler ile açıklamaktadır. Poligenizm ABD Anayasası'nda var olan eşitliğin siyahları kapsamamasını makuliyetini göstermek için kullanılmıştır (YOUNG Robert, "Amerika'daki Mısır: Siyah Atina, Irkçılık ve Sömürge Söylemi", içinde Irkçılık ve Modernite, Editör: A. Rattansi, S. Westwood, (çev. S. Akyüz), Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997, ss. 187-210, s. 199).

⁶²² GIOVANNETTI-SINGH Gianamar, "Racial Capitalism in Voltaire's Enlightenment", History of Workshop Journal, V. 94, 2022, ss. 22-41, s. 26-31; Poligenizm savunusu için bkz. VOLTAIRE, "Traité de Métaphysique", Vres Complète de Voltaire, Edition Garnier Frères, Paris, 1879, ss. 189-230, s. 191-193.

⁶²³ Commager, Jefferson..., s. 59.

⁶²⁴ Yükselbaba, Postmodernizm ve Hukuk, s. 142.

⁶²⁵ Akal, İktidarın Üç Yüzü, s. 46-47; Akal, Hukuk Nedir?, s. 67-68.

⁶²⁶ Mills, Irksal Sözleşme, s. 98-99; Akal, İktidarın Üç Yüzü, s. 107-108; bkz. Hobbes, Leviathan, s. 95.

⁶²⁷ Mills, Irksal Sözleşme, s. 101-102.

⁶²⁸ Ibid., s. 102-103; "İkisi de (metalurji ve tarım) Amerikan yabanileri tarafından bilinmiyordu, bu nedenle her zaman öyle kaldılar." (Rousseau, Discours sur L'origine de L'Inégalité Parmi Les Hommes..., s. 357.

⁶²⁹ Rousseau, Du Contrat Social, s. 77-79.

ahlakiliğin ve rasyonelliğin estetik açıdan ten rengi ile bağlantılı olduğunu söyleyerek renk-kodlu ırksal hiyerarşiyi kuramsallaştırmaktadır.⁶³⁰ Bu sebeple sözleşme düşüncesinin en açık temsili olan devrimler döneminde ırksal hiyerarşiye dayanan bir sözleşme düşüncesi hukuk yoluyla görünür hale gelmektedir.⁶³¹

Bahsedilen ırksal hiyerarşinin hukuki göstergeleri vatandaşlık mefhumu tartışmalarında karşımıza çıkmaktadır. Fransa’da özgür olan siyahilere vatandaşlık hakkı tanınıp tanınmaması tartışılırken köleliğin devamını isteyenlerin temel argümanlarından biri bu durumun “renk önyargısı”nda kırılma yaratacağıdır. Irk hiyerarşisine dayanan renk önyargısı, kölelere kendilerinin beyazlar ile hiçbir zaman eşit olamayacağını benimseterek bu kişilerin kölelik statüsünü kendi istekleriyle benimsemelerini sağlamaktadır.⁶³² Fransız sömürgelerinde çıkan isyanlara ve sol kanadın itirazlarına rağmen “renk önyargısı”nı korumak yasa yapımında etkili olmuştur. Yalnızca özgür anne ve babadan doğan siyahiler yurttaş kabul edilmiş, sonradan azat edilmiş kişiler yurttaşlığı kazanamamışlardır.⁶³³ Fransa’da siyahilerin artması ile beraber melez çocuklar da ortaya çıkmıştır. Melez birleşmelere muhalefet, soylarda yaşanan ten rengi kararmasının ahlaki bir çöküntüye yol açabileceğinden dolayı ortaya çıkan endişeye dayanmaktadır.⁶³⁴ Bu durum Kant’ın ahlak ve estetik arasında kurduğu bağlantının Fransa’da bazı insanların zihninde de bulunduğunu göstermektedir.

Amerika’da da benzer tartışmalar bulunmaktadır. Doğal haklara dayanarak köleliği reddeden anti-kölelik düşüncesi karşısındaki temel argüman doğada gözlemlenebilen eşitsizliğin normal olduğudur. Tanrı tarafından oluşturulan düzen hali hazırda ırklar arasında hiyerarşi yaratmaktadır. Özellikle Güney’de etkili olan bu düşüncede Aristoteles’in izleri bulunmaktadır. Güneyli düşünürler bir yandan her medeni toplumda benzer bir ayrışmanın varlığını sosyal argümanlar ile desteklemişler bir yandan da doğanın kanununa atıf yaptıklarından bilimsel araştırmalar ile eşitsizliği

⁶³⁰ Mills, **İrksal Sözleşme**, s. 104-106; bkz. KANT Immanuel M., *Observation on the Feeling of Beautiful and Sublime and Other Writings*, Editör: P. Frierson / P. Guyer, (çev. J. J. Kanter), Cambridge University Press, Cambridge, 2011, s. 58-61.

⁶³¹ Mills, **İrksal Sözleşme**, s. 107.

⁶³² Ağaoğulları, **Fransız Devrimi... C.1**, s. 149-150.

⁶³³ **Ibid.**, s. 150-151.

⁶³⁴ Koufinkana, **Les Esclaves Noirs...**, s. 149-150.

meşrulaştırmaya yönelmişlerdir.⁶³⁵ Beyazların üstünlüğüne dayanan kölelik müessesesi Amerika’da beyazlar arasında Atina toplumlarında olduğu gibi eşitlik inşa etmiş ve zengin-yoksul beyazların hiyerarşide eşit konuma yükselmesini sağlamıştır.⁶³⁶ Aristoteles’te doğrudan renk ile bağlantısı bulunmayan doğal kölelik, kapitalizmin yükselişi ve Aydınlanma ile beraber renk-kodlu bir hiyerarşiye evrilmiştir. Bu durumun en açık göstergesi ise burjuva devrimlerinde yükselişe geçen kişilik mefhumunun beyaz olmayan ırkları kapsamamasıdır. Doğal kölelik, Afrika’daki siyahi toplumlara özgü kabul edilmiş ve Amerika’daki yerlilerin öldürülmesine dehşetle bakılmamıştır.⁶³⁷

b. Beyaz Olmayanların Hukuki Statüsü

Beyaz olmayan insanların devrim dönemlerinde vatandaş sayılmadıkları aşîkardır ve bu kişilerin hukuken nasıl konumlandırıldıkları önemlidir. Hukuk, vatandaşlığı yarattığı gibi toplumsal rolleri ve hatta ırkları da yaratabilir. Dolayısıyla hukuk yalnızca düzenleyici veya bazen toplumsal eşitsizlikleri göz ardı eden bir sistemden ziyade kimlikleri yaratan, sosyal normları belirleyen bir sistem olarak düşünülmelidir.⁶³⁸ Bu durum, renk kodlu ayrımcılığın hukuki metinlere yansması ile en açık ifadesini bulur. Hukuk, uygulamalarıyla insanın -dolayısıyla insan haklarının özneseinin- kim olduğunu belirlerken bir yandan da yeterince insan görülmeyenlerin hukuki statülerini şekillendirmiştir.

i. Yeni Kurulan Amerika’da Beyaz Olmayanların Hukuki Statüsü

Amerikan yerlilerine İngiltere tarafından da ayrımcılık yapılmıştır ancak yerliler tebaa olarak düşünülmüş ve feodal sözleşmenin bir tarafı olabilmüşlerdir. Amerika ise çok açık biçimde diğer beyaz olmayan herkese yaptığı gibi, yerlileri de vatandaşlık konseptinin dışında tutmuştur. Amerikalı kimliğini ön plana çıkaran Amerikalılar

⁶³⁵ ZANDEN James W. Vander, “The Ideology of White Supremacy”, Journal of the History of Ideas, C.20, S.3, 1959, ss. 385–402, Erişim: JSTOR, s. 386-389.

⁶³⁶ Maurois, *Amerika Birleşik Devletleri...*, s.59.

⁶³⁷ Mills, *Irksal Sözleşme*, s. 85-89.

⁶³⁸ De Genova’nın hukuk ile illegal göçmenliğin yaratımı ve göçmenlerin hayatları üzerinde kontrolün hukuk aracılığıyla kurulduğuna ilişkin çalışması için bkz. DE GENOVA Nicholas P., “Migrant ‘Illegality’ and Deportability In Everyday Life”, Annual Review of Antropology, C. 31, S. 1, ss. 419-447. Bu çalışma, hukukun kimlik yaratıcı özelliğini vurgulamaktadır, statü yaratımı ile insanların ayrımcılığa uğramasına dair günümüze ışık tutmaktadır.

kendi ulusal sembollerini yaratmış⁶³⁹ ancak yerlilerin Amerikalı olduğu gerçeğini reddetmiştir.⁶⁴⁰ 1704 yılında İngiliz yerleşimciler tarafından yerlilere bir hayvan veya daha naif bir ifadeyle kurtarılmış bir mal (*salvage*) gözüyle bakılmaktadır.⁶⁴¹ ABB, Avrupa'dan gelen kolonilerin İngiltere'den bağımsızlığını ilan ederken açıkça Amerikan yerlilerini öteki olarak konumlandırmış ve İngiltere Kralı'nı "*her yaştan, cinsiyetten ve halden insanı yıkım ile bütünleşmiş savaş yöntemleri ile bilinen acımasız Kızılderili Vahşiler*"i kışkırtmakla suçlamıştır. 1784 yılında dahi Amerikan yerlilerine büyük bir nefret duyulmakta, yerliler yabancı insanlar olarak resmedilmekte ve medeniliğin önünde bir engel olarak kabul edilmektedir.⁶⁴²

Dışlanan ise sadece Amerikan yerlileri değildir. Amerika kıtasında beyazların da köle olabildiği bir sistem söz konusudur. Daha çok hizmetli köle olarak düşünülebilecek bu statü iki şekilde meydana gelebilmektedir. İlk olarak, ekonomik anlamda kötü durumdaki kişilerin Amerika'ya gelebilmek için kabul ettiği iradi kölelik bulunmaktadır. Buna ek olarak, İngiltere'de ölüm cezasına çarptırılanların köle olarak Amerika'ya çalışmaya gönderilmesi söz konusudur. Ölüm cezası ile köle olanların hizmet süresi çok daha uzundur. İradi veya zorunlu köle olan beyazlar, hizmet süreleri boyunca diğer kölelere göre ayrıcalıklı bir konuma ulaşamamışlardır. Ancak daha önce de belirtildiği gibi hizmet süresini tamamlayan kişiler çoğu kez efendilerinin desteği ile ufak bir toprak parçası elde etmekte ve özgür insanlar arasına katılmaktadırlar.⁶⁴³ Özellikle Güney kolonilerinde yoksul Avrupalılar toprak sahibi olma ümidi ile topraklara gelmişlerdir ancak ağır çalışma koşulları sonucu yaşanan emekçi eksikliği Afrikalılar ile kapatılmıştır.⁶⁴⁴ Siyahi köleliği ise ten rengi ile bağlantılı görüldüğünden bu kişilerin beyaz köleler gibi sonradan özgür insanlara katılması mümkün değildir. Doğrudan ekonomik çıkar ilişkisine bağlı bu kölelik tipinden Kuzey siyahi insan

⁶³⁹ ABB'nin Amerikalı kimliği oluşumunda özel yeri bulunmaktadır. ABB'nin kabul edildiği 4 Temmuz "Bağımsızlık Günü" olarak kutlanmaktadır, geçit törenleri ve aile toplanmaları gibi etkinlikler gerçekleştirilmektedir. ABB'nin imzalandığı ve okunduğu bina Bağımsızlık Salonu olarak adlandırılmaktadır. Amerikan Anayasası da bu binada görüşülmüştür. Bağımsızlık Salonu özel tarihi bir öneme sahiptir. (Çoban Döşkaya, *Amerikan Bağımsızlık...*, s. 4730). "4 Temmuz" kutlamaları sonrasında ABB'nin yalnızca beyazlara özgürlük getirmesi sebebiyle eleştirilmiştir (*Ibid.*, 4730-4731).

⁶⁴⁰ Bradburn, *The Problem of Citizenship...*, s. 1099. Kanaatimce Amerikan Yerlilerinin tebaa olarak görüldüğü düşüncesi oldukça tartışmalıdır. Eşit olmadıkları açıktır. Ancak hukuki bir tanımadan bahsedilebilir.

⁶⁴¹ Stannard, *American Holocaust*, s. 118.

⁶⁴² *Ibid.*, s. 243-244.

⁶⁴³ Göze, *Siyasal Yönetimler...*, s. 516-517.

⁶⁴⁴ Şenel, *Kemirgenlerden Sömürgenlere...*, s. 1034-1035.

ticareti ile gelir elde ederken Güney çok daha görünür biçimde çiftliklerde köle emeği kullanmıştır.⁶⁴⁵

Belirli çıkar gruplarının da etkisiyle tüm eyaletlerde bir anda yasaklanamayan kölelik adım adım yasaklanmıştır. Köle sahibi Jefferson, yine oldukça çelişkili biçimde ABB'ye köle ticaretinin devam ettirilmesinin hukuka aykırılığına ilişkin bir pasaj eklemeye çalışmış ancak Kıtasal Kongre'nin buna hazır olmadığı düşünülerek bu pasaj çıkarılmıştır.⁶⁴⁶ Virginia'da Jefferson'ın teklifi ile köle ticareti 1778 yılında kaldırılmıştır. 1800'den sonra doğacak tüm siyahilerin özgür sayılması ve yeteneklerine göre kolonize edilmesine ilişkin tasarısı ise kabul edilmemiştir.⁶⁴⁷

1857'de verilmiş olan Dred Scott Kararı⁶⁴⁸ bize kölelerin de kadınlar gibi sosyal sözleşmenin dışında bırakıldığını göstermektedir. Karar, köleliğin yasal olduğu Missouri eyaletinden köleliğin yasaklandığı Illinois ve Wisconsin eyaletlerine geçip ardından tekrar Missouri'ye dönen Scott'a ilişkindir. Scott, köleliğin yasal olmadığı eyaletlerde bulunarak doğrudan özgürlüğünü kazandığını iddia etmiştir. Ancak Yüksek Mahkeme, Afrika kökenli siyahilerin vatandaş statüsünde olmadığı, dolayısıyla Anayasa'da belirlenmiş hakları kullanamayacaklarını söylemiştir. Bu karardan iki sonuç çıkarılabilir. Birincisi, siyahiler Amerika'nın kuruluşunda veya sonrasında Amerika'nın temelinde yer alan sosyal sözleşmeye dahil edilmemişlerdir, kamusal alandan dışlanmışlardır. Emekleri ile Amerikan ekonomisini güçlendiren bu kişiler, birey olarak değer kazanamamışlardır. İkincisi, bir insanın başka insana bağımlılığı o kişinin özgürlüğünü doğrudan reddetmekte ve hareket alanını kendisine "sahip" kişinin menfaatlerine bırakmaktadır. Dolayısıyla, yine üst başlıktakine benzer biçimde siyahiler, kendi sahipleri sayılan kişilerin özel alanına dahil edilmiş ve özgürlükleri yok edilerek başka kişilerin boyunduruğuna sokulmuştur. Sonuç olarak, siyahiler Amerika'da 1857 yılında dahi ne kamusal ne de sivil özgürlüklerini kazanmışlardır.

⁶⁴⁵ *Ibid.*, s. 517-518.

⁶⁴⁶ Commager, *Jefferson...*, s. 59.

⁶⁴⁷ *Ibid.*, s. 61-62.

⁶⁴⁸ "Dred Scott v. Sandford, 1857", Milestone Documents içinde, Erişim Adresi: National Archives, <https://www.archives.gov/milestone-documents/dred-scott-v-sandford>, (Erişim Tarihi: 27 Nisan 2025).

ii. Fransa’da Beyaz Olmayanların Hukuki Statüsü

Devrim öncesi Fransa’da siyahiler üç kategoriye ayrılmışlardır: siyah köleler, özgür siyahlar ve melezler (*mulâtres*) bulunmaktadır. Fransa topraklarında artan siyahi nüfusunun ahlaki bozulmaya yol açtığı gerekçesiyle alınan önlemler giderek artmıştır. 1777 yılında Kral, özgür, melez veya köle siyahilerin her birinin ana karaya girişini engellenmeye yönelik yasalar çıkarmıştır. Kalan siyahlar denetim altına alınmış, bazıları sömürgelere gönderilmiş ve halk ile olan etkileşimleri azaltılmaya çalışılmıştır.⁶⁴⁹ Plantasyon sahipleri geri gönderme uygulamalarına da muhalefet etmiştir, evlerinde hizmetli bulundurmak istemişlerdir. Ayrıca, sömürgelerde isyan hareketi liderleri Fransa’da özgürlük ve eşitlik fikrini öğrenmiş olan siyahlar veya melezlerdir. Bu sebeple 1789’da Fransa’dan sömürgelere gönderme durdurulmuştur.⁶⁵⁰

FİHYB herkesin özgür ve eşit doğduğunu kabul ederek köleliğe karşı bir tutum benimser bir imaj çizmektedir. Ayrıca devrimin doğumunun düşünsel temeli olan Aydınlanma filozoflarından da köleliği doğal hukuka aykırı görenler söz konusudur. Devrim öncesinde bazı çevrelerde kölelik uygulamalarına karşı çıkışlar bulunmaktadır. Paris ve Toulouse *parlement*leri siyahilerin esaretine ilişkin kayıtları tutmayı reddetmişlerdir.⁶⁵¹ Ancak devrimin ilk dönemlerinde bu hükümler sömürge topraklarında etkili olmamıştır. Devrim döneminde de siyahlara ilişkin gerilimler söz konusudur. İş rekabetinden dolayı beyaz ve siyah işçiler arasında uyuşmazlıklar çıkmakta, melezler kendilerini siyahlardan ayırmaktadır. Ana kara sayılan Fransa’nın dışında sömürgelerde siyahlara ne olacağı da tartışmalıdır.⁶⁵² Ayrıca özgür renkli insanların küçük burjuvazi ile yaşadıkları rekabet de onlara vatandaşlık verilmesine karşı çıkılmasına yol açmıştır. Renk kodlu önyargı sebebiyle bu kişilere aşırı bir güvensizlik duyulmaktadır.⁶⁵³

⁶⁴⁹ Koufinkana, *Les Esclaves Noirs...*, s. 151-153.

⁶⁵⁰ *Ibid.*, s. 153.

⁶⁵¹ *Ibid.*

⁶⁵² *Ibid.*, s. 155-156.

⁶⁵³ Régent, *Préjugé de Couleur...*

Fransa’da özgürlük fikirleri siyahlara ilişkin tutumlara da yansımıştır. Siyahların ve beyazların eşitliğine dayanmayan bu görüş, nispeten insani bir bakış oturtmaya başlamıştır. Filozoflar arasında ve halk içerisinde hem Fransa’daki siyahlar hem de sömürge topraklarında yaşayanlar için özgürlük çağrıları yapıldığı görülmektedir. Siyahların haklarını savunmak için “Siyahların Dostları Derneği” kurulmuştur.⁶⁵⁴ FİYHB’nin ilanı Fransa’daki ve sömürge topraklarındaki kişiler için bir umuttur ancak kölelik tamamen kaldırılmamıştır. Fransa’da siyahlara bakış oldukça karışıktır. Aydınlanma filozofları siyahların insan olduğunu kabul etmekle beraber, bu kişileri beyazlardan aşağıda görmektedirler.⁶⁵⁵

Devrim döneminde kolonilerde özgür renkli insanlar mülk sahibi olabilmektedirler. Toprak ve köle sahibi oldukları görülmektedir. Ekonomik alanda aktif bu insanlar, Ekim 1789’da mecliste temsil için talepte bulunmuşlardır. Bahsi geçen talep, özgür renkli insanların halihazırda beyazlar tarafından temsil edildiği gerekçesiyle reddedilmiştir.⁶⁵⁶

FİHYB sonrasında 28 Eylül 1791 yılında kabul edilen yasada “*Her kişi, Fransa’ya ayak bastığı anda özgürdür. Her insan, Fransa’da hangi renkten olursa olsun, eğer Anayasa tarafından belirtilen niteliklere sahipse, tüm yurttaşlık haklarından yararlanır.*” ifadesi ile kölelik Fransa topraklarında reddedilmiştir.⁶⁵⁷ Fransa topraklarında 1791 yılında köleliğin kaldırılmasıyla birlikte Amerikalı köle sahipleri şaşkına dönmüştür. Bağımsızlık Bildirisi’ni kaleme alan Jefferson bile günümüzde Haiti olarak bilinen Fransız kolonisinde eski köleler bir hükümet kurduğunda Fransa’yı “siyahi”leri dize getirmek için ikna etmeye çalışmış ve Amerika’nın desteğinin yanlarında olduğunu belirtmiştir.⁶⁵⁸ Haiti’de çıkan köle isyanı özgür renkli insanların vatandaşlığının tekrar tartışmaya açılmasına sağlamıştır. Siyahların Dostları Derneği üyelerinin desteğiyle Nisan 1792 tarihli yasa ile bu kişilerin vatandaşlığı tanınmıştır. Ancak kölelik sorunu çözüme ulaşmamıştır.⁶⁵⁹

⁶⁵⁴ Koufinkana, *Les Esclaves Noirs...*, s. 156-158.

⁶⁵⁵ *Ibid.*, s. 159.

⁶⁵⁶ Régent, *Préjugé de Couleur...*

⁶⁵⁷ Ağaoğulları, *Fransız Devrimi... C. 1*, s. 146. Ancak koloniler bu kapsam dışında kabul edilmiştir (Régent, *Préjugé de Couleur...*).

⁶⁵⁸ Pelz, *Üçüncü Meclisin Doğuşu...*, s. 66.

⁶⁵⁹ Koufinkana, *Les Esclaves Noirs...*, s. 159.

Ekleme gerekir ki, Fransa’da sömürge-ana vatan ayrımı öneme sahiptir. Her ne kadar hiç kimse 1791 sonrasında Fransa içerisinde köle olamıyorsa da kölelik uygulamaları devrim sonrasında sömürgelerde devam etmiştir. 1789 Bildirisi özgürlüğü doğal hak olarak ilan etmiş, 1793 Haklar Bildirisi’nin 18. maddesi kimsenin alınıp satılamayacağını, kişiliğin temlik edilebilir bir mülk şeklinde nitelenemeyeceğini ifade etmektedir. Buna rağmen köleliğin devamını isteyen kesim, 1794 yılında dahi, bu düzenlemeleri sömürge topraklarında geçerli kılacak yasanın çıkarılması için önce komite incelemesi yapılması gerektiğini savunmuştur.⁶⁶⁰ Sömürgelerde kölelik 4 Şubat 1794 tarihinde Delacroix’nın yasa tasarısıyla kaldırılmıştır. Delacroix köleliği kaldırılmasını “yapılan haksızlığın telafisi” şeklinde tanımlamıştır.⁶⁶¹ Dufay’a göre ise köleler Fransa için savaştıklarından vatandaş olmayı hak etmişlerdir.⁶⁶²

Fransa’nın kölelik karşıtı yasaları ilerici bir adım olsa bile içtenliği tartışmalıdır. İlk olarak, İngiltere’nin köleliği kaldırması Fransızlar üzerinde tedirginlik yaratmıştır. Sömürgeleştirme yarışında geride olan Fransızlar kendi Afrika sömürgelerinde çıkacak isyanlardan çekinmişlerdir ve devrim döneminde iç karışıklıklarıyla uğraştığından yaşanacak başka bir krizi göze alamamışlardır. Nitekim köleliğin sömürge topraklarında kaldırılmasının temel nedenlerinden biri savaşta oldukları İngiltere ve İspanya ile olan rekabetlerinde öne geçmek istemeleri, bu ülkelerin sömürge topraklarındaki siyahilere de örnek teşkil etmeyi amaçlamalarıdır.⁶⁶³ 1793 yılında, köleliği kaldırarak Haiti’de isyancıları ödüllendirmek istemeyen Fransızlar, İspanya ile Fransa arasında çıkan savaşta Fransa için savaşacak kölelere özgürlük vermişler, sadakatlerini Fransız yasalarına göre evlenerek gösterdikleri takdirde eşlerine ve çocuklarına da vermeyi vaat etmişlerdir.⁶⁶⁴ İkinci olarak, Fransa, köleliği kaldırmış olsa da hukuken kölelikten çıkardığı kişilere Fransızlar için ilan ettiği hakların hepsini tanımamıştır. Dolayısıyla, bu kişiler özgür statüye sahiplerdir ama tam anlamıyla bir birey olarak görülmemişlerdir.⁶⁶⁵ Üçüncü olarak, Fransa’nın köleliği kaldırdıktan sonra sömürge topraklarında yaptığı uygulamalar devam etmiş, hatta ardından

⁶⁶⁰ Ağaoğulları, **Fransız Devrimi...** C. 1, s. 161;

⁶⁶¹ Delacroix’nın ilgili konuşmasını aktaran. Ağaoğulları, **Fransız Devrimi...** C. 1, s. 163.

⁶⁶² Régent, **Préjugé de Couleur....**

⁶⁶³ Ağaoğulları, **Fransız Devrimi...** C. 1, s. 161.

⁶⁶⁴ Régent, **Préjugé de Couleur....**; Ağaoğulları, **Fransız Devrimi...** C. 1, s. 153.

⁶⁶⁵ Ağaoğulları, **Fransız Devrimi...** C. 1, s. 164; Sömürge'deki kölelerin hepsi vatandaş olamamıştır. Hareket özgürlükleri sınırlandırılmış, düşük ücretlere çalıştırılmışlardır ve bazıları da temsilci seçimine katılamamıştır (Régent, **Préjugé de Couleur...**).

Cezayir'in işgali gerçekleşmiş ve ayrımcılık uygulamaları sürmüştür. Napoléon iktidarının gelmesinden sonra sömürgelerde kölelik uygulamalarına geri dönmüştür.⁶⁶⁶

c. Mülkiyet ile Çatışma

Yaşanan sömürgeleştirme her şeyden önce ekonomik bir sömürü modelidir. Dolayısıyla mülkiyet ile bağlantısı bulunmaktadır. İngiltere 16. yüzyılda özel mülkiyeti kutsal bir statüye getirmiştir. Bu süreçte İngiltere'deki köylülerden ortak kullanıma açık topraklar alınmış ve bu köylüler tekstil fabrikalarında kötü şartlarda çalışan işçiler haline getirilmişlerdir. Dolayısıyla Amerika, İngiltere'deki fakir halka Amerika'ya sözleşmeli hizmetliler olarak gidip sonrasında tekrar çiftçi ve toprak sahibi olma umudu aşılammıştır. Bu süreçte yerlilerden alınan topraklar ve Afrikalıların taşınır mal olarak görülmesi mülkiyetin kutsallığı kapsamındadır.⁶⁶⁷ İngiltere'de bulunan Llyod's bankası köle, gemi ve plantasyon sigortalarından yüksek gelir elde etmiştir.⁶⁶⁸ Yalnızca köle ticareti ile gelen gelir dahi Avrupa'nın birçok ülkesinin ekonomisine yüksek katkılarda bulunmuştur.⁶⁶⁹

ABD'nin kuruluşuna temel olan ABB'nin kölelik tartışmalarında merkezde olduğu görülmektedir. ABB, Birlik'e üye devletlerin tümü tarafından kabul edilmiştir. Dolayısıyla sonrasında eyaletler arası tartışmalarda argümanları bu metne dayandırmak çok daha elverişli ve güçlü bir etki yaratmaktadır.⁶⁷⁰ 1819-1821 yılları arasında Missouri'nin Birliğe kabulü Kongre önüne geldiğinde köleliğin geleceği tartışılmıştır ve Anayasa spesifik olarak bir devletin Birlik'e kabulü ve köleliğe ilişkin bir cevap barındırmadığından Bağımsızlık Bildirisi'ne birçok atıfta bulunulmuştur.⁶⁷¹ Beyannamede açıkça köleliğe ilişkin bir hüküm yoktur, bu nedenle farklı görüşler öne sürülmüştür.⁶⁷² Bir grup, Bildiri'de yer alan "herkes eşit yaratılmıştır" ifadesinden hareketle köleliğin Amerika'nın kuruluş prensipleri ile uyuşmadığı konusunda

⁶⁶⁶ Ağaoğulları, *Fransız Devrimi... C. 1*, s. 164.

⁶⁶⁷ Dunbar-Ortiz, *An Indigenous Peoples' History...*, s. 34-35.

⁶⁶⁸ Galeano, *Latin Amerika...*, s. 91.

⁶⁶⁹ *Ibid.*, s. 88-92.

⁶⁷⁰ DETWEILER Philip F., "Congressional Debate on Slavery and the Declaration of Independence, 1819-1921", *The American Historical Review*, C. 63, S. 3, 1958, ss. 598-616, Erişim Adresi JSTOR, s. 603.

⁶⁷¹ *Ibid.*, s. 603. Kölelik, 1819 öncesinde de kongre içerisinde kölelik tartışılmıştır, ancak daha yüzeysel kalmıştır (*Ibid.*, s. 601-602),

⁶⁷² *Ibid.*, s. 601

diretmiştir.⁶⁷³ Kölelik savunucuları ise, köleliğin yasaklanmasının Missouri'deki (beyaz) halkın kendini yönetme hakkının ve dokunulmaz haklarının ihlal edileceğini savunmuştur.⁶⁷⁴

1790'da Fransa'da kurulan Sömürge Komitesi'ndeki tartışmalar da Amerika'daki tartışmalara benzemektedir. FİYHB'nin sömürgelerde uygulanmasına engel olmak isteyen grup sömürge topraklarında plantasyon üzerinden gelir sağlayan kişilerin çıkarlarını korumak istemişlerdir. Bu sebeple bildiride yer alan mülkiyet hakkına ve onun uzantısı olan ticaret özgürlüğüne atıf yapmışlardır.⁶⁷⁵ FİYHB'nin ilanı yalnızca beyazlar değil, o toprakta yaşayan siyahlar için de özel bir öneme sahiptir. Herkesin eşit ve özgür doğduğunu ilan eden birinci madde doğrudan köleliğe karşı çıkmaktadır. Ancak aynı bildiride yer alan mülkiyet hakkı ve bu hakkın kutsallığı kölelerin doğrudan serbest bırakılması önünde engeldir.⁶⁷⁶ Dolayısıyla beyazların özgürlüğü siyahların özgürlüğüne tercih edilmiştir. Yukarıda da bahsedildiği üzere, kölelik Fransa'da bir dönem kalkmıştır ancak ayrımcı uygulamalara kısa bir süre sonra geri dönmüştür.

Kölelik kurumunu mülkiyet kapsamında değerlendirilmek elbette beyazların üstünlüğünün en açık ifadesidir. Ancak köleliğin kaldırılması doğrudan ırksal hiyerarşiyi yok etmeyecektir. Yasalarda başka engeller bulunabileceği gibi doğrudan pozitif hukukta görülmeyen engeller de hukuki olarak kurumsallaştırılabilir.

⁶⁷³ Massachusetts Temsilcisi Timothy Fuller, köleliğin cumhuriyetçi değerler ile uyuşmadığını, kölelerin insan olduğunu, dolayısıyla onların da herkes gibi özgürlüğü haiz olduğunu iddia ediyordu. Fuller karşısında Güneyli temsilciler, köleliğin yaygın olduğu Amerikan Savaşı dönemine dikkat çekerek, cumhuriyetçi olan devletlerde köleliğin olabileceğini söylemişlerdir. Fuller ise cevap olarak şartlardan ve zorunluluktan dolayı cumhuriyetçi ilkelerin dışlandığını söylemiştir (*Ibid.*, s. 604).

⁶⁷⁴ Köleliği destekleyen bu düşünce birçok Güneyli senatör tarafından dile getirilmiştir (*Ibid.*, s. 608-610).

⁶⁷⁵ Ağaoğulları, **Fransız Devrimi...** C. 1, s. 147-148.

⁶⁷⁶ Koufinkana, **Les Esclaves Noirs...**, s. 159.

SONUÇ

Özgürlük, tanımlanması meşakkatli, anlamlandırılması zor bir kavramdır. Muhtemelen her dönemde geçmişte de yapıldığı gibi farklı tanımlamalara gidilecektir. Özgürlüğün bir konsept olarak genişliği bu konuya ilişkin çalışmaların çoğunun bir özgürlük tanımını kabul etmesi ile mümkün olabilmektedir. Bu çalışmada özgürlük, kişinin kendi hayatındaki tercihleri yapabilmesi olarak ele alınmıştır. Bu tercihleri yapabilmek hem kişinin kendi alanıyla alakalıdır hem de toplumu kurmasına ilişkindir.

Çalışmaya temel olan özgürlük tanımı modern özgürlüktür. Modernite insan aklını ön plana çıkarır. Modernitenin ortaya koyduğu özgürlükte, Aydınlanma düşüncesinde elzem olan bireycilik, özgürlük ve evrensellik gibi birçok ilke kapitalizmin temel ilkeleri ile örtüşmektedir.⁶⁷⁷ Ancak çalışmada hedeflenen, modernitenin özgürlük tanımını doğrudan yanlış bulmak ve başka bir özgürlük tanımını yüceltmek değildir. Yalnızca hem modern devletin hem modern özgürlüğün kurucusu olarak tanımlanabilecek iki bildirgede özgürlüğün nasıl kurgulandığına tarihsel ve eleştirel bir bakış getirmek istenmiştir. Özgürlüğün doğumunda, güzel taraflar bulunsa bile birçok eksiklik söz konusudur, geçmişteki bu eksiklikler günümüze yansımaktadır. Özgürlük tanımının günümüzde de benzer şekilde soyut yapılması ve geçmişle yeterince yüzleşilmemesi özgürlüğün gerçek anlamda toplumda ulaşılmasında bir engeldir. Hukuken ulaşılması hedeflenen özgürlük, toplumun sosyal koşullarını yeterince değerlendirmedigi durumda eksik kalacaktır.

Yapılan çalışmanın her akademik çalışmada yaşandığı gibi bazı sınırları vardır ve bunlar kaçınılmazdır. Yukarıda bahsedildiği üzere, kavramsallaştırmanın yapılabilmesi için ilk olarak özgürlüğün ne olduğu oldukça sınırlı ele alınabilmektedir. İkinci olarak, iki devrim üzerine birçok farklı okuma getirilebilir ancak bu çeşitlilik

⁶⁷⁷ Yükselbaba, **Postmodernizm ve Hukuk**, s. 140.

her birine yer vermeyi imkansız hale getirmektedir. Çalışmada kullanılmayan birçok kaynak ve bakış açısı mümkündür. Bu durumun dezavantajlarını azaltabilmek için kaynakların çeşitliliğine dikkat edilmeye çalışılmıştır. En azından özgürlük açıklanırken, farklı perspektiflere bakılmaya ve farklı gruplar kapsanmaya özen gösterilmiştir.

Konunun iyi anlaşılabilmesi için iki başlık altında inceleme yapılmıştır. İlk olarak özgürlüğün kaynağı, ardından özgürlüğün kapsamı açıklanmıştır. Özgürlüğün kaynağından kastedilen özgürlüğün hangi meşru temele dayandığıdır. Bu çerçevede, özgürlüğün rasyonel doğal hukuk ile ortaya çıkışı, Amerika ve Fransız toplumlarında devrimler ile kendine yer bulması -bir nevi keşfedilmesi-, son olarak da devrimlerde keşfedilen özgürlüğün devletin meşru temeli haline gelmesi aşamalarına yer verilmiştir. İkinci olarak ise, özgürlüğün konu bakımından kapsamının ne olduğu açıklanmıştır. Özgürlüğün kapsamından kastedilen özgürlüğün uygulamadaki çerçevesinin nasıl şekillendirildiğidir. Dolayısıyla hangi hukuki hakların özgürlük açısından değerlendirildiği, kişi olarak kimleri kapsadığı ve uygulamada açıkça bağlantısı olduğu düşünülen sömürgecilik açısından tartışmaya açılmıştır.

Özgürlüğün kaynağı incelendiğinde ABB'nin ve FİYHB'nin değiştirdiğini iddia ettiği çok temel bir unsur vardır: Bu, insanın hukukun ve özgürlüğün merkezine taşınmasıdır. Her iki bildiri de geçmişte var olan ve din tarafından desteklenen feodal ilişkilerin hukuk yoluyla yarattığı statülere karşıdır. Amerika'da feodalizm var olmadıysa bile bu geleneğe karşı ilan edilen bildiri Avrupa'ya örnek olmuştur. Ortaya çıkan bildirilerde özgürlük ve bireyin değeri, insanın dünyayı değiştirebilme niteliğine ve insanın aklına bağlıdır. Dolayısıyla insan, hukuki statülerinden bağımsız olarak felsefenin bir konusu haline gelmiştir.

Aklı önceleyen düşünceler, Amerika'ya ve Fransa'ya Aydınlanma yoluyla etki etmiştir. Amerika'da dini pratiklerin de tamamen olmamak kaydıyla, Aydınlanmayı ve akla dayalı yönetimi ön plana çıkardığı not edilmelidir. Her insan akıl yönünden eşit görülmeye başlanınca -beyaz erkekler kastedilmektedir- var olan hukuki kurumlar Fransa'da sorgulanmaya başlamış, yeni kurulan Amerika ise insanların eşitliğini toplumun temeline oturtmuştur. Eşitlik düşüncesinin getirdiği meşruiyet boşluğu sosyal sözleşme düşüncesi aracılığıyla doldurulmuştur, bildirilere de bu şekilde sirayet

etmiştir. Dolayısıyla iki bildiri de bireycidir, rasyonel doğal hukuk düşüncesinin izlerini taşır.

Bireyci düşünce iki toplumda da ekonomik dönüşüm ile kol kola ilerlemiştir. Her iki ülkede de -farklı sosyal koşullar söz konusu olmakla birlikte- yükselen bir burjuva sınıfı vardır. Ticaret ile uğraşan bu kesim için rasyonel doğal hukuk hedefledikleri hukuki düzen için elverişli felsefi zemini sağlamaktadır. Buna rağmen, Fransa ve Amerika için toplumsal koşullar oldukça farklıdır. Fransa’da toplumsal hiyerarşi kurumsallaşmıştır, iktidarın yetkileri çok daha geniştir. Amerika’da ise yerel yönetimler çok daha güçlüdür, merkezi iktidarın etkisi daha azdır. Bu durum sosyal anlamda özgürlüğün ve bildirilerin şekillenmesinde etkili olmuştur.

Sosyal koşulların farklılığı, devrimlerin patlamasının altında yatan sosyal nedenlerde ve toplumda öne çıkan grupların düşüncelerinde ayrılıklara sebep olmaktadır. Ancak bildirilerin iddiası bazı gerçekleri ilan ettiğidir. Hukuk, kendinde bazı ilkelere sahiptir ve bildirme eylemi gerçekliği tartışmaya açık olmayan ilkelerin ilan edilmesi anlamına gelmektedir. Amerika’da İngiltere’ye karşı verilen bir savaş söz konusudur. Amerikalılar kendi kültürlerini korumak istemişler ve İngiltere’nin özellikle vergi politikalarının yarattığı sosyal politikalardan kurtulmayı hedeflemişlerdir. Amerika kıtasına yerleşen Avrupalı yerleşimciler kendi kültürlerinin getirdiği özgürlük ilkelerini doğal hukuk ile harmanlayarak bildirilerine yansıtmışlardır. Benzer bir çaba Fransa’da da görülmektedir. Ancak Fransa’da yönetimin özgürlüğe ulaşabilmek için geçmişin yüklerinden kurtulması gerekmektedir. Bunun yolu da müdahaleci bir devlet olarak görülmüştür.

Doğal hukuk, Fransa’da bildiride bazı açılardan silikleşse bile arka planda bireylerin toplumu oluşturması ve mülkiyetin kutsallığı gibi ilkeler ile bildiride yer edinmiştir. Unutulmaması gereken, bildirilerin kaleme alınışında farklı görüşlerin bulunduğudır. Fransa’da mecliste, bireyciliği ve “*laissez faire*” politikalarını savunanlar ile halkın yoksulluğuna karşı çözüm bulmayı önceleyen kişiler ortak bir bildiri kaleme almışlardır. Bu sebeple Fransa’da yaşanan dönüşümü farklı sosyal grupların kendi içerisindeki çekişmeleri ile anlamak çok daha iyi olacaktır.

Sonuç olarak her iki bildiri de bazı gerçekleri ortaya koyma iddiası tařır ve yeni bir birey ortaya çıkarır. Bu birey, Newton ve Locke'tan miras kalan soyut bir bireydir, rasyonel doęal hukuk dūřıncesinde kendisine yer bulur. Her zaman ve her yerde aynı bireyin var olduęu dūřınılır. 18. yūzyılda ortaya çıkan bu bireyi çaęın ruhunu yansıtan bir unsur olarak nitelemektense, yūkselen Batı'nın ideolojisi řeklinde tanımlamak daha doęrudur. Ayrıca tartıřılan soyut bireyin, tezin ikinci bōlūmūnde de tartıřıldıęı ūzere somut bir grup insana denk geldięi gōrūlecektir. Ancak her iki bildiri de ortaya konuluřunda rasyonel soyut bir bireyi kuramsallařtırmaktadır.

Yeni bireyi ortaya çıkaran bu bildiriler sonrasında devletin meřru temelinde bir dōnūřıme yol açmıřlardır. İnsan hakları yeni devletin merkezine yerleřtirilmiřtir. Toplumdaki sosyal sōzleřmenin de anayasalar aracılıęıyla tescillenmesini istemiřlerdir. ABB de FİYHB de toplumdaki bireylerin kendi hayatlarını kurmalarını devletin var oluř amacı haline getirmektedir. Bu iddia pozitifleřtirilmiřtir. Fransa'da hukuk aracılıęıyla inřa edilen yeni hukuki dūzen ortaya çıkarken, Amerika'da var olan sistem korunmaya çalıřılmıřtır. Anayasalar da kurulacak veya korunacak sosyal dūzenin gūvencesi ve bireylerin bir anlařması olarak meydana getirilmiřtir. Tūm bunlar, ister istemez genellemeci bir tavırla, hukukun ve ōzgūrlūęın Kilise'den ayrılması, Aydınlanma ile keřfedilmesi ve pozitif hukukta kendine yer bulmasına giden dōnūřımdır.

Hukukun hem pozitif metinlere sirayet etmesi hem de sosyal anlamda uygulamasının uzun sūredir var olması, bizi bu bildirilerin kapsamının ve uygulamasının ne olduęu açısından dūřındır. Çalıřmanın ikinci bōlūmūnde ōzgūrlūęın kapsamı arařtırılmıřtır. ABB'nin ve FİYHB'nin sistematikleri farklıdır. Bu sebeple ōzgūrlūęu dūzenleme řekilleri aynı deęildir. FİYHB ōzgūrlūęın tanımına yer vermiřtir, ABB ise ōzgūrlūęın ne olduęunu tiranlık uygulamaları ūzerinden tanımlamaktadır. Ayrıca, FİYHB ABB'ye kıyasen hukuki pozitivizme kayan ifadeler barındırmaktadır. Bunun bir sebebi, Fransa'da meclisin ōzgūrlūęe hukuk aracılıęıyla ulařma isteęi ve Rousseau etkisidir. ABB, Locke'un dūřıncelerinin ve Amerikan geleneęinin etkisiyle ōzgūrlūęu daha somut tanımlamaktadır. Buna raęmen ōzgūrlūk hem ABB hem FİYHB'de uygulamalarla da somutlařtırılmıřtır. Őzgūrlūk erevesindeki haklar dūzenlenmiř veya zikredilmiřtir, bazense Amerika'da mūlkiyet hakkında gōrūldūęu gibi bildirilere yansımamıřtır.

İki bildiri açısından ilgi çeken bazı farklara değinmek yerinde olacaktır. İlk olarak, ABB’de yer alan mutluluğu arama hakkı, kamusal-özel ayrımını bulandıran ve bireyin kendini her iki alanda da var ettiği genel bir hak niteliğindedir. Bu sebeple, ABB’nin birey ve toplum arasında köprü kuran ve özgürlüğü yalnızca soyut atomize bireylerden oluşan bir zihniyetle yazılmadığını bize gösterir. Dolayısıyla FİYHB’de genel irade ile ulaşılan toplumsallık, ABB’de doğal bir hakka dayandırılmıştır ancak bu hak oldukça kısa süreli olmuştur ve Arendt’in ifadesiyle özel alana sıkıştırılmıştır.⁶⁷⁸ Mülkiyet ise iki devlette de kutsal haklara yerleşmiştir.

FİYHB mülkiyeti kutsal bir hak olarak tanımlamış ve diğer hakların üstünde konumlandırmıştır. ABB’de ise bu hak doğrudan yer almamaktadır ancak mülkiyet hakkı Amerika’da da kutsaldır, Amerika’da ilan edilen diğer bildiriler mülkiyete doğal bir hak olarak bakıldığının açık bir göstergesidir. Mülkiyet hakkı siyasal eşitsizliklerin temeline yerleşmiştir, ayrıca özgürlüğün bazı ayrıcalıklı kesimler için artmasında etkili olmuştur. Sömürgecilik ile olan bağlantısı uluslararası arenada da eşitsizliklerin perçinlenmesine yol açmıştır. Siyasal özgürlüklerden ise birçok insan faydalanamamıştır. Amerika’da mülk sahibi kişilerin daha fazla olması beyaz Amerikalı göçmenler arasında siyasi arenada göreceli bir eşitlik sağlamıştır ancak yeterli değildir.

Özgürlüğün nasıl somutlaştırıldığına indiğimizde ise bildirilerin özgürleştirdiği kişiler sınırlıdır. Bunun ilk sebebi, özgürlüğün anayasalar ile vatandaşlığa bağlanmış olması ve vatandaşlık kurumunun hukuki yaratıma dayanmasıdır. İkinci olarak, burjuvanın özgürlüğün kapsamını şekilci bir eşitliğe dayanarak kurgulamasıdır. Üçüncü olarak ise kadınlar yeni özgürlük yaratılırken dışarıda bırakılmışlardır. Ancak her üç dışlama da vatandaşlık statüsünün genişletilmesi ve hukukun farklı şekillerde tanımlanması ile gelişmeye açıktır.⁶⁷⁹ Bildiriler özellikle ilk dönem kadın hareketine örnek teşkil etmiştir. Dolayısıyla kadınların özgürleşmesini bir yandan kamusal-özel ayrımını keskinleştirerek zorlaştırırken öte yandan kadınların özgürlükleri açısından bilinçlenmelerini sağlayarak özgürlük taleplerine öncülük etmiştir.

⁶⁷⁸ Arendt, **Devrim Üzerine**, s.164-172.

⁶⁷⁹ Taylor, **Modern Toplumsal Tahayyüller**.

Benzer bir değerlendirme ise beyaz olmayan kadınlar için doğrudan yapılamayabilir. Bunun sebebi, bildirilerde ilan edilen özgürlüklerin koruduğu hakların başka toplumların sömürsünden elde edilen zenginliklerle olan ilişkisidir. Bu çalışmada bildirilerin gerçekliğini ilan ettiği hakların kolonizasyon yoluyla başka milletlere dayatılmasının kolonize edilen toplumlarda yarattığı reaksiyonlar sebebiyle ortaya çıkarttığı tahribatlara yer verilmemiştir. Daha çok bildiriler ile doğrudan bağlantısı kurulabilecek özgürlüklerin başkalarının özgürlüğünde nasıl ciddi bir engel haline gelebildiği tartışılmıştır. Nitekim kölelik, Avrupalı sömürgeci devletlerin mülkiyet hakları kapsamında düşünülmüştür, Avrupalı olmayan medeniyetlerin topraklarına “boş araziler” olarak el konulmuştur. Beyaz olmayan kişilerin vatandaşlığa ulaşmaları engellenerek haklarından menedilmişlerdir. Fransa’da bu süreç çok daha çalkantılıdır. Devrim döneminde kölelik koloniler de dahil olmak üzere kaldırılmıştır ancak bu sömürgeciliğin son bulması ve eşitliğe ulaşılması anlamına gelmemiştir.

Sonuç olarak, özgürlüğün birçok tanımı yapılabilecekse bile değerlendirilmesinde sosyal koşullar, tarihi dinamikler ve geçmişin getirdiği engeller göz önünde bulundurulmalıdır. Günümüzde insan hakları, sosyal koşullar ile birlikte gelişmekte ve farklı iddialar ile tekrar ortaya çıkmaktadır. Ancak bu gelişmelerde geçmiş ile bağ kurulmalıdır. Tarihte başarılı olan ilk köle isyanı olan Haiti’de yaşanan yoksulluğun sebepleri sömürgeciliğin dışarıda bırakılması durumunda anlaşılamaz. Bu konuda Türkiye’de de çalışmaların arttırılması faydalı olacaktır.

Geçmişte yaşananlara benzer dinamikler günümüzde de devam etmektedir. Afrika’da yaşanan su kıtlığının uluslararası şirketlerin faaliyetleriyle alakası olduğu ve hukuk sisteminin buna yeterli bir çözüm sunamadığı açıktır. Bazı yerliler kendi kültürlerini var edebilme savaşı vermektedirler. Dezavantajlı gruplarda kadınların ve çocukların çok daha kötü koşullarda yaşadıkları bilinmektedir. Dolayısıyla bu bildiriler beyaz erkeklere belirli bir özgürlük sağlamış olabilir, sözü geçen hukuki özgürlükler genişletilerek çok daha fazla insana hukuken ulaşmış olabilir ancak günümüzde dahi tam bir hukuki eşitliğin var olduğu hala tartışmaya açıktır. Uluslararası ve ulusal düzlemde farklı gruplar arasındaki eşitsizlikler kapitalizmle derinleştirmektedir ve uluslararası arenada geçmişten gelen eşitsizliklerin telafisi tam olarak yapılamadığı

gibi sömürgecilik kapitalizmin farklı biçimleriyle devam edebilmektedir.⁶⁸⁰ Özgürlük yalnızca hukuki metinlerde işlenen bir kavram değildir, sosyal dinamiklerin değerlendirmeye alınması ve özgürlüğün tekrar tekrar sorgulanması zorunludur.

⁶⁸⁰ Kolonyalizme ilişkin telafi yöntemleri ve bu yöntemlere ilişkin eleştirilere dair bkz. YILDIZ Elif, “Kolonyalizm ve Düzeltici Adalet Yaklaşımları”, AÜHFD, C. 69, S. 1, 2020, ss. 232-252. Kolonyalizmin kapitalist sermaye araçları ile sürdürüldüğüne ilişkin görüşler bulunmaktadır (Ibid, s. 248-249).

KAYNAKÇA

- “Dred Scott v. Sandford, 1857”, Milestone Documents içinde, Erişim Adresi: National Archives, <https://www.archives.gov/milestone-documents/dred-scott-v-sandford>, (Erişim Tarihi: 27 Nisan 2025).
- “The Economic Development of The Colonies”, M. Jensen (Ed.), *English Historical Documents Vol. 9, American Colonial Documents to 1776* içinde, 2. Baskı, Eyre & Spottiswode, Londra, 1969, ss. 315-411.
- “Political Theory in The Colonies”, M. Jensen (Ed.), *English Historical Documents V. 9, American Colonial Documents to 1776* içinde, 2. Baskı, Eyre & Spottiswode, Londra, 1969, ss. 167-181.
- AĞAOĞULLARI Mehmet Ali, Fransız Devrimi’nde Siyasal Düşünceler ve Mücadeleler 1789-1794, Özgürlüğün İcadı, Cilt 1, 1. Baskı, Dipnot Yayınları, Ankara, 2020.
- AĞAOĞULLARI Mehmet Ali / TÜRK Duygu / YALÇINKAYA Ayhan / YILMAZ Zafer / ZABCI Filiz, Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- AKAD Mehmet, “Machievel-Bodin ve Hobbes’da Monarşi Anlayışı”, İÜHFD, C. 40, S. 1-4, 1974, ss. 553-587.
- AKAD Mehmet / VURAL DİNÇKOL, Genel Kamu Hukuku, 6. Basım, Der Yayınları, İstanbul, 2011.
- AKAL Cemal Bali / ERÖZDEN Ozan / AKBULUT Olgun / ZEYBEKOĞLU Emre, İnsan Haklarının Tarihsel Gelişimi, 1. Basım, Toplumsal Kalıtım ve Gelişim Vakfı, İstanbul, 2003.
- AKAL Cemal Bali, “İspanya’nın Latin Amerika’yı Fethi ve İspanyol Düşüncesinin İnsan Haklarıyla Uluslararası Hukuku Keşfi”, Edip F. Çelik’e Armağan, Değişen Dünya’da İnsan, Hukuk ve Devlet, Editör: Turgut Tarhanlı, Birinci Baskı, İstanbul, Engin Yayıncılık, 1995, ss. 1-26.
- AKAL Cemal Bali, Hukuk Nedir?, 2. Basım, Zoe Yayıncılık, İstanbul, 2019.
- AKAL Cemal Bali, İktidarın Üç Yüzü, 5. Baskı, Dost Kitabevi, İstanbul, 2012.

AKAL Cemal Bali, Modern Düşüncenin Doğuşu: İspanyol Altın Çağı, 7. Baskı, Dost Kitabevi, Ankara, 2016.

AKIN İlhan F., Kamu Hukuku, 2. Bası, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1979.

ATAÇ C. Akça, “Bağımsızlık Savaşçılığından Dünya Hükümdarlığına: Amerikan İmparatorluk Anlayışının Tarihsel Gelişimi”, Doğu Batı Düşünce Dergisi, Bir Zamanlar Amerika-II, Y. 10, S. 42, 2007, Doğu Batı Yayınları, Ankara, ss. 111-126.

ATALAY A. Haluk, Uluslararası Hukukun Oluşumu ve Hugo Grotius’un Rasyonalist Doğal Hukuk Kuramı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992.

ARENDT Hannah, Devrim Üzerine, (çev. O. E. Kara), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

AUGUSTINE, The City of God, (Çev. Marcus Dods), Roman Roads Media, Moscos, Idaho, 2015.

AYDIN Mehmet, “Kilise Babaları ve Hıristiyanlığın İnanç Esasları”, Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi, C. 16, S. 31, 2021, ss. 9-18.

BADERTSCHER Kathi, “Social Darwinism”, International Encyclopeia of the First World War, Erişim: https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/social-darwinism/#toc_social_darwinism_emerges, (Erişim Tarihi: 02.06.2025).

BATUR YAMANER Melike, GÜNGÖREN Birden “Spinoza’dan Mill’e, Mill’den Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine İfade Özgürlüğü”, Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 6, S. 2, 2007, ss. 25-46.

BERCE Yves Marie, “En guise d’introduction. Le mariage mystique du roi”, çevrimiçi, Erişim Adresi: <https://books.openedition.org/pur/191371?lang=fr>, (Erişim Tarihi: 04.06.2025).

BENTHAM Jeremy, “A Critical Examination of the Declaration of Human Rights”, içinde The Works of Jeremy Bentham V. 2, Editör: J. Bowring, William Tait, Edinburgh, 1938-1943, ss. 906-953.

BERKTAY Fatmagül, “Liberalizm: Tek Bir Teorik Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji”, içinde 19. Yüzyıldan 20 Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, Derleyen: H. Birsen Örs, 5. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 49-114.

BERKTAY Fatmagül, Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın, 8. Basım, Metis Yayınları, İstanbul, 2021.

BİRİNCİ Görkem, “Mutluluğun Peşinde Olma Hakkı: Acaba Nedir?”, Atılım Sosyal Bilimler Dergisi, C. 4, S. 2, ss. 5-26.

- BRADBURN Douglas, "The Problem of Citizenship in the American Revolution", *History Compass*, C. 8, S. 9, 2010, ss. 1093-1113.
- BRIMO Albert, *Les Grands Courants de la Philosophie du Droit et de l'Etat*, 3. Basım, Pedone, Paris, 1978.
- BURKE Edmund, *Reflections on the Revolution in France*, 10. Baskı, J. Dodsley, London, 1791.
- BÜKEN Gülriz, "Quetzalquatl Soyunun Yaşayakalıışı: *Atzlan*'dan *Frontera*'ya *Mejicanolardan* Meksika Kökenli Amerikalılara", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Bir Zamanlar Amerika-II, Y. 10, S. 42, 2007, Doğu Batı Yayınları, Ankara, ss. 11-33.
- CHEVALLIER Jean-Jacques, *Histoire des Institutions Politiques de la France Moderne (1789-1945)*, Dalloz, Paris, 1958.
- COMMAGER Henry Steele, *Jefferson, Nationalism and The Enlightenment*, G. Baziller, New York, 1975.
- CONCLIN Carli N., "The Origins of the Pursuit of Happiness", *Washington University Jurisprudence Review*, V. 7, No. 2, 2015, ss. 195-262.
- CONDORCET, Jean-Antoine-Nicolas de Caritat marquis de, *De l'influence de la Révolution d'Amérique sur Europe*, A. Condorcet O'Connor ve M.F. Arago (Ed.), Pergamon Press, Oxford, 1897, Erişim Adresi: BnF Gallica.
- CONDORCET, *Sur l'admission des femmes au droit de cité*, 3 Julliet 1790, Erişim: <https://gallica.bnf.fr/essentiels/anthologie/admission-femmes-droit-cite>, (Erişim Tarihi: 01.04.2025).
- COULOUBARITSIS Lambros, "La Tradition Chrétienne: Des Évangélis a Saint Thomas D'Aquin", *Histoire de la Philosophie Politique: La Liberté des Anciens*, Editör: Alain Renaut, Paris, Calmann Lévy, 1999.
- ÇAĞLAR Fatma İrem, "Feminist Perspektiften İnsan Hakları", HFSA, 7. Kitap, Hazırlayan: H. Ökçesiz, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 73-98.
- ÇOBAN DÖŞKAYA Füsün, "Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nin Arka Planı ve Analizi", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 11, S. 6, 2024, ss. 4727-4745.
- ÇOTUKSÖKEN Betül, "İnsan Haklarının Korunmasının Felsefi Temeli" HFSA, 4. Kitap, Hazırlayan: H. Ökçesiz, İstanbul Barosu Yayınları, 2002, ss. 28-32.
- DE GENOVA Nicholas P., "Migrant 'Illegality' and Deportability In Everyday Life", *Annual Review of Antropology*, C. 31, S. 1, ss. 419-447.
- DE TOCQUEVILLE Alexis, *Amerika'da Demokrasi*, (çev. S. Sertdemir Özdemir), 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2022.

DE TOCQUEVILLE Alexis, Eski Rejim ve Devrim, (çev. T. Ilgaz), İmge Kitabevi, Ankara, 2021.

DE VITORIA Francisco, Dersler, (çev. A. Dokuzlu / C. Muratoğlu, M. Sağıroğlu), Dost Kitabevi, Ankara, 2017.

Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen de 1789. Conseil Constitutionnel.
Erişim Adresi: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/le-bloc-de-constitutionnalite/declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen-de-1789>,
(Erişim Tarihi: 13. 06.2023)

DEMİR Gizem, Terör Kavramının Kamu Hukukuna Girişi: Fransız Devrimi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2024.

DEMİR Murat Cem / ÖZCAN Yusuf Ziya, “Hukuk Felsefesinde Anarşist Bir Figür: E. B. Pasukanis”, HFSA, 12. Kitap, Hazırlayan: H. Ökçesiz, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 41-48.

DETWEILER Philip F., “Congressional Debate on Slavery and the Declaration of Independence, 1819-1921”, The American Historical Review, C.63, S.3, 1958, ss.598-616, Erişim Adresi JSTOR.

Documents of American History, Editör: Henry Steele Commager, Seventh Edition, Meredith Publishing, New York, 1963.

DOEHRING Karl, Genel Devlet Kuramı (Genel Kamu Hukuku), (çev. A. Mumcu), İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2002.

DONNELLY Jack, Teori ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları, (çev. M. Erdoğan / L. Korkut), Yetkin Yayınları, Ankara, 1995.

DOUZINAS Costas, İnsan Haklarının Sonu, (çev. K. Akbaş / U. D. Tuna), 1. Baskı, Dipnot Yayınları, Ankara, 2018.

DUBY Georges / PERROT Michelle, “Kadınlığın Özünü Tanımlama”, Editör: Georges Duby ve Michelle Perrot, Kadınların Tarihi IV, (çev. A. Fethi), 1. Basım, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 21-22.

DUMAN M. Zeki, “Fransız Devriminin Politik Sonuçları ve Tocqueville’in Devrime İlişkin Görüşleri”, Sosyoloji Dergisi, S. 19, 2008, ss. 103-119.

DUMONT Louis, Essais Sur L’Individuisme, Editions du Seuil, Paris, 1983.

DUNBAR-ORTIZ Roxanne, An Indigenous Peoples’ History of The United States, Beacon Press, Baston, Massachusetts, 2014.

DUVERGER Maurice, Batı’nın İki Yüzü, (çev. C. Eroğul / F. Sağlam, Birinci Bası, Doğan Yayınevi, Ankara, 1977.

- ERKIZAN Hatice Nur, “Liberal Feminizm Üzerine Tartışmalar”, HFSA, 20. Kitap, Hazırlayanlar: H. Ökçesiz / G. Uygur, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 36-43.
- FREELY John, Galileo’dan Önce Ortaçağ Avrupası’nda Modern Bilimin Doğuşu, (çev: M. Güvenç), 1. Baskı, Kolektif Yayınları, İstanbul, 2014.
- GALEANO Eduardo, Latin Amerikanın Kesik Damarları ‘Karşı Tarih’, (çev. A. Tokatlı / R. Hakmen), 1. Baskı, Alan Yayınları, İstanbul, 1983.
- GEMALMAZ Mehmet Semih, Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş, 1. Bası, Beta, İstanbul, 1997.
- GERHARD Ute, Kadın Hareketleri ve Feminizm, (çev. Ü. İ. Alabayırlı), 1. Basım, Runik Kitap, İstanbul, 2020.
- GIOVANNETTI-SINGH Gianamar, “Racial Capitalism in Voltaire’s Enlightenment”, History of Workshop Journal, V. 94, 2022, ss. 22-41.
- GODIEAU Dominique, “Özgürlüğün Kızları ve Devrimci Vatandaşlar”, Editör: Georges Duby ve Michelle Perrot, Kadınların Tarihi IV, (çev. A. Fethi), 1. Basım, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 23-38.
- GONZALES Carmen G. / MUTUA Athena D., “Mapping Racial Capitalism: Implications for Law”, Journal of Law and Political Economy, C. 2, S. 2, 2022, ss. 127-201.
- GOODY Jack, Rönesanslar, (çev. B. Tırnakcı), 5. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2023.
- GOYARD-FABRE Simone, “Sujet de droit et objet de droit : Defense de l’humanism”, Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie / Archives for Philosophy of Law and Social Philosophy, C. 81, S. 4 1995, ss. 517-531.
- GÖZE Ayferi, “Onaltıncı Yüzyıl Düşünürlerinde Baskıya Karşı Direnme”, İÜHF, C. 34, S. 2, ss. 243-277.
- GÖZE Ayferi, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, 15. Bası, Beta Yayınevi, İstanbul, 2015.
- GUCHET Yves, Histoire des Idées Politiques T. 1: De l’Antiquité a la Révolutions Française, Armand Colin, Paris, 1995.
- GÜNGÖREN BULGAN Birden, “Faydacı ve Tarihçi Hukuk Okulunun İnsan Hakları Eleştirileri”, Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 13, S.1, 2014, ss. 261-303.
- GÜNGÖREN BULGAN Birden, Georg Jellinek’in Hak ve Devlet Kuramı, Oniki Levha Yayınları, İstanbul, 2020.

- GÜRİZ Adnan, “Hobbes, Şahsiyeti ve Siyasi Fikirleri”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 12, S. 1, 1955, ss. 298-315.
- GÜRİZ Adnan, Faydacı Teoriye Göre Ahlak ve Hukuk, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1963.
- GÜRİZ Adnan, Hukuk Felsefesi, 16. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2021.
- GÜRİZ Adnan, Feminizm Postmodernizm ve Hukuk, 2. Baskı, Phoneix Yayınevi, Ankara, 2. Baskı, 2011.
- GÜRİZ Adnan, Teorik Açıdan Mülkiyet Sorunu, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969.
- GÜRKAN Emrah Safa, Fransız Devrimi, Mabbels Teras Kitap, İstanbul, 2022.
- GÜRKAN Ülker, “Kişilik Kavramının Evrimi”, Prof. Dr. Hamide Topçuoğlu’na Armağan, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No: 498, Ankara, 1995, ss. 39-54.
- HALE Robert L., “Coercion and Distribution in a Supposedly Non-Coercive State”, Political Science Quarterly, V.38, No. 3, 1923, ss.470-494.
- HAZAN Eric, Fransız Devrimi Tarihi, (çev. N. C. Sümter), 1. Baskı, Say Yayınları, İstanbul, 2016.
- HİRŞ Ernest, Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi Dersleri, (uyarlayan: S. Baran Veziroğlu), 3. Baskı, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2001.
- HOBBS Thomas, Leviathan, Clarendon Press, Oxford, 1651 Baskısından Yeniden Baskı, 1999.
- HOBBS Thomas, Leviathan, (çev. S. Lim), 17. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018.
- HORWITZ Morton J., The Transformation of American Law, 1870-1960: The Crisis of Legal Orthodoxy, Oxford University Press, New York, 1992.
- HUSTON James H., “Women in the Era of the American Revolution: The Historian as Suffragist”, The Quarterly Journal of the Library of Congress, C. 32, S. 4, 1975, ss. 290-303, Erişim Adresi JSTOR.
- ISHAY Micheline R., The History of Human Rights, University of California Press, Berkeley ve Los Angeles, 2004.
- İŞIKTAÇ Yasemin, Hukukun Kaynağı Olarak Sözleşme, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2007.
- JEFFERSON Thomas, Thomas Jefferson’dan Seçme Parçalar, (çev. Mete Tunçay), Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1961.

JELLINEK Georg, İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi Üzerine: Modern Anayasa Tarihine Bir Katkı, (çev. R. İtişgen Dülger / M. Dülger), Birinci Basım, İstanbul, Pinhan Yayıncılık, 2017.

JUNG Heike, “Should We Compare Laws or Cultures?”, Bergen Journal of Criminal Law and Criminal Justice, V.5, I.1, 2017.

KABOĞLU İbrahim Ö., Özgürlükler Hukuku, 5. Baskı, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1999.

KANOWITZ Leo, Women and the Law: Unfinished Revolution, University of New Mexico Press, Albuquerque, 1969.

KANT Immanuel, “Enlightenment and Progress”, (çev. L. W. Beck), içinde The Liberal Tradition in European Thought, Editör: D. Sidorsky, G. P. Putnam’s Sons, New York, 1970, ss. 64-69.

KANT Immanuel, Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi, (çev. İonna Kuçuradi), Türkiye Felsefe Kurumu, 2. Baskı, Ankara, 1995.

KANT Immanuel M., Observation on the Feeling of Beautiful and Sublime and Other Writings, Editör: P. Frierson / P. Guyer, (çev. J. J. Kanter), Cambridge University Press, Cambridge, 2011.

KARAMAN Mehmet Ali, “Fransız İhtilali’nin Osmanlı İmparatorluğuna Etkileri” SDÜ Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 44, 2018, ss. 62-79.

KAPANİ Münci, Kamu Hürriyetleri, 3. Baskı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1970.

KELLER Linda M., “The American Rejection of Economic Rights as Human Rights & the Declaration of Independence: Does the Pursuit of Happiness Require Basic Economic Rights?”, New York Law Journal of Human Rights, V. 19, No. 2, ss. 557-614.

KERBER Linda K., “From the Declaration of Independence to the Declaration of Sentiments: The Legal Status of Women in Early Republic 1776-1848”, Human Rights, American Bar Association, C. 6, S. 2, 1977, ss. 115-124, Erişim Adresi JSTOR,.

KERGOAT Danièle, “Cinsiyete Dayalı İşbölümü ve Toplumsal Cinsiyet İlişkileri”, Editör: Helena Hırata, Françoise Laborie, Hélène Le Doaré, Danipole Senotier, Eleştirel Feminizm Sözlüğü, (çev. G. Acar Savran), Dipnot Yayınları, Ankara, 2015, ss. 87-96.

KOÇ Arif Kemal, “İngiliz ve Amerikan Devrimlerine Fransız Devrimi Üzerinden Bir Bakış”, Liberal Düşünce Dergisi, C. 23, S. 91, ss. 53-73.

- KOUFINKANA Marcel, “ Les Esclaves Noirs en France et La Revolution (1700-1794)”, Horizons Maghrébins – Le Droit à la Mémoire, No. 18-19, Les idéaux de la Révolution Française chez les Maghrébins, ss. 144-161.
- KÖKTAŞ Mümin, “İskoç Aydınlanması ve Amerika”, Liberal Düşünce Dergisi, Y. 16, S. 63, 2011, ss. 235-256.
- LAMOUREUX Diane, “Kamusal/Özel”, Editör: Helena Hirata, Françoise Laborie, Hélène Le Doaré, Danièle Senotier, Eleştirel Feminizm Sözlüğü, (çev. G. Acar Savran), Dipnot Yayınları, Ankara, 2015, ss.215-220.
- LE GOFF Jaques, Les Intellectuels au Moyen Age, Éditions du Seuil, Paris, Collections Le Temps Qui Court, 1957.
- LOCKE John, An Essay Concerning Human Understanding, Editör: A. S. Pringle-Pattison, Oxford University Press, Oxford, 1924.
- LOCKE John, Second Treatise of Government, Editör: C. B. Macpherson, Hackett Publishing Company, Indianapolis, 1980.
- LOULES Dimitris, “Fransız Devriminin Yunanistan Üzerindeki Etkisi”, (çev. S. Kılıç), Tarih Araştırmaları Dergisi, C.15, S. 26, ss. 291-296.
- MARX Karl, Kapital 1. Cilt, (çev. M. Selik, N. Satlıgan), 1. Basım, İstanbul, Yordam Kitap, 2011.
- MAUROIS André, Amerika Birleşik Devletleri Tarihi, C.1, (çev. F. Gökbudak), Osmanbey Basımevi, İstanbul, 1945.
- MICHELET Jules, Fransız İhtilali Tarihi I, (çev. H. Varoğlu), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1950.
- MILL John Stuart, “Liberty and Utility”, içinde The Liberal Tradition in European Thought, Editör: D. Sidorsky, G. P. Putnam’s Sons, New York, 1970, ss. 81-97.
- MILLS Charles W., Irksal Sözleşme, (Çev. Ö. Aksakal), 1. Basım, İstanbul, Patika Kitap, 2020.
- MUMCU Ahmet / KÜZECİ Elif, İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri, 8. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2019.
- NEDELSKY Jennifer, “The Relational Self as Subject of Human Rights”, Editör: Danielle Celermajer, Alexandre Lefebvre, The Subject of Human Rights, Stanford University Press, California, 2020, ss. 29-47.
- OKANDAN Recai G., Umumi Amme Hukuku, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1979.
- ÖKTEM Niyazi, “Fransız Devriminin Felsefesi ve Türkiye”, İÜHFM, C. 53, S. 1-4, 2011, ss. 267-272.

- ÖKTEM Niyazi M., Özgürlük Sorunu ve Hukuk, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1977.
- ÖKTEM Niyazi / TÜRKBAĞ Ahmet Ulvi, Felsefe, Sosyoloji, Hukuk ve Devlet, 8. Basım, Der Yayınları, İstanbul, 2022.
- ÖZCAN Mehmet Tevfik, “John Locke’un Birey Anlayışının Felsefi Temelleri”, İÜHFİM, C. 52, S. 1, ss. 559-586.
- ÖZCAN Mehmet Tevfik, Modern Toplum ve Hukuk Devleti, 2. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2017.
- ÖZENÇ Berke, Hukuk Devleti Kökenleri ve Küreselleşme Çağındaki Yeri, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- PAINE Lincoln, Deniz ve Uygarlık: Dünya Denizcilik Tarihi, (çev. N. Elhüseyni, 1. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2023.
- PAINE Thomas, The Rights of Man, Editör: Ernest Rhys, The Temple Press, Letchworth, 1935.
- PARKINSON C. Northcote, L’Evoluation de la Pensée Politique 2, (çev. L. Évrard), Éditions Gallimard, 1965.
- PASHUKANIS Evgeny, “Commodity and the Subject”, Pashukanis: Selected Writings on Marxism and Law, Editör: P. Beirne, R. Sharlet, (Çev. P.B. Maggs), Academic Press, 1980, ss. 74-90.
- PATEMAN Carol, The Sexual Contract, Stanford University Press, Stanford, California, 1988.
- PELZ William A., “Üçüncü Meclisin Doğuşu: Fransız Halk Ayaklanması”, Modern Avrupa Tarihi, (çev: N. Tuna), 1. Baskı, Kolektif Yayınevi, İstanbul, 2017, ss. 65-78.
- POGGI Gianfranco, Modern Devletin Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım, (çev. Ş. Kut / B. Toprak), 5. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.
- RAMSEY David, A Dissertation on the Manner of Acquiring the Character and Privileges of a Citizen of the United States, Yayımcı Belirtilmemiş, South Carolina, 1789, Erişim: Library of Congress, <https://www.loc.gov/resource/rbc0001.2021madison39641/?sp=1&st=image&r=-0.939,0.04,2.879,1.735,0>.
- RAWLS John, “Temel Özgürlükler ve Öncelikleri”, (çev. B. Demir), Liberaller ve Cemaatçiler, Der: A. Berten / P. De Silveira, H. Purtois, (çev. B. Demir / M. Develioğlu / Z. Ö. Üskül Engin / E. Ergezene / S. Koç / E. Özkaya / Ç. Tanyar / M. Z. Üskül / D. Yılmaz), 1. Baskı, Dost Kitabevi, Ankara, 2006, ss. 145-172.

- REGENT Frédéric, “Préjugé de couleur, esclavage et citoyennetés dans les colonies françaises (1789-1848)”, La Révolution Française, çevrimiçi, Erişim Adresi: <http://journals.openedition.org/lrf/1403>, (Erişim Tarihi : 01.06.2025).
- RENAUT Alain, “Liberté, Égalité, Subjectivité”, Histoire de la Philosophie Politique: Naissances de la Modernité, Editör: A. Renaut, Paris, Calmann-Lévy, 1999, ss. 1-23.
- RENAUT Alain, “Les Deux Christiannisme”, Histoire de la Philosophie Politique: Naissances de la Modernité, Editör: A. Renaut, Paris, Calmann-Lévy, 1999, ss. 27-41.
- RITCHIE David G., “Contributions to the History of the Social Contract Theory”, Political Science Quarterly, V. 6, No. 4, 1891, ss. 656-676.
- ROBERTS John M., Kısa Dünya Tarihi, (çev. M. T. Akad), İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2014. RUDÉ George E., “Prices, Wages and Popular Movements in Paris during the French Revolution”, The Economic History Review, New Series, C. 6, S. 3, 1954, ss. 246-268.
- ROUSSEAU, Jean-Jaques, “Discours sur L’origine de L’Inégalité Parmi Les Hommes Et Si Elle Est Autorisée Par La Loi Naturelle?”, Du Contrat Social, Discours Sur Les Sciences Et Les Arts, Sur l’Origine De L’Inégalité, Union General Edition, Paris, 1973, ss. 275-432.
- ROUSSEAU Jean-Jaques, “Du Contrat Social Ou Principes Du Droit Politique”, içinde Du Contrat Social, Discours Sur Les Sciences Et Les Arts, Sur l’Origine De L’Inégalité, Union General Edition, Paris, 1973, ss. 59-233.
- ROUSSEAU J.J., Emile ou de l’Education, Garnier Frerers, Libraires Editeurs, Paris, 1904.
- RUDÉ George E., “Prices, Wages and Popular Movements in Paris during the French Revolution”, The Economic History Review, New Series, C. 6, S. 3, 1954, ss. 246-268.
- RUSSELL Bertrand, Batı Felsefesi Tarihi, (çev. M. Sencer), 3. Baskı, Say Kitap, İstanbul, 1983.
- SABINE George H., History of Political Theory, American Political Science Series, Henry Holt and Company, New York, 1938.
- SANDEL Michael, “Usuli Cumhuriyet ve Yükümsüz Özne”, (çev. E. Özkaya), Liberaller ve Cemaatçiler, Der: A. Berten / P. De Silveira, H. Purtois, (çev. B. Demir / M. Develioğlu / Z. Ö. Üskül Engin / E. Ergezene / S. Koç / E. Özkaya / Ç. Tanyar / M. Z. Üskül / D. Yılmaz), 1. Baskı, Dost Kitabevi, Ankara, 2006, ss. 209-224.
- SANDER Oral, Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1928’e, 11. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.

SCHLESINGER Arthur M., “The Lost Meaning of ‘Pursuit of Happiness’”, The William and Mary Quarterly, V. 21, No. 3, 1964, ss. 325-327.

Second Charter of Virginia (1609), Eşirim Adresi: <https://encyclopediavirginia.org/primary-documents/second-charter-of-virginia-1609/>, (Erişim Tarihi: 05.06.2025).

SIEYES Emmanuel, Qu’est-ce que le Tiers Etat?, 2. Baskı, Presses Universitaires de France, Paris, 1989.

SLEDZIEWSKI Elizabeth G., “Dönüm Noktası Olarak Fransız Devrimi”, Editör: Georges Duby ve Michelle Perrot, Kadınların Tarihi IV, (çev. A. Fethi), 1. Basım, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 39-51.

STANNARD David E., American Holocaust: The Conquest of the New World, Oxford University Press, New York, 1992.

Social Darwinism, Erişim Adresi: <https://www.britannica.com/topic/social-Darwinism>, (Erişim Tarihi: 01.06.2025).

ŞENEL Aleaddin, Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2014.

TANİLLİ Server, Dünyayı Değiştiren On Yıl: Fransız Devrimi Üstüne (1789-1799), 4. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul, 1993.

TANRISAL Meldan, “Beyaz Adamın Gelişi ile Kızılderili Kadınların Değişen Yaşam Biçimleri”, Doğu Batı Düşünce Dergisi, Bir Zamanlar Amerika-II, Y. 10, S. 42, 2007, Doğu Batı Yayınları, Ankara, ss. 51-63.

TARHAN Belgin, “‘Kurucu Eylem’ Üzerine: Amerikan ve Fransız Devrimi Aracılığıyla Alexis de Tocqueville ile Hannah Arendt’te Modern Başlangıç Sorunu”, Liberal Düşünce Dergisi, C. 26, S. 104, 2021, ss. 27-50.

TAYLOR Charles, Modern Toplumsal Tahayyüller, (çev. H. Koyukan), Metis Yayınları, İstanbul, 2021.

The Code Noir / The Black Code, Erişim Adresi: <https://revolution.chnm.org/d/335/>, (Erişim Tarihi: 01.06.2025).

The Unanimous Declaration of The Thirteen United States of America, In Congress, July 4, 1776. Library of Congress. Erişim Adresi: <https://www.loc.gov/resource/bdsdcc.02101>, (Erişim Tarihi: 13.06.2023).

The Virginia Decleration of Rights, Erişim Adresi: <https://www.archives.gov/founding-docs/virginia-declaration-of-rights>, (Erişim Tarihi: 11.05.2025).

THOMAS AQUINAS, Summa Theologica V. 1, (çev. D. J. Sullivan), Encylopedia Britannica, London, 1923.

- THOMAS AQUINAS, *Summa Theologica* V. 2, (çev. D. J. Sullivan), *Encyclopedia Britannica*, London, 1923.
- TILLY Charles, *Avrupa’da Devrimler 1492-1992*, (Çev. Ö. Arıkan), *Yeni Binyıl Yayınları*.
- TOKU Neşet, “Eşit Yurttaş ve Özgür-Bireyin Varoluşun Hukuki Temelleri”, *HFSA* 5. Kitap, Hazırlayan: H. Ökçesiz, *İstanbul Barosu Yayınları*, İstanbul, 2002, ss. 45-51.
- TOKU Neşet, “Liberalizmin Meşruiyet Zemini”, *HFSA*, 7. Kitap, Hazırlayan: H. Ökçesiz, *İstanbul Barosu Yayınları*, İstanbul, 2003, ss. 62-72.
- TOPÇUOĞLU Hamide, *Hukuk Sosyolojisi*, C.1, 3. Baskı, *Cezaevi Matbaası*, İstanbul, 1969.
- TOPÇUOĞLU Hamide, *XXinci Yüzyılda Tabii Hukuk Rönesansı*, Ankara, *İstiklal Matbaacılık ve Gazetecilik*, Ankara, 1953.
- TOUCHARD Jean / BODIN Louis / JEANNIN Pierre Jeannin / LAVAU Georges / SIRINELLI Jean, *Histoire des Idées Politiques*, C. II, 3. Baskı, *Presses Universitaires de France*, Paris, 1965.
- TRASK Scott, “Fransız Devrimi’nin Gerçek Sebebi Neydi?”, (çev. B. Canatan), *Liberal Düşünce Dergisi*, C. 10, S. 37, 2005, ss. 79-86.
- TÜRK Duygu, “Arendt, Devrim, Egemenlik: “Başlangıçta Söz Vardı”, *Mülkiye Dergisi*, C. 42, S. 2, 2018, ss. 183-207.
- TÜRKBAĞ Ahmet Ulvi, “Amerikan Hukuki Realizm Akımı”, *İÜHFM*, C. 58, S. 1-2, 2011, ss. 79-95.
- TÜRKBAĞ Ahmet Ulvi, “Descartes’in Üç Rüyası”, *İÜHFM*, C. 55, S. 4, 1997, ss. 25-44.
- TÜRKBAĞ Ahmet Uvli, “Immanuel Kant’ta Özgürlük, Ahlak, Hukuk ve Devlet”, *HFSA*, 2. Kitap, Hazırlayan: H. Ökçesiz, *Afa Yayınları*, İstanbul, 1995, ss. 71-80.
- TÜRKBAĞ Ahmet Ulvi, “İnsan Varlığının ve Haysiyetinin Teminatı Olarak Hukukun Üstünlüğü”, içinde Prof. Dr. Zühtü Arslan’a Armağan, C. 2, Editör: E. Yıldırım / Y. Ş. Hakyemez / M. Şen / Ö. Gedik, *Anayasa Mahkemesi Yayınları*, Ankara, 2024, ss. 1603-1623.
- TÜRKBAĞ Ahmet Ulvi, *Alexis de Tocqueville’de Amerikan Demokrasisi ve Getirdiği Problemler*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 1990.
- TÜRKELİ Gözde, “Feminizmin Üç Dalgası ve Kamusal Mücadele”, Editör: Ülker Yükselbaba, *Kadın, Kamusal Alan ve Hukuk*, 1. Baskı, *Tekin Yayınları*, Ankara, 2017, ss. 47-82.

- USLU Ateş “Jakobenizm ve Devrimci Halk Hareketleri (1789-1794)”, Devrimler-I, Y. 19, S. 78, 2016, Doğu Batı Yayınları, Ankara, ss. 195-228.
- UYGUN Oktay, “Immanuel Kant ve Ahlakın Temel İlkesi”, YÜHFD, C. 1 S.2, 2021, ss. 1429-1455.
- UYGUN Oktay, Demokrasi: Tarihsel, Siyasal ve Felsefi Boyutlar, 1. Baskı, 12 Levha Yayınları, İstanbul, 2011.
- UYGUN Oktay, Devlet Teorisi, 2. Baskı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2015.
- ÜMİT Eylem, “Aydınlanma Çağı ve Burjuva Devrimlerinde Düşünce Özgürlüğü”, HFSA, 17. Kitap, Hazırlayan: H. Ökçesiz, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 137-147.
- ÜSKÜL ENGİN Zeynep Özlem, “Birey Kavramının Gelişimi ve İnsan Hakları”, İÜHFM, C. 72, S. 1, 2014, ss. 201-218.
- ÜSKÜL ENGİN Zeynep Özlem, “Olan Hukuk-Olmayan Hukuk”, Prof. Dr. Adnan Güriz Anısına HFSA “Hukuka Felsefi ve Sosyolojik Bakışlar-V” Sempozyumu Bildiri Kitabı, 23. Kitap, İstanbul, 2023.
- ÜSKÜL Zeynep Özlem, “Ortaçağda Teologların Akılla Buluşmasının Bir Örneği: St. Thomas D’Aquin”, Prof. Dr. Necip Kocayusufpaşaoğlu İçin Armağan, Seçkin Yayınları, Ankara, 2004, ss.759-781.
- ÜSKÜL ENGİN Zeynep Özlem, “Une Perspective Juridique, Historique et Philosophique du Féminisme”, Annales De La Faculté De Droit d’Istanbul, C. 40, S. 57, 2008, ss. 225-245.
- ÜSKÜL ENGİN Zeynep Özlem, “Yaşama Hakkının Felsefi Temelleri”, Editör: Z. Üskül, O. S. Gülfidan, İnsan Hakları Konferansları I-II, Doğu Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Legal Yayınevi, İstanbul, 2013, ss. 45-64.
- ÜSKÜL Zeynep Özlem, Bireyciliğe Tarihsel Bakış, 1. Baskı, Büke Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- VARDAR Berke, Aydınlanma Çağı Fransız Yazını, 1. Baskı, Kuzey Yayınları, İstanbul, 1984.
- VARIKAS Eleni, “Evrelselcilik ve Tikelcilik”, Editör: Helena Hırata, Françoise Laborie, Hélène Le Doaré, Danièle Senotier, Eleştirel Feminizm Sözlüğü, (çev. G. Acar Savran), Dipnot Yayınları, Ankara, 2015, ss. 150-154.
- VILLEY Michel, Philosophie du Droit, Dalloz, Paris, 1975.
- VOLTAIRE, “Traité de Métaphysique”, Vres Complète de Voltaire, Edition Garnier Frères, Paris, 1879, ss. 189-230.

- WALLSTONECRAFT Marry, Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi, (çev. D. Hakyemez), 11. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.
- WHITESIDE Kerry H.; "Nominalism and Conceptualism in Hobbes's Political Theory", *Commonwealth*, C.1, 1987, ss. 1-25.
- Whitney v. California, 274, U.S. 357 (1927), (çev. F. Çakır), Derleyen: Z. Arslan, ABD Yüksek Mahkemesi Kararlarında İfade Özgürlüğü, Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara, 2003, ss. 78-92.
- WEBER Max, Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhı, (çev. Z. Aruoba), Hil Yayınları, İstanbul, 1985.
- WESTFALL Richard S., (çev. İ. H. Duru), Modern Bilimin Doğuşu, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara, 1994.
- WILLIAMS Roger, "The Bloudy Tenant, of Persecution, for Cause of Conscience" (1644), M. Jensen (Ed.), *English Historical Documents Vol. 9, American Colonial Documents to 1776* içinde, 2. Baskı, Eyre & Spottiswode, Londra, 1969, ss. 173-174.
- WILLIAMS Robert A. Jr., "The Algebra of Federal Indian Law: The Hard Trail of Decolonizing and Americanizing the White Man's Indian Jurisprudence", *Wisconsin Law Review*, V. 219, 1986, ss. 219-299.
- YALOM Marilyn, Kan Kardeşler: Kadınların Belleğinden Fransız Devrimi, (çev. N. Domaniç), Çitlembik Yayınları, İstanbul, 2004.
- YILDIRIM Ertuğrul Kaan, "Toplum Sözleşmesi ve Modern Ataerki Anlayışı", *Toplumsal Cinsiyet ve Hukuk Cilt 2*, Editör: Z. Ö. Üskül Engin, D. Çörek, G. Öcal, 1. Baskı, İstanbul, Oniki Levha Yayıncılık, Mart 2021, ss. 171-193.
- YILDIZ Elif, "Kolonyalizm ve Düzeltici Adalet Yaklaşımları", *AÜHFD*, C. 69, S. 1, 2020, ss. 232-252.
- YOUNG Robert, "Amerika'daki Mısır: Siyah Atina, Irkçılık ve Sömürge Söylemi", içinde *Irakçılık ve Modernite*, Editör: A. Rattansi, S. Westwood, (çev. S. Akyüz), Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997, ss. 187-210.
- YÜKSELBABA Ülker, "Feminist Perspektiften Hukuk", *İÜHFM*, C. 74, S. 1, 2016, ss. 123-138.
- YÜKSELBABA Ülker, "Kadın ve Kamusal Alan: Kadının, Kadın Olarak Var Olma Mücadelesi" Editör: Ülker Yükselbaba, *Kadın, Kamusal Alan ve Hukuk*, 1. Baskı, Tekin Yayınları, Ankara, 2017, ss. 1-46.
- YÜKSELBABA Ülker, "Kant'ın Ahlak Felsefesinden Habermas'ın Söylem Etiğine Geçiş", *HFS* 22. Kitap, Hazırlayan: H. Ökçesiz, G. Uygur, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 142-166.

YÜKSELBABA Ülker, “Postmodernizm ve Hukuk”, İÜHFM, C. 74, S. 1, 2016, ss. 139-156.

YÜKSELBABA Ülker, Habermas ve Kamusal Alan: Burjuva Kamusalılık İlkesinden, İletişimsel Kamusalılığa Geçiş, 1. Baskı, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2012.

ZANDEN James W. Vander, “The Ideology of White Supremacy”, Journal of the History of Ideas, C.20, S.3, 1959, ss. 385–402, Erişim: JSTOR.

TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite : T.C. GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ
Enstitü : SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Hazırlayanın Adı Soyadı : Bengisu Mert
Tez Başlığı : 1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde ve 1789
İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi'nde Özgürlük
Savunma Tarihi : 14 / 07 / 2025.
Danışman : Prof. Dr. Zeynep Özlem ÜSKÜL ENGİN

JÜRİ ÜYELERİ:

Unvan, Ad-SOYADI

İmza

Prof. Dr. Zeynep Özlem ÜSKÜL ENGİN
(Danışman)

Doç. Dr. Birden GÜNGÖREN BULGAN

Doç. Dr. Ülker YÜKSELBABA

Prof. Dr. Ulun AKTURAN
Enstitü Müdürü